

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mali Hukuk Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

**Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının
Vergi Rejimi Karşısındaki Durumu**

**Zafer Ertunç ŞİRİN
2502990112**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süheyl DONAY

İstanbul, 2005

ÖZ

Bu çalışmada esas itibariyle “doğrudan yabancı sermaye” kavramı kapsamında, 4875 sy. Yasa çerçevesinde Türkiye’ye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımları ele alınmıştır. Söz konusu yasa kapsamında yer almamasına rağmen sermaye sahibi ve dolayısıyla vergi yükümlüsü olan kişi açısından yabancılık unsuru taşıdığı kuşkusuz olan dolaylı yabancı sermaye yatırımları (portföy yatırımları) ise sadece doğrudan yabancı yatırımlarla olan farkları ve ilişkisi çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iktisadi ve hukuki çerçevesi ortaya konulmuş ve bunların Türk vergi sisteminde karşılaşıacağı malî yükümler sistematik olarak özetlenmiştir. Son tahlilde, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik genel bakış açısı ve yaklaşım ile bunların gerçekleşmesine ilişkin düzen ve Türk vergi sisteminin yabancı sermaye yatırımlarının vergilendirilmesine ilişkin olarak öngördüğü rejim, hem genel olarak sistematize edilmeye hem de bu “sistemin” aksayan yönleri ortaya konularak çözüm önerilerinde bulunulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

This study mainly examines “foreign direct investments” into Turkey within the framework of the Act numbered 4875 on Foreign Investments. The study of indirect foreign investments (foreign portfolio investments) that also bear evident presence of element of foreignity in terms of capital ownership and hence tax obligations is limited to its particularities and differences with respect to foreign direct investments. With regard to this context, the economic and legal framework of direct foreign investments is provided and the fiscal obligations arising therefrom are outlined. The objective of the thesis is to provide a systematic study of the general approach towards foreign direct investments, legislative efforts for its realization of the regime for taxation of foreign capital investments in Turkey and to provide solutions for systemic deficiencies.

ÖNSÖZ

Yabancı sermaye ve yabancı sermaye yatırımları; günümüzde dünya ekonomisinin taşıdığı özellikler sebebiyle artık neredeyse karşı konulamaz bir gerçeklik olarak karşımızda bulunmakla birlikte, halen olumlu ve olumsuz yönleriyle tartışılan önemli bir başlık olma özelliğini de korumaktadır.

Yatırımı yapan konumundaki ülkeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygun şartlarla bulabildikleri gerek hammadde gerek emek kaynaklarını kullanabilmek, ayrıca cazip nitelikteki bu pazarlarda yer alabilmek; gelişmekte olan ülkeler ise bu yolla giren kaynak sayesinde sanayileşmelerini tamamlayabilmek amacıyla “yabancı yatırım” konusunda kural olarak istekli bir yaklaşım sergilemektedirler.

Bu çalışmada, üç ana bölüm kapsamında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve bunları vergilendirilmesinin Türkiye’deki görünümü incelenerek; mevcut durumun aksaklıkları saptanmaya ve çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Ana bölümlerden birincisinde genel olarak yabancı sermaye ve yabancı sermaye yatırımı kavramları ele alınarak, ifade ettikleri anlam ortaya konulmaya çalışılmış, ayrıca yabancı sermayenin tarihsel süreçteki görünümü ve gelişimi incelenmiştir. İkinci ana bölümde ise yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin teorik ve hukuki çerçeve ortaya konulmuştur. Üçüncü ana bölüm ise yabancı sermaye yatırımlarının vergilendirilmesine ilişkin süreci saptamaktadır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Öz (Abstract)	iii
Önsöz	iv
İçindekiler	v
Kısaltmalar Listesi	xi
Tablo Listesi	xiii
Giriş	1

Birinci Bölüm

YABANCI SERMAYE VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

§ I. GENEL OLARAK SERMAYE ve YABANCI SERMAYE	6
A. Sermaye ve İşlevi	6
B. Yabancı Sermaye ve Yabancı Yatırımlar	10
C. Doğrudan Yabancı Yatırım ve Doğrudan Yabancı Sermaye	13
D. Türkiye'ye Yabancı Sermaye Girişi	16
1. 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun Öngördüğü "Doğrudan Yabancı Yatırım" Kavramı ve Türkiye'ye Giren Doğrudan	

Yabancı Sermaye	16
2. Türkiye'ye Giren Dolaylı Yabancı Sermaye.....	18
E. Vergi Hukukunda Yabancı Kavramı	19
F. Konunun Sınırlandırılması	22
§ II. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL	
GELİŞİMİ	24
A. Yabancıların ve Yabancı Sermayenin Hukuki	
Durumunun Tarihsel Açıdan Gelişimi	24
1. Eski Yunan, Mısır, Roma ve Bizans'ta Yabancılar	24
2. Avrupa'da Yabancılar	30
a. Ortaçağ Dönemi	30
b. Yakın Dönemde Yabancılar ve Yabancı	
Yatırımlar	31
3. İslam Ülkelerinde Yabancılar	33
B. Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Hareketlerinin	
Doğuşu ve Gelişimi	34
C. Türkiye'de Yabancı Sermayenin Gelişimi	36
1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	36
a. Düyun-u Umumiye	40
b. Kapitülasyonlar	48
2. Cumhuriyet Dönemi	53

İkinci Bölüm

YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA İLİŞKİN TEORİK VE HUKUKÎ ÇERÇEVE

§ I.	TÜRKİYE’DE ve DÜNYADA YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	68
A.	Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ortaya Çıkışı	68
B.	Yabancı Yatırımlar ve Doğrudan Yabancı Yatırım – Portföy Yatırımı Ayrımı	70
1.	Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramı.....	70
2.	Portföy Yatırımları ve Tobin Vergisi	75
C.	Dünyada Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Stratejileri	89
D.	Yabancı Sermaye Hareketleri, Yabancı Yatırımlar ve Türkiye	104
§ II.	YABANCI SERMAYEYE YATIRIMLARININ GERÇEKLEŞMESİNE İLİŞKİN HUKUKÎ ÇERÇEVE	107
A.	Doğrudan Doğruya Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bulunan Mevzuat: 4875 Sayılı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu	107
B.	Dolaylı Olarak Yabancı Sermayeye İlişkin Bulunan Mevzuat	133
1.	Kambiyo Mevzuatı	133
2.	Teşvik Mevzuatı	136

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

§ I. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GENEL OLARAK TÜRK VERGİ SİSTEMİ KARŞISINDAKİ DURUMU	141
A. Vergi Hukukunda Yükümlü Kavramı, Genel Olarak Tam Yükümlülük ve Dar Yükümlük Ayrımı	141
B. Gelir Vergisinde Tam Yükümlülük ve Dar Yükümlük Ayrımı	147
1. Gelir Vergisinde Tam Yükümlülük	149
2. Gelir Vergisinde Dar Yükümlülük	154
C. Kurumlar Vergisinde Tam Yükümlülük ve Dar Yükümlük Ayrımı	158
1. Kurumlar Vergisinde Tam Yükümlülük	163
2. Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük	167
D. Diğer Vergi Türleri Açısından Durum	169
§ II. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER KARŞISINDAKİ DURUMU	173
A. GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE GENEL OLARAK VERGİLENDİRME YÖNTEMİ	175
1. Türkiye'de Ticari Kazanç Elde Edilmesi	176
2. Türkiye'de Zirai Kazanç Elde Edilmesi	179

3.	Türkiye’de Ücret Elde Edilmesi	180
4.	Türkiye’de Serbest Meslek Kazancı Elde Edilmesi	181
5.	Türkiye’de Gayrimenkul Sermaye İradı Elde Edilmesi	183
6.	Türkiye’de Menkul Sermaye İradı Elde Edilmesi	185
7.	Türkiye’de Diğer Kazanç ve İrad Elde Edilmesi	188
a.	Değer Artışı Kazançları	189
b.	Arızı Kazançlar	190
B.	YABANCI YATIRIMCI GERÇEK KİŞİNİN BİZZAT SERMAYEYE DAYALI GELİR GETİRİCİ BİR FAALİYETTE BULUNMASI YA DA İRAT SAĞLAYAN BİR YATIRIM YAPMASI	191
1.	Gelirin Toplanması ve Yıllık Beyan Esasında Vergilendirme	193
2.	Stopaj Yöntemiyle Vergilendirme	194
a.	Ücretler	195
b.	Serbest Meslek Kazançları	197
c.	Gayrimenkul Sermaye İratları	197
d.	Menkul Sermaye İratları	198
e.	Diğer Kazanç ve İratlar	198
3.	Münferit Beyanname Verilmesi Suretiyle Vergilendirme	199
C.	YABANCI YATIRIMCI GERÇEK KİŞİNİN BİR KURUMA ORTAK OLMASI YA DA BAŞKACA BİR MENKUL KIYMETE YATIRIM YAPMASI	200
1.	Genel Olarak	200
2.	Vergilendirme Yöntemi	202

D. YABANCI YATIRIMCI KURUMUN BİZZAT SERMAYEYE DAYALI GELİR GETİRİCİ BİR FAALİYETTE BULUNMASI YA DA İRAT SAĞLAYAN BİR YATIRIM YAPMASI	204
1. Dar Yükümlü Kurumun Türkiye’de İşyeri veya Daimi Temsilci Bulunması Durumunda Vergilendirme Yöntemi	205
a. İşyeri Kavramı	206
b. Daimi Temsilci Kavramı	209
c. Vergilendirme Yöntemi	211
2. Dar Yükümlü Kurumun Türkiye’de İşyeri veya Daimi Temsilci Bulunmaması Durumunda Vergilendirme Yöntemi	213
3. Yabancı Ulaştırma Kurumlarında Vergilendirme Yöntemi	214
§ III. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ HİZMET ve SERVET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER ile DİĞER VERGİLER VE MALİ YÜKÜMLÜLÜKLER KARŞISINDAKİ DURUMU	215
Sonuç	218
Bibliyografya	228
Ekler	245
Özgeçmiş	248

Kısaltmalar Listesi

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
Akt.	: Aktaran
A.m.	: Aynı makale
a.g.m.	: Adı geçen makale
AYM	: Anayasa Mahkemesi
b.	: bent
BK	: 818 sy. Borçlar Kanunu
BKK	: Bakanlar Kurulu Kararı
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
DYYK	: 4875 sy. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu
f.	: fıkra
EVK	: 1319 sy. Emlak Vergisi Kanunu
FIAS	Foreign Investment Advisory Service (–Dünya Bankası Uluslararası Finans Kurumu– Yabancı Yatırımlar Danışmanlık Servisi)
GVK	: 193 sy. Gelir Vergisi Kanunu
IFC	: International Finance Corporation (–Dünya Bankası– Uluslararası Finans Kurumu)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

Koop.K	: 1163 sy. Kooperatifler Kanunu
KVK	: 5422 sy. Kurumlar Vergisi Kanunu
m.	: madde
MK	: 4721 sy. Türk Medeni Kanunu
M.Ö.	: Milattan Önce
mük.	: mükerrer
RG	: Resmi Gazete
s.	: sayfa
SPK	: 2499 sy. Sermaye Piyasası Kanunu
sy.	: sayı / sayılı
t.	: tarih / tarihli
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TK	: 6762 sy. Türk Ticaret Kanunu
UNCTAD	: United Nations Conference On Trade And Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
USD	: Amerika Birleşik Devletleri Doları
vd.	: ve devamı / ve diğerleri

T a b l o l a r L i s t e s i

Tablo 1 : Yatırım Politikalarındaki Yasal Değişiklikler Tablosu

**Tablo 2 : Yıllar İtibariyle Fiili Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş
Miktarları Tablosu**

GİRİŞ

Yatırım ve sonucunda gerçekleştirilen üretim sırasında, sürece katılan çeşitli üretim faktörlerinden birisi de sermayedir. Sermaye tasarruf ve yatırım ile birikir. Dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ve ekonomilerde sermaye talebi çok fazladır. Zira bu ekonomilerde sermaye azdır. Çünkü tasarruf kapasitesi sınırlıdır, azdır. Bunun sebebi de kişisel gelir seviyesinin düşüklüğüdür.

Belirtilen bu şartlar bir yandan ülke içi sermaye birikimini artırma yönünde çabalamayı zorunlu hale getirirken, diğer taraftan, gerekli sermayeyi en azından ilk etapta dışarıdan, yabancı sermaye yatırımları yoluyla, temin etme yönünde bir arayışı da doğurmaktadır.

Zira bu yatırımlar aynı zamanda sermaye birikimine ve artışına da olumlu yönde etki edecektir. Yani bir ülkenin ekonomik kalkınmasının bağlı olduğu etkenlerin başında yeterli düzeyde sermaye birikimine sahip olmak gelir. Çünkü Sermaye birikimi olmaksızın öteki ekonomik ve toplumsal faktörlere sahip olmak yeterli olmayacağı gibi; istenen düzeyde kalkınmayı gerçekleştirmek de sağlanamayacaktır.

Çıkış noktası ve tetikleyen sebepler her ne olursa olsun; yabancı sermaye ve yabancı sermaye yatırımlarının olumlu ve olumsuz yönleri tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tartışılmış ve halen de tartışılmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki; günümüz dünyasının ve dünya ekonomisinin taşıdığı özellikler sebebiyle, sermaye hareketleri ve yabancı sermaye

yatırımları artık neredeyse karşı konulamaz bir gerçeklik olarak karşımızdadır.

Çünkü geniş ölçekte dünya ekonomisinde çokuluslu yatırımların ve bireysel ölçekte ülke ekonomilerinde yabancıların yatırımlarının oynadığı rol ve taşıdığı önem yadsınamaz bir noktaya gelmiştir. Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü hızdaki ve nitelikteki gelişmeler ile aslında biraz da bu gelişmelere bağlı olarak doğu bloğunun dağılması süreci; sermaye hareketlerinin ve yabancı yatırımların da hızlanmalarını ve ivme kazanmalarını sonuçlamıştır.

Öte yandan yaşanan bu gelişmelerin beraberinde getirdiği küreselleşme olgusu, ticaret ve ekonomik faaliyetlerin sadece iç pazara yönelik olarak etkin bir şekilde sürdürülemeyeceği gerçeğini de beraberinde getirmiştir. Bunun da ötesinde girişimcilerin başarısı artık üretilen ürünlere tüm dünya üzerinde ve rekabetçi ortamda pazar bulabilme becerisi ile ölçülmeye başlanmıştır.

Yatırımı yapan konumundaki gelişmiş, sermaye ve teknoloji gücünü elinde bulunduran ülkeler, gelişmekte olan ülkelerde uygun şartlarla kendilerine sunulan gerek hammadde gerek emek açısından yerel kaynakları kullanabilmek, bir adım sonrasında bu ülkelerin geniş nüfusları sebebiyle cazip nitelikteki bu pazarlarda yer alabilmek; gelişmekte olan ülkeler ise bu yolla giren kaynak sayesinde ekonomilerini canlı tutabilmek ve sanayileşmelerini tamamlayabilmek amacıyla “yabancı yatırım” konusunda hevesli bir tutum içindedirler.

Öte yandan Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya arasındaki jeopolitik konumu ile “bölgesel bir merkez” olma niteliğine; geniş iç pazarı, maliyet-etkin ve eğitimli iş gücü ve güçlü sayılabilecek yerli sermayesine karşın ülkemiz, doğrudan yabancı yatırımlar alanında hiçbir dönem kendisinden beklenen performansı sergileyememiştir. Bu sonucun doğmasına yol açan en önemli unsur, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik kalkınma stratejisinin temel bileşeni haline getirilmemiş olmasıdır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin kaynak açığını gidermede, özellikle borç yükünün azaltılmasında anahtar role sahip bulunan doğrudan yabancı yatırımların; teknoloji, istihdam, modern know-how, yönetim becerisi, pazarlama ve ihracat olanakları gibi yararlarının maksimize edilebilmesi için, ülke çıkarları ile yatırımcının çıkarları arasında akılcı bir dengenin sağlanması ve bu yönde stratejik politikaların izlenmesi gerekmektedir.

İşte bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’deki durumu ve bunları vergilendirilmesi mercek altına alınarak incelenmeye ve değerlendirilmeye, hâlihazırdaki durumun sebepleri ile aksaklıkları saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç ana bölümden ve yedi bölümden oluşmaktadır.

Ana bölümlerden birincisinde genel olarak yabancı sermaye ve yabancı sermaye yatırımı kavramları ele alınarak, bunların ifade ettikleri anlam ortaya konulmaya çalışılmış, ayrıca yabancı sermayenin tarihsel süreçteki görünümü ve gelişimi incelenmiştir.

Bu kapsamda öncelikle sermaye kavramı ve işlevi ele alınmış, daha sonra yabancı sermaye ve doğrudan yabancı sermaye kavramları ile Türkiye'ye yabancı sermaye girişi ve 4875 sy. Yasa'nın çizdiği çerçeve çok temel noktalarının altı çizilmek suretiyle işlenmiştir.

Daha sonra tarih boyunca yabancıların ve yabancı sermayenin arz ettiği görünüm ortaya konulmaya çalışılarak; konunun Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemindeki gelişimi de incelenmek suretiyle yabancı sermayenin günümüzdeki durumunun incelenbilmesine altyapı hazırlanmaya çalışılmıştır.

İkinci ana bölümde ise yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin teorik ve hukuki çerçeve ortaya konulmuştur. Bu kapsamda öncelikle uluslararası sermaye hareketlerinin çıkışından başlanarak yabancı sermaye yatırımlarının genel olarak arzettiği görünüm, doğrudan yabancı sermaye yatırımları – portföy yatırımları ayrımı çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümün ikinci ana başlığında ise yabancı sermayenin günümüzde ülkemizde tabi olduğu hukuki çerçeve ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Üçüncü ana bölüm ise yabancı sermaye yatırımlarının vergilendirilmesine ilişkin süreci ortaya koymaktadır. Bu kapsamda öncelikle tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımı ele alınmış, takiben ve bu ayrım temel alınmak suretiyle yabancı sermaye yatırımlarının gelir üzerinden alınan vergiler karşısındaki durumu ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yine bu bölüm kapsamında son olarak yabancı sermaye yatırımlarının

hizmet ve servet üzerinden alınan vergiler ile diğer mali yükümlülükler karşısındaki durumu temel unsurları ile belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCI SERMAYE VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

§ I. GENEL OLARAK SERMAYE ve YABANCI SERMAYE

A. Sermaye ve İşlevi

Kullanıldığı yere ve izafe edilen fonksiyona göre, teknik, hukuki ve mali bakımlardan çok çeşitli tanımları yapılabilen sermaye; teknik iktisat açısından; “belli bir andaki mevcut mal stoku”, “ülke ekonomisi iç in üretilmiş üretim vasıtaları (sermaye malları)” ya da “emeğin verimini artıran her şey” olmak üzere farklı açılardan ve farklı özellikleri göz önünde tutulmak suretiyle farklı şekillerde tanımlanmıştır. Hukuki açıdan ise belli bir sosyal organizasyonda sahibine çalışmadan bir gelir getiren bütün menkul ve gayrimenkul değerler sermaye anlamını taşıırken; kişiler ve firmalar açısından “sahibine kazanç sağlamaya elverişli nakdi ve aynı servet” şeklinde tanımlanmaktadır.¹

¹ ÖZGÜVEN, Ali; İktisat Bilimine Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991, s. 486.

Ergin, “bir anonim şirkete ait olan fabrika” örneğini vererek, sermayenin hukuki ve teknik görünümünün bir araya gelmesinin de mümkün olduğunu haklı olarak belirtmektedir:

Tasarruf ve yatırımla biriken sermayenin ana fonksiyonu üretimde beklemeyi mümkün kılması, bu suretle de insan emeğinin verimini artırmasıdır.² Üretim sürecinde fonksiyon ifa eden üretim faktörlerinden biri olan sermayenin ayırıcı özelliği, diğer üretim faktörlerinden farklı olarak, aslen doğada bulunmayıp emek ve toprağın yardımıyla sonradan –insan zekası, bilgisi, fiziksel gücü, uygun ortam ve uygun araçlar yardımıyla– yaratılan, insan yapısı bir üretim faktörü olmasıdır.³

Bilindiği üzere yatırım sonucu gerçekleştirilen üretim sırasında, çeşitli üretim faktörleri de sürece katılır. Elde edilen mahsul (hâsılat) üretime katılan üretim faktörlerinin kolektif eseridir (ortak ekonomik değer) ve dolayısıyla bu faktörler arasında paylaşılır.⁴ Yaratılan bu ekonomik değerın satış tutarı ile üretim faktörlerine yapılan harcama arasındaki fark ise, kar olarak müteşebbise kalır.

Fabrikanın sermayesi üretim tesislerine yatırılmıştır (teknik anlamda sermaye) ve fabrikanın sahibi olan şirketin ortakları çalışmaksızın ve emek sarf etmeksizin kazanca ortak olmaktadır (hukuki anlamda sermaye). ERGİN, Feridun; İktisat İlminin Temel İlkeleri – Cilt 1 – Giriş ve Mikroiktisat Teorisi, Sevinç Matbaası, Ankara 1971, s. 264.

Muhasebede ise sermaye bir pasif hesaptır; varsa ödenmemiş sermaye düşüldükten sonra, işletmenin işletme sahiplerine olan borcunu gösterir. TENKER, Lütfüllah; İşletme İktisadı, Cilt 1 – İşletmenin Kurulması – Organizasyonu – Finansmanı – Üretim Planlaması – Üretim Faktörleri ve Yönetimi, Bilgi Basımevi, Ankara 1969, s. 139.

² ZARAKOLU, Avni; İktisat İlminin Temel İlkeleri – Cilt 1 – Giriş ve Mikroiktisat Teorisi, Sevinç Matbaası, Ankara 1971, s. 168 vd.

³ KILIÇBAY, Ahmet; İktisat Teorisi, Sermet Matbaası, İstanbul 1964, s.18.

⁴ İktisat ilminde üretimden elde edilen mahsulün, üretime katılan üretim faktörleri arasında paylaşılması olayına gelir bölüşümü (inkısam) denilmektedir. ZARAKOLU, a.g.e., s. 264.

Yani bir üretim sonucu ortaya çıkan değer; rant (kira), faiz, ücret ve kar adı altında üretime katılan üretim faktörleri arasında paylaştırılmaktadır. Bunlardan kira, faiz ve ücret sözleşmeye bağlı gelirlerdir. Sözleşme uyarınca üretimin sonucu beklenmeden üretim faktörleri sahiplerine ödenir. Üretimi yürüten ve yöneten, riski üzerine alan teşebbüsün geliri olan kar ise bakiye bir gelirdir.⁵

Bu cümleden hareketle, üretim sürecinde sermaye ile kastedilen, müteşebbislerin elindeki üretime yönelik araçlardır. Bu açıdan bakıldığında, makine-teçhizat, hammadde ve yarı mamuller sermaye stoklarını meydana getirir. Bunlara fiziksel sermaye (sermaye malları) denilmektedir. Bir de teşebbüslerin üretim amacına yönelik olarak kullanacakları bir para vardır. Buna da nakdi sermaye denilmektedir.⁶ Müteşebbis durumundaki kişi veya işletme, üretim için gerekli sermayeyi kendi öz kaynaklarından karşılayabileceği gibi; bunun yeterli olmaması durumunda, gerekli (özellikle nakdi) sermayeyi dışarıdan temin etmesi de mümkündür. Bu durumda üretim faktörleri arasındaki sermayenin belli bir süre üretimde kullanılması karşılığında faiz ödenecektir.⁷ Dolayısıyla aslında klasik iktisat teorisindeki “sermayenin geliri faizdir” yargısına –en azından günümüz ekonomik koşullarında– ihtiyatlı yaklaşmanın gerektiğini düşünmekteyiz. Zira belirttiğimiz gibi her üretim organizasyonunda sermaye unsurunun müteşebbisten farklı bir 3. kişi tarafından sağlanması söz konusu olmayabilmektedir. Bu durumda, yani müteşebbisin yatırım için gerekli

⁵ Yani satıştan elde edilen hâsıla ile maliyet arasındaki farka eşittir. a.g.e., s. 267.

⁶ KILIÇBAY, a.g.e., s.225.

⁷ ZARAKOLU, a.g.e., s. 289 vd.

kaynağı kendisinin karşılaması halinde, artık üretim sonunda oluşan değerden aldığı payın faiz olduğundan bahsetmek yerinde olmayacaktır. Çünkü bu kişi artık hem koyduğu sermaye ve hem de müteşebbis rolü sebebiyle “kar” elde etmektedir.⁸

Sermaye tasarruf (ve yatırım) ile birikir. Bu cümleden hareketle belirtmek gerekir ki az gelişmiş (ve gelişmekte olan) ülkelerde ve ekonomilerde sermaye talebi çok fazladır. Bu ekonomilerde sermaye azdır. Çünkü tasarruf kapasitesi sınırlıdır, azdır. Bunun sebebi de kişisel gelir seviyesinin düşüklüğüdür. Gelir seviyesinin düşüklüğü sermaye birikimini kısıtlamaktadır. Sermaye birikiminin kısıtlanması yatırımları sınırlamakta, yatırımların sınırlanması milli geliri az artırmakta, milli gelirin az artması da yine kişisel geliri yetersiz kılmakta, sonuç olarak da yine sermaye birikimi olumsuz yönde etkilenmektedir.⁹ Bu şartlar bir yandan ülke içi sermaye birikimini artırma yönünde çabalamayı zorunlu hale getirirken, diğer taraftan, gerekli sermayeyi en azından ilk etapta dışarıdan, yabancı sermaye yatırımları yoluyla, temin etme yönünde bir arayışı da doğurmaktadır. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu yatırımlar aynı

⁸ Koloğlu; bir yandan bu görüşümüze karşıt olarak “klasiklerin kar ile faizi karıştırdıklarını, eskiden sermaye genellikle müteşebbise ait olmasından dolayı sermayenin karından bahsedildiğini” söylerken; öte yandan bizim görüşümüze paralel şekilde şunları söylemektedir: Kapitalist sistemde sermaye sahibi, sermayesi üzerinde çeşitli şekillerde tasarruf eder. Sermayesini bizzat üretimde kullanabilir veya sermayesiyle başka bir teşebbüse katılır (yatırım yapar). Sermaye sahibinin emeğinin ve sermayesini karşılığı devamlı ve kesin bir gelir değildir, teşebbüsün faaliyetinin sonucuna bağlıdır. Diğer bir ihtimal olarak sermaye sahibi, sermayesini başka bir kişinin emrine vermesi durumunda sözleşme ile belirli ve sabit bir gelir elde eder. KOLOĞLU, Mahmut; Ekonomi Dersleri, Cilt II, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 343 ve 322–323.

⁹ “Az gelişmiş ekonomiler fakirliğin kısır döngüsüne (fasit dairesine) girmiş bulunmaktadır” ÖZGÜVEN, a.g.e., s. 490.

zamanda sermaye birikimine ve artışına da olumlu yönde etki edecektir.

B. Yabancı Sermaye ve Yabancı Yatırımlar

Bir ülkedeki gereksinimlerin o ülkenin kendi iç kaynaklarından karşılanması asıldır. Ancak kaynakların dünya ülkeleri arasındaki eşitsiz dağılımı, ülkelerarası kalkınmışlık farklılıkları ve gelişen uluslararası bağlantı ve ilişkiler nedeniyle ülkelerin iç kaynakları yeterli gelmemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye, teknoloji ve nitelikli insan gücü yetersizlikleri, bu ülkeleri dış kaynak aramaya zorlamaktadır.¹⁰ Bu yetersizliklerden kaynaklanan açık –gerek yatırım gerek borçlanma şeklinde olsun– yabancı sermaye ile giderilmeye çalışılmaktadır.

Zira bir ülkenin ekonomik kalkınmasının bağlı olduğu etkenlerin başında yeterli düzeyde sermaye birikimine sahip olmak gelir. Sermaye birikimi olmaksızın öteki ekonomik ve toplumsal faktörlere sahip olmak yeterli olmayacağı gibi; istenen düzeyde kalkınmayı gerçekleştirmek de sağlanamayacaktır. Sermaye birikimi için gerekli kaynaklar başlıca üç yolla sağlanabilir:

¹⁰ EVGİN, Tülay; Dünden Bugüne Dış Borçlarımız, <http://www.hazine.gov.tr/arastirma_inceleme/ar_inc26.pdf>, Haziran 2000, s.23.

- Cari tüketimden vazgeçilmek suretiyle ülke içinde yapılan kişisel ve kurumsal birikimlerden,
- Dış ticaret (ve turizm) sonucu yaratılacak net döviz girişlerinden,
- Yabancı sermaye şeklinde ülkeye girecek ülke dışı birikimlerden.¹¹

Dolayısıyla yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını ödemeksizin –daha doğrusu hemen ya da kısa vadede ödemeksizin¹²– dış ülkelerden sağladığı iktisadi kaynaklardır.¹³ Dolayısıyla yabancı sermayenin girdiği ülkedeki iktisadi kaynaklar, yani tüketim ve yatırım için kullanılabilir mallar ve hizmetler, bir anda ülkeye giren sermaye miktarı ile orantılı

¹¹ Evgin, “dış ülke birikimlerinde yararlanma” yolu olarak sadece “uluslararası yardım ve borçlanma”yı öngörmekte ve dolayısıyla yabancı sermaye girişinde “yabancı yatırımları” görmezden gelmektedir. Bkz. EVGİN, a.g.e., s. 23.

¹² Zira son tahlilde yatırım gerçekleştirilip “kar” elde edildiğinde yatırımcı bunu kendi ülkesine transfer etmek isteyecek ve böylelikle daha önce gelen sermayenin karşılığı ödenmiş olacaktır.

¹³ Bulutoğlu, konuya iktisat bilimi açısından yaklaşan bu tanımı verdikten sonra, “karşılığını ödememek” ile kastedilenin ya hiçbir zaman ödememek ya da şimdi ödemeyip ileriki bir tarihte ödemek olduğunu belirtir. Buna göre alınan iktisadi kaynakların karşılığı hiçbir zaman ödenmeyecek ise “bağış”tan, ileride ödenecek ise “ödünç” (dış borçlanma) ya da “yatırım”dan söz edilecektir. BULUTOĞLU, Kenan; 100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi 1970, s. 5.

Aşağıda konunun sınırlanması sırasında da belirtileceği üzere yurda bağış ya da ödünç yoluyla gerçekleşen yabancı sermaye girişi doğaldır ki bu çalışmanın kapsamında yer almamaktadır. Bu sebeple de bu anlamıyla “yabancı sermaye türleri” yani bağış, dış borçlanma ve yatırım yollarından sadece yabancı yatırımlar ayrımı tabi tutularak incelenecek, diğerleri ise ayrıca incelenmeyerek sadece burada belirtmekle yetinilecektir.

olarak artmaktadır. Bu da beraberinde ekonomide bir genişleme ve rahatlama getirecektir. Zira bu sayede ülkenin yurt içi üretiminden daha fazlası, tüketim ve yatırım ihtiyaçları için kullanılabilir hale gelmektedir.

Unutmamak gerekir ki madalyonun bir de öbür yüzü bulunmaktadır. Yatırım sahibi yabancıların sermayelerini geri almak istemeleri ya da yatırım ülkede kaldığı sürece oluşan karların yatırımcının ülkesine aktarılması durumunda; bu kez yabancı sermaye girmiş olan ülke, ilk aşamanın tersine, ürettiğinden daha azını kendi yatırım ve tüketim ihtiyaçları için kullanmak durumunda kalacaktır. Çünkü bu durumda ilk aşamanın tersine bu kez ülkeden bir sermaye çıkışı gerçekleşmekte ve üretiminden daha azı, tüketim ve yatırım ihtiyaçları için kullanılabilir hale gelmektedir.

Günümüzde gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru akan kaynakları;

- İki taraflı anlaşmalara dayanan kamu fonları,
- İki taraflı anlaşmalara dayanan özel fonlar,
- Çok taraflı kurumların gerçekleştirdiği sermaye akımları,

şeklinde başlıklar altında toplamak mümkündür.¹⁴

¹⁴ a.g.e., s. 205.

Yabancı sermayenin bir türü olan ve bu çalışmanın esas inceleme konusunu oluşturan yabancı yatırımlar; bir ülkenin maddi ve gayri maddi sermaye varlıkları üzerinde, başka ülke gerçek veya tüzelkişilerinin ya da hükümetlerinin hak sahibi olmasına imkân veren yabancı sermaye akımlarıdır. Bu akımlar genellikle gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşir. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere de yabancı sermaye akımının olması muhtemeldir. Bunun nedeni de az gelişmiş ülke vatandaşlarının, –güven arayışları gibi– çeşitli neden ve etkenlerle gelirlerini sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerine yatırmayı tercih etmeleridir.¹⁵

C. Doğrudan Yabancı Yatırım ve Doğrudan Yabancı Sermaye

Bir ülkeye dış kaynak sağlayan yabancı sermayedar ya doğrudan doğruya kendisi o ülkede fiziki bir yatırımı gerçekleştirir ve ortaya çıkan üretim biriminin yani firmanın sahibi olur (komple yeni yatırım); ya da bu şekilde bir fiziki yatırım yapmadan sadece, esasen o ülkede halihazırda mevcut –ve kendi ekonomik hedef ve beklentilerine uygun bulunduğu– bir firmanın hisselerini satın alır (Mergers & Acquisitions).¹⁶ Bundan öte üretim sürecini hiçbir aşamasında yer almayacak şekilde menkul kıymetlere yatırım da yapılabilir (dolaylı yatırım, portföy yatırımı). Aynı şekilde yabancıların bir ülkede gayrimenkul satın alması şeklindeki yatırımlar da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Zira bu yolla yapılan yatırımlar da tıpkı

¹⁵ a.g.e., s. 8.

¹⁶ a.g.e., s. 8,9.

portföy yatırımları gibi yabancılara, ülke varlıkları üzerinde mülkiyet hakkı sağladığı gibi, karşılığında ülkeye döviz girmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımları, portföy yatırımları olarak da adlandırılan dolaylı yatırımlardan ayıran en önemli iki unsur “denetim” ve “risk”tir.¹⁷ Doğrudan yatırımlarda yatırımcı, yatırımının (ve bu eğer bir ortaklık bünyesinde gerçekleştirilmişse, bu ortaklığın) denetimi ve idaresine tamamen hakimdir. Dolaylı yatırımda ise bir kere yatırım zaten bir ortaklık bünyesinde gerçekleşir, zira portföy yatırımı niteliği taşıyan bu yatırımda bir ortaklığın paylarının satın alınması söz konusu olmaktadır. Bu nitelikteki bir yatırımda ise yatırımcının, yatırım yaptığı ortaklığın denetim ve idaresinde etkili olması gerekli bulunmadığı gibi çoğu zaman söz konusu da olmamaktadır.

Diğer taraftan dolaylı yatırımcı, zaten fiziki olarak girmeden yatırım yaptığı ülkedeki portföy yatırımını, herhangi bir riskin ortaya çıkması durumunda hemen (veya en azından daha kolay ve çabuk bir şekilde) yatırımı yaptığı ülkeden çekebilir ya da başka bir portföye kaydırabilirken; aynı imkanın yatırım yaptığı ülkeye fiili olarak girmiş (ve çoğu zaman bir

¹⁷ Çelikel ve Gelgel (Öztekin), bu iki unsur yanında bir üçüncü unsur olarak “yabancı doğrudan yatırımların büyük ölçüde çok uluslu şirketler tarafından yapılması”nı da saymaktadırlar. Takiben de çok uluslu şirketlerin bu nitelikteki yatırımları yaparken küresel bir strateji izlemeleri sebebiyle denetim unsurunun giderek daha önemli olmaya başladığını, ancak bu durumun dolaylı yatırımlar bakımından söz konusu olmadığını belirtmektedir. ÇELİKEL, Aysel / GELGEL (ÖZTEKİN), Günseli; Yabancılar Hukuku, İstanbul 2000, s. 130.

Aynı yönde bkz. TİRYAKİOĞLU, Bilgin; Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması, Dayınlarlı Hukuk Yayınları Ltd. Şti., Ankara 2003, s. 11.

işletme kurmuş) olan doğrudan yatırımcı açısından bulunduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Zira doğrudan yatırımda yatırımı gerçekleştirmek için kurulan organizasyon, tahsis edilen ekipman-personel ve sabit tesisler gibi unsurların bir anda sökülmesi, geri çekilmesi ya da tasfiyesi çok kolay değildir.¹⁸

Bu bağlamda, yabancı sermaye kavramı ve bu kavramın tabi olduğu vergisel düzen incelenirken; Türkiye'ye yabancı sermaye girişini “doğrudan yabancı sermaye girişi” ve “dolaylı yabancı sermaye girişi” şeklinde ikili bir ayırım çerçevesinde ele almak yerinde olacaktır.

Bu ayırım; sistematik olarak sağlayacağı kolaylıktan öte, ileride daha ayrıntılı olarak incelenecek olan 05.06.2003 t. ve 4875 sy. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun¹⁹ getirdiği düzene de uygun bir yaklaşım olacaktır.

Burada kısaca belirtmekle yetinelim ki 4875 sy. DYYK, “doğrudan yabancı yatırım” kavramını temel alarak, bu nitelikteki yatırımları kendi

¹⁸ Ekşi bu noktadan hareketle denetim ve risk unsurlarının yanında “fiziki olarak yatırım yapıldığı ülkede bulunma”yı bir üçüncü unsur olarak ele almakta ve portföy yatırımcısının fiziki olarak yatırım yaptığı ülkede bulunmasına gerek olmadığını belirtmektedir. Yazar ayrıca “personel ve ekipmanın yatırım süresince korunmasının yatırımın işlemesi ve tamamlanması açısından hayati önem taşıdığını” belirtmek suretiyle “denetim” unsurunu yatırımcının sahip olduğu bir hak/bir imkan olmaktan ziyade, fazladan bir sorun/bir yük olarak nitelendirmektedir. EKŞİ, Nuray; “Türkiye’de Yapılan Yabancı Yatırımlara İlişkin Mevzuat Hakkında Genel Değerlendirme”, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: Sayı:2, Yıl:2005, sy. 169, s.170.

¹⁹ 17.06.2003 t. ve 25141 sy. RG’de yayımlanmıştır.

çizdiği çerçeveye tabi kılmış, daha doğru bir deyişle bu nitelikteki yatırımların kendi çizdiği çerçeveden yararlanmalarına imkan tanımıştır. Buna karşılık dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını kapsam dışı tutmuştur.²⁰

D. Türkiye’ye Yabancı Sermaye Girişi

1. 4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’nun Öngördüğü “Doğrudan Yabancı Yatırım” Kavramı Ve Türkiye’ye Giren Doğrudan Yabancı Sermaye

4875 sy. DYYK, “Tanımlar” başlıklı 2. maddesinin (b) bendinde “doğrudan yabancı yatırım”ın tanımını yapmıştır. Buna göre doğrudan yabancı yatırım, yabancı yatırımcı tarafından yurt dışından getirilen; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye, devlet tahvilleri hariç şirket menkul kıymetleri, makine ve teçhizat, sınaî ve fikrî mülkiyet hakları ile; yurt içinden sağlanan ve yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar, doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar, gibi iktisadî kıymetler aracılığıyla; yeni şirket kurulmasını, şube açılmasını veya menkul kıymet borsaları

²⁰ Bu tercihin sebebi; portföy yatırımlarının sıcak para olarak ülkeye kolayca girip kar ortamı daraldığında veya herhangi bir riskle karşılaştığında yatırıma ev sahipliği yapan ülkeyi kolayca terk eden karakteri olarak belirtilmektedir. Bkz. a.g.e., s.171.

dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olunmasını, ifade etmektedir.²¹

Fark edileceği gibi 4875 sy. DYYK, “kişi” açısından Türk vergi hukukundaki tam yükümlülük – dar yükümlülük ayırımından bağımsız ve farklı bir sistem öngörmektedir. Buna göre yatırımı yapan kişi açısından “yabancılık” unsurunun gerçekleşebilmesi için;

- Söz konusu olan bir gerçek kişi ise, bu kişinin ya yabancı bir ülkenin vatandaşı olması ya da –eğer Türk vatandaşı ise– ikametgâhının yurt dışında olması,
- Tüzelkişi ise, yabancı ülkelerin yasalarına göre kurulmuş olması,

gerek ve yeter kabul edilmektedir.

Oysa GVK ve KVK; kişi, yani vergi yükümlüsü açısından tam yükümlülük – dar yükümlülük ayırımı kapsamında “yabancılık” unsurunu farklı bir tarzda ele almaktadırlar.

Gerçekten GVK m. 3 uyarınca tam yükümlülük ve dar yükümlülük ayırımındaki ölçüt “Türkiye’de yerleşmiş olmak”tır.²² Türkiye’de yerleşik

²¹ Doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin teorik çerçeve esas olarak İkinci Bölüm’de incelenmiştir.

²² Gelir vergisinde tam yükümlülük – dar yükümlülük ayırımı için bkz. Üçüncü Bölüm.

sayılan geek kişi (vergi yukmlleri) tam yukml, yerleşik sayılmayanlar ise dar yukml olarak kabul edilmektedir. GVK m. 4 uyarınca da ikametgahı Türkiye’de bulunanlar ile bir takvim yılı içinde devamlı olarak altı aydan fazla Türkiye’de oturanlar Türkiye’de yerleşik olarak kabul edilmektedir.

Kurumlar vergisinde ise, tam yukmllk ve dar yukmllk ayırımında –bu verginin yukmllerinin özellikleri sebebiyle– Türkiye’de yerleşme lt yerine “kurum merkezi” ve bu kavramın görünümleri olan “yasal merkez” ile iş merkezi ltlerine yer verilmiştir.²³ Yani KVK’de tam ve dar yukmllk ayırımındaki lt, kurumun yasal veya iş merkezinin Türkiye’de bulunmasıdır. KVK m. 9 uyarınca yasal veya iş merkezlerinden herhangi birisi Türkiye içinde bulunan kurumlar tam yukml, yine KVK m. 11 uyarınca ise bunlardan her ikisi de yurt dışında bulunan kurumlar dar yukml olarak kabul edilmektedir.

2. Türkiye’ye Giren Dolaylı Yabancı Sermaye

Pek tabiidir ki Türkiye’ye yabancı sermaye girişi, sadece, yukarıdaki başlık altında ele alınan, 4875 sy. DYYK kapsamındaki doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla gerçekleşen yatırımlar ile sınırlı kalmamaktadır. Diğer

²³ Kurumlar vergisinde tam yukmllk – dar yukmllk ayırımı için bkz. nc Bölüm.

bir anlatımla 4875 sy. DYYK'nin çizdiği çerçeveye girmeyen ve fakat yabancılık unsuru barındırdığı da şüphesiz olan başkaca yabancı yatırımlar da mevcuttur. Kanımızca bu nitelikteki yabancı yatırımları “dolaylı yabancı yatırımlar” ve bu yolla Türkiye'ye giren sermayeyi de “dolaylı yabancı sermaye” olarak nitelendirmek ve isimlendirmek yanlış olmayacaktır. O halde dolaylı yabancı yatırım, 4875 sy. DYYK kapsamında yer almamakla birlikte yatırımı yapan kişi açısından yabancılık unsuru taşıyan ve yine 4875 sy. DYYK'de öngörülen yatırım yollarının dışında Türkiye'de gerçekleştirilen yurt dışı kaynaklı yatırımlar olarak tanımlanabilir. İşte bu nedenle de; bu kapsamda Türkiye'ye giren sermayeyi “dolaylı yabancı sermaye” olarak adlandırmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz.

E. Vergi Hukukunda Yabancı Kavramı

Devletler hukukundaki yabancılık kavramının, vergi hukukundaki kendine özgü görünümü “dar yükümlülük” kurumudur.²⁴ Bu kavram ve bu kavramın sonucu olarak ortaya çıkan dar yükümlülük – tam yükümlülük ayrımı, vergiye tabi gelirin yükümlüler ve yer itibariyle kapsamını belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Zira Türk vatandaşlarının (ya da Türkiye'de yerleşmiş kişilerin) Türkiye içinde elde ettiklerinin dışında Türkiye dışında elde ettikleri kazançları olabileceği gibi; yabancı uyruklu (ya da Türkiye'de yerleşmemiş olan) kişilerin de Türkiye'deki

²⁴ EKMEKÇİ, Esra; Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük, Kazancı Hukuk Yayınları No:132, İstanbul 1994, s. 13.

faaliyetlerinden gelir elde etme ihtimalleri mevcuttur.²⁵

Bunun yanında, vergi sistemlerinde dar yükümlülük şeklinde bir kavrama yer verilmesinin vergilendirmede genellik ve eşitlik prensiplerinin hem bir gereği hem de bir sonucu olduğu da söylenebilecektir.²⁶ Zira her devlet kendi sınırları içerisinde doğan kazanç ve iratlar üzerinde ortaklık iddia etme hakkına sahip bulunacaktır. Bir devletin ülkesinde yerleşik kişi ve kurumlar, kazançları üzerinden o devlete vergi öderken; yerleşik sayılmayanların, üstelik aynı kamu düzeni ve hizmetlerinden faydalanmak suretiyle sağladıkları kazançlarının vergi dışında bırakılması, vergide genellik ve eşitlik prensibini ihlal edeceği gibi; rekabet alanında ülkede yerleşmemiş olanlar lehine (haksız) bir üstünlük de doğuracaktır.²⁷

O halde tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımı, vergilendirme yetkisinin bir devletin ülkesi üzerindeki egemenliğine dayanması ve onun mali alandaki görünümünü oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Yani aslında tüm eylem ve işlemleri açısından bir devletin vergilendirme alanı içinde yer almayan “yabancı” vergi sükeleri, ancak o devletin egemenlik alanı içerisinde bir aktivitede bulunmaları halinde vergisel açıdan belirli ödev ve yükümlülüklerle karşılaşabilmektedirler.

²⁵ ÖNCEL, Mualla / KUMRULU, Ahmet / ÇAĞAN, Nami; Vergi Hukuku, Turhan Kitabevi, 12. Baskı, Ankara 2005, s. 253.

²⁶ YÜCEL, Selçuk / TURAN, Hayrettin; Dar Mükellef Kurumlar, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul 1999, s. 3.

²⁷ MALİYE (ve GÜMRÜK) BAKANLIĞI; Türk Vergi Kanunları Gerekçeleri, 2. Cilt, Ankara 1988, s.53.

Başka bir deyişle, aslında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin egemenliğine tabi olmayan yabancı bir gerçek veya tüzel kişi, doğal olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali sınırları içerisinde bir faaliyette bulunmadığı sürece Türkiye açısından herhangi bir vergi yükümlülüğü ya da vergisel ödevi bulduğundan bahsedilemeyecektir. Ne zaman ki bu gerçek veya tüzelkişi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali sınırları dâhilinde bir faaliyette bulunacak, işte o zaman Türkiye açısından bir vergilendirme yetkisinin ortaya çıktığından bahsedilebilecektir.

Tabiidir ki bu suretle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vergilendirme yetkisi kapsamına giren bu “yabancı” gerçek veya tüzel kişinin şahsında gerçekleşen vergi doğurucu eylem ve işlemlerden sadece Türkiye'deki faaliyetleri kapsamında yer alanlar Türkiye'de vergilendirilebilecektir.

Gelir üzerinde alınan vergilerde (gelir vergisi ve kurumlar vergisi) bu şekilde ortaya çıkan ve tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımını sonuçlayan bu durum; servet üzerinde alınan vergiler ve harcamalar üzerinden alınan vergilerde de aslında aynı gerekçelerle ve aynı şekilde ortaya çıkmasına rağmen tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımını sonuçlamamaktadır.

Zira bu son iki grupta yer alan vergilerin, vergi süjesinden (yükümlünün “yabancı” olup olmamasından) tamamen bağımsız bir karakter yapıları vardır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vergilendirme yetkisi içerisine girmiş “yabancı” gerçek veya tüzel kişinin

şahsında gerçekleşen ve servet veya hizmet üzerinden alınan vergilerden biri açısından vergi doğurucu nitelik taşıyan eylem, işlem ve durumlar açısından ayrı bir dar yükümlülük sınıfı yaratmak gereksiz hatta anlamsızdır. Çünkü bu vergilere ilişkin yasalar, hiçbir tartışmaya yol açmayacak şekilde sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali egemenlik alanı içerisinde ortaya çıkan vergi doğurucu olayları kapsadıklarını ifade etmektedir.

F. Konunun Sınırlandırılması

Bu çalışmada esas itibariyle “doğrudan yabancı sermaye” kavramı kapsamında, 4875 sy. DYYK çerçevesinde Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımları ele alınmıştır. Söz konusu bu yasa kapsamında yer almamasına rağmen sermaye sahibi ve dolayısıyla vergi yükümlüsü olan kişi açısından yabancılık unsuru taşıdığı kuşkusuz olan dolaylı yabancı sermaye yatırımları ise sadece doğrudan yabancı yatırımlarla olan farkları ve ilişkisi çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorik ve hukuki çerçevesi ortaya konulmuş ve bunların Türk vergi sisteminde karşılaşacağı malî yükümler sistematik olarak saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ülkeye yabancı sermaye girişinin bir diğer yolu olan dış borçlanma konusu da –sadece tarihsel süreç perspektifi ile sınırlı olmak üzere– incelenmiştir.

Son tahlilde ulaşılmak istenen hedef, belirtilen saptama çerçevesinde ve dünya uygulaması ışığında, Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye

yatırımlarına karşı genel bakış açısı ve yaklaşım ile bunların gerçekleşmesine ilişkin düzeni ve Türk vergi sisteminin yabancı sermaye yatırımlarının vergilendirilmesine ilişkin olarak öngördüğü rejimi hem genel olarak sistematize etmek hem de bu “sistemin” aksayan yönlerini ortaya koyarak çözüm önerilerinde bulunabilmektir.

§ II. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Yabancıların ve Yabancı Sermayenin Hukuki Durumunun Tarihsel Açıdan Gelişimi

Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından çeşitli yollarla teşvik edilmeye ve özendirilmeye çalışılan yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştiren “yabancılar”ın tarihteki hukuki durumları ve devletlerin yabancılara bakış açısı geçmişte, günümüzden tamamen farklı ve karşıt bir görünüm arz etmesine karşın; tarihi süreçte yabancılar lehine bir gelişme yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçekten önceleri hukuk dışı ve hatta yok edilecek (öldürülecek) düşman olarak görülen yabancılara zamanla birçok haklar ve hatta ayrıcalıklar tanınmıştır.²⁸

1. Eski Yunan, Mısır, Roma ve Bizans'ta Yabancılar

Yabancıların Mısır'da hukuk dışında oldukları ve aşağılandıkları Herodot tarafından dile getirilmektedir. Bu düşünce ile limanlarını uzun

²⁸ BİRSEN, Kemalettin; Devletler Hususi Hukuku – 1. Cilt – Tabiiyet ve Yabancılar Hukuku, İstanbul 1936, s. 94.

süre yabancılara kapalı tutan Mısırlılar, bu yasağa karşı geleceklere ölüm cezasının uygulanmasını dahi öngörmüşlerdir. Paralel şekilde Mısırlıların da açık denizlere açılması yasak edilmiştir. Zaman içinde ticari ilişkilerin gelişmesi sonunda limanlar yavaş yavaş yabancılara açılmış ve önce Yunanlılar olmak üzere Yabancılara haklar tanınmaya başlanmıştır. İsraililerin (Yahudilerin) de yabancılara karşı tutumları genel olarak farklı olmamakla birlikte; İsrail’de ikamet etme ve ticaret yapma hakkı olan; hatta ayrı mahkemeleri bulunan bir kısım yabancıların bulunduğu bilinmektedir.²⁹

Yabancıların durumu Yunan şehirlerinde ortaya çıkan bazı kurumlarla düzelmeye başlar.³⁰ Bu kurumlar *Proxenos*, *Isopoliteaia*, *Asylia* ve *Symbola*’dır.³¹

Proxenos’lar günümüzdeki konsolos ve elçilerin fonksiyonunu ifa eden, buldukları şehirde kendilerini tayin eden şehrin vatandaşlarını mahkemelerde, ticari ve mali ilişkilerde, dini bayramlarda hatta siyasi

²⁹ ALTUĞ, Yılmaz; Yabancıların Hukuki Durumu, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, Menteş Matbaası, İstanbul 1971, s. 26.

³⁰ Atina’da yabancılar İzoteller, Metekler, Atina’da Mukim Olmayan Yabancılar ve Barbarlarla Köleler olmak üzere dört sınıfa ayrılmışlardı. *Isopoliteaia* kurumundan yararlanan İzoteller, sahip oldukları diğer tüm hakların yanında, yabancıların tabi olduğu vergiyi vermemek ayrıcalığına da sahiptiler. Metekler ise Atina’da ikamet eden ancak İzoteller’den farklı olarak Atinalılar’la tamamen eşit olmayan, bir Atinalı’nın himayesine girmek zorunda olan ve bunun karşılığında olağan diğer vergilerin yanında 12 drahmilik olağanüstü ve ağır bir vergi ödeyen yabancıları. Atina’da Mukim Olmayan Yabancılar Atina ile ilişki içinde olan site devletlerin ahalisinden olup hakları *Proxenos*’lar tarafından korunurdu. Barbarlar ve Köleler’in ise hiçbir hakları mevcut değildi. a.g.e., s. 30–31.

³¹ Bu kurumlar hakkında geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 28 vd.

meclislerde temsil eden kişilerdi. Bunlar aynı vatandaşlığa sahip kişiler arasındaki uyuşmazlıkları da hallederdi. Şehir mensubu ile yabancı arasındaki uyuşmazlıklar ise şehirler arasında imzalanan antlaşmalar gereğince tayin edilen başka memurlarca çözülmekteydi ve genellikle ticari açıdan daha geri olan şehir, yabancı kanunların uygulanmasına izin verirdi.

Isopoliteaia ise bir şehrin ya da konfederasyonun, bir yabancıya ya da başka bir site devlet halkına vatandaşlık hakkına eş bir hak vermesidir.

Asyilia'lar yabancıların mallarının garanti altına alındıkları yerlerdi. Zira bir sözleşme olmadığı zaman vatandaşlar yabancılardan haklarını kendileri elde etmeye çalışırlar ve haklarını yalnız zarar verenden değil, onun vatandaşı olan tüm diğer yabancılardan tazmin yoluna giderlerdi. İşte *Asyilia*'lar yabancıların sığınacakları yerlerdi ki buralara girilemezdi.

Symbola'lar ise yabancı tacirlere ve mallara teminat sağlayan antlaşmalardı ve özellikle deniz ticareti yapan şehirler tarafından kullanılan bir kurum idi.

Roma'da başlangıçta yabancılar –herhangi bir savaş hali olmasa dahi– düşman sayılmaktaydı. Hatta kişiliğin ayrılmaz bir sonucu olan hak ehliyetine sahip olabilmek için *persona* olmanın yanında sahip olunması gereken *statuslardan* birisi de *status*

civitatisti (vatandaşlık durumu).³² Vatandaşlık durumuna göre Roma vatandaşları (*cives Romani*) ve yabancılar (*peregrini*) ayrımı yapılmaktaydı. Roma kanunları sadece Roma vatandaşları için çıkarılırdı.³³ Sonraları yabancıların durumları *Hospitium* ve *Patronluk* kurumları ile düzelmeye başlamıştır.

Hospitium, önceleri tamamen bir özel hukuk kurumu olup Roma ülkesinde bulunan bir yabancıyla bir Roma vatandaşı ile yaptığı karşılıklı hak ve yükümlülükler içeren bir anlaşma idi. Bununla taraflar birbirlerini ve menfaatlerini kendi ülkelerinde korumayı taahhüt ediyorlardı. Bu kurum zamanla özel hukuk alanından kamu hukuku alanına geçmiş, Roma ve diğer bir devlet anlaşma ile eskiden karşılıklı olarak iki kişiye tanınan hakları ve borçları bütün vatandaşlarına tanımışlardır.

Patronluk ise yabancı ile Romalı arasında, *Hospitium*'dan farklı olarak bir eşitlik değil, bir vesayet ilişkisi yaratmaktadır. Bu kurum zaman içinde çok gelişmiş ve neredeyse bütün şehirlerle kavimlerin Romalı aristokrat ailelerin patronluklarına talip oldukları görülmüştür.

Bu iki kurumun yabancıların korunmasında yetersiz kalması üzerine –ve yabancılarla hukuki-ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte–

³² ERDOĞMUŞ, Belgin; Roma Hukuku – Tarihi Giriş – Hukuk Tarihi – Genel Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, s. 105

³³ a.g.e., s. 112

yabancılar arasındaki hukuki ilişkilere bakmak üzere yabancılar *preatorluğu* ihdas edilmiştir.³⁴ Ardından zaman içinde dost yabancılar bu *preatorun* faaliyeti ile oluşan ve Roma hukukunun bir parçası olan *Ius Gentium* uygulanmaya başlanmıştır.³⁵ ³⁶ Hatta bu çerçevede bir Romalı ile bir yabancı arasındaki uyuşmazlığa dahi *Ius Civile* değil *Ius Gentium* uygulanmaya başlanmıştır.³⁷ Örneğin yazılı borçların doğması konusunda

³⁴ a.g.e., s. 112

³⁵ “Dost” yabancı konusundaki en önemli ölçüt, yabancıнын mensup olduğu ülkenin Roma’ya olan mesafesi idi. Roma’ya yakın ülkelerin vatandaşı olan yabancılar, uzak olanlardan daha fazla haklar tanınmıştı. ALTUĞ, a.g.e., s. 32.

³⁶ Belirtmek gerekir ki *ius gentium*, *ius civile*nin tanıdığı hakların ve imkânların tümünü, kapsadığı kişilere tanımamakta idi. Örneğin *pactum* denilen anlaşmalar, *ius civile* tarafından tanımadıklarından, *contractus*’lardan farklı olarak bir dava ile takip edilemezlerdi. RADO, Türkan; Roma Hukuku Dersleri - Borçlar Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, s. 163.

Keza *ius civile* mülkiyetini ancak Roma vatandaşları kazanabilmekteydi. ERDOĞMUŞ, Belgin; Roma Eşya Hukuku, Der Yayınları, İstanbul 2000, s. 41.

³⁷ *Ius Civile-Ius Gentium* ayrımı hukukun uygulama alanı bakımından yapılmaktadır. “*Ius Civile* sadece Romalılara uygulanan hukuk anlamını taşımaktadır. (...) Romalılar için *ius civile*’ye tabi tutulmak bir ayrıcalıktı, yabancılar *ius civile*’nin uygulanması mümkün değildi, çünkü *ius civile* Roma halkının karakteri, adetleri nazara alınarak oluşturulmuştu. Bununla beraber Romalılar nadir hallerde özellikle Latinler gibi kendileriyle aynı soydan geldiklerine inandıkları kimselerin *ius civile*’den yararlanmasına izin vermişlerdi. (...)”

Ius Gentium, eski çağda bütün kavimlerde müşterek olduğu söylenen kuralları içeren bir kavramdır (Kavimler Hukuku). Romalıların M.Ö. 3. asrın başlarından itibaren yabancılarla daha fazla ilişkiye girdikleri bilinir. (...) İşte Romalılar yabancılarla olan ilişkilerinde veya yabancılar arasındaki münasebetlere uygulanmak üzere yeni hukuk kuralları yarattılar. *Ius gentium* kavramı altında toplanan bu kurallar ilişkiye taraf olan kimselerin belli bir kavme mensup olmalarından bağımsız, nötr olan kurallardır. (...) *Ius gentium* kuralları daha ziyade malvarlığı hukukunda yani menkul eşyaya ilişkin hukuk ile borçlar hukuku alanında ortaya çıkmıştır. Bu hukukun temel dayanağı insanların verdikleri sözü tutmaları gereğidir. (...)” Roma Hukuku – Tarihi Giriş – Hukuk Tarihi – Genel Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, s. 94-95.

chirographum ve *syngraphum* gibi sadece yabancılara mahsus bir takım usuller ortaya çıkmış ve uygulanır hale gelmişti.³⁸

Bizans İmparatorluğu döneminde ise sınırlar kural olarak Arap ve İranlı yabancılara kapalı idi. Bu ülkelerden gelen yabancı tacirler ancak antlaşmalarda açıkça gösterilmiş bazı yerlerden Bizans İmparatorluğu ülkesine girebilirlerdi. Bizanslı tacirlerle bu nitelikteki yabancı tacirler belli şehirlerde buluşurlar, İranlı ve Araplar İstanbul'a gidemez, buna karşılık Rum tacirler de Şam ve Bağdat'a gidemezlerdi. Batı sınırlarından Bizans'a gelen yabancılara ise daha liberal bir rejim uygulanırdı. Bunlar, kendi ülkelerinden aldıkları pasaport benzeri belgelerle gelmek şartıyla kural olarak ülke içinde ticaret yapabilirlerdi.

Ancak yabancıların Bizans'ta ikamet süreleri ve yerleri sınırlı idi. Şehre belli bir kapıdan elli kişiyi geçmeyen gruplar halinde ve silahsız olarak girerlerdi. Giriş sırasında bir deftere kaydolunurlar, kural olarak maliyeye vergi ve gümrük resmi öderler (bazen antlaşmalar çerçevesinde vergiden muaf tutulabilirlerdi), sınırlı miktarda mal alabilirlerdi. Bunlar, idari açıdan maliye müfettişi konumundaki bir kişinin gözetiminde olurlardı.³⁹

³⁸ RADO, a.g.e., s.113.

³⁹ “Orta Çağda Batı Avrupa’da alınan *ius detractus* veya *droit de deduction*’a benzer bir vergi mevcut değildi. *Ius detractus* önce Almanyada bir eyalette ikamet eden Almanın diğer eyalette aldığı mal ve mülk üzerinden alınan bir vergi idi. Sonra bu Avrupa’ya yayılmıştı. Böyle bir vergi bulunmaması bakımından Bizansdaki milletlerarası örfi ticaret hukuku Romano-Cermanik dünyadaki benzer ilkelere daha liberaldi.” ALTUĞ, a.g.e., s. 35.

2. Avrupa’da Yabancılar ve Yabancı Yatırımlar

a. Ortaçağ Dönemi⁴⁰

“Orta Çağ Avrupası”nda, feodalitenin ortaya çıkması ile birlikte başlangıçta topluluktan bir ferdin himayesine giren yabancılar, daha sonra bölge senyörünün himayesine girmeye başladılar. Yabancıların özgürlükleri ve tabi tutuldukları rejim, “serflik”ten “vergi ve resimleri ödemek şartıyla tam özgürlük”e kadar uzanan bir yelpazede, bölgeden bölgeye ve idareler arasında değişmekte idi. Yabancılar hakkındaki hükümlerin hafifletilmesi (tüm diğer zamanlar ve ülkelerdekine paralel olarak) yine önce tacirler açısından söz konusu olmuştu.

Nitekim İngiltere’de 1225 tarihli Magna Carta’nın “Bu krallığa gelen yabancı tacirlere nasıl muamele edilecek” başlıklı 30. bahsi uyarınca gelmeleri önceden yasak edilmemiş bütün yabancıların kara ve denizden ülkeye serbestçe girip çıkmaları mümkündü. Ayrıca İngiltere ile Portekiz arasında bir serbest ticaret antlaşması imzalanmış ve tacirlere karşılıklı serbest ticaret ve seyahat hakkı tanınmıştı.

Fransa’da ise özellikle lüks eşya ticareti ile uğraşan İtalyanları cezbetmek için bütün tacirlerin ve özellikle Floransalı, Milanolu, Cenevizli,

⁴⁰ a.g.e., s. 35–38.

Venedikli ve Alman olanların serbestçe hareket edip eşyalarını götürüp getirebilmeleri öngörülmüştü. Ayrıca Lyon şehrinde üç panayır açılmış ve buraya gelecek yabancı tacirlerin geliş, gidiş ve ikametleri konusunda da kolaylıklar sağlanmıştı.

Bunun dışında onbeşinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar yabancıların feodalitenin sebep olduğu mahrumiyetlerinde teorik bakımdan bir değişiklik olmamakla birlikte uygulamada bu mahrum kalma durumu gittikçe azalmış, onaltıncı yüzyıldan itibaren ise yabancıların hukuki durumları özellikle antlaşmalar yoluyla pozitif hukuk olarak gelişmeye başlamıştır.

b. Yakın Dönemde Yabancılar ve Yabancı Yatırımlar

Onsekizinci yüzyıldan itibaren Asya, Ortadoğu; Afrika başta olmak üzere dünya üzerindeki birçok bölgeye Avrupa kaynaklı yabancı yatırımlar yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan ilk döneme “sömürgecilik dönemi” demek yanlış olmayacaktır. Zira onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda yatırımlar esas itibariyle sömürge yayılmacılığı çerçevesinde yapılmıştır. Yatırımlar emperyalist devletlerden sömürge devletlere doğru tek yönlü ve doğal kaynaklara yönelen bir karakter taşımaktadır. Dolayısıyla bir emperyalist sistemden diğerine yatırım akışı neredeyse yok denecek kadar azdır.⁴¹

⁴¹ Sömürge hukuk sistemleri emperyalist güçlerin hukuk sistemlerine entegre idi ve emperyalist sistem sömürgelelere giden yatırımlar için zaten yeterli korumayı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise bir takım yapısal değişiklikler yaşanmıştır. Bir kere öncelikle anahtar sanayilere yönelik çok kapsamlı millileştirme hareketleri olmuştur. Bu millileştirmeler sadece komünist blokta değil Fransa ve Birleşik Krallık gibi Batı Avrupa ülkelerinde de gerçekleştiği gibi; yerli ve yabancı işletme ayrımı da gözetilmemiştir. Sömürgeciliğin sona ermesiyle birlikte dünyadaki sömürge bölgelerini baştan başa saran anti-sömürgecilik hareketlerinin sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri ve yeni bağımsızlık kazanmış devletlerin kendi ekonomilerinin hayati sektörleri üzerindeki inisiyatif yabancılardan elinden kurtarma istekleri doğrudan yabancı yatırımlara karşı bir güvensizlik duyulmasına ve hatta yabancı sermaye düşmanlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zaman içinde doğrudan yatırımların getireceği yararların ve bu yatırımlara duyulan ihtiyacın anlaşılması dahi ilk etapta mevcut durumu değiştirmemiş, rasyonel ve liberal bir bakış açısı ancak 1970'li yılların sonuna doğru ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴²

sağlamaktaydı. Hatta “emperyalist sistem içinde, emperyalist devlet menşeli yatırımların korunması, emperyalist devlet parlamentosunca teminat altına alınmıştı.” Sömürgeleşmenin dışında kalan alanlara yatırım yapıldığında ise diplomasi ve güç karışımı ile bu devletlerin yabancı yatırımlara çok ters müdahalede bulunmaması sağlanmaktaydı. TİRYAKİOĞLU, a.g.e., s. 13-14.

⁴² a.g.e., s. 16-26

3. İslam Ülkelerinde Yabancılar

İslam'da hakim olan “ümme” kavramı sebebiyle bu anlamda vatandaşlık ve milliyet fikri bulunmadığından başlangıçta hangi milletten olursa olsun hiçbir müslüman yabancı kabul edilmezdi ve İslam hukukundan tamamen faydalanırdı. Bunun dışında dünya *Dar-ül İslam* ve *Dar-ül Harp* olmak üzere ikiye ayrılmıştı.⁴³ *Harbi* denilen yabancılar İslam ülkelerine izinle girerdi.⁴⁴ Belli süre için bu izni alan yabancılara *Müstemen* adı verilirdi, can ve malları devlerin teminatı altında idi. Bu kişiler, izin süresi dolduktan sonra izni uzatmaksızın kalmaya devam etmeleri durumunda ise artık *Zımmi* (zımmî) yani müslüman olmayan vatandaş olurdu. Hukuktan yararlanmak konusunda önce müslümanlar, sonra zımmiler ondan sonra da müsteminler geliyordu.⁴⁵

İslam ekonomisinin genel yapısı üç temel unsurdan oluşmakta idi:⁴⁶

⁴³ “Dar” kelimesinin Arapça’daki anlamlarından birisi de “Yurt”tur.

⁴⁴ “Harbi (harbî)” kelimesi ise Osmanlı zamanında, “Osmanlı Devleti’yle henüz barış durumunda bulunmayan, bir antlaşma yapmamış devletler ve bu devletlerin uyrukları.” anlamında kullanılmıştır.

⁴⁵ METİYA, Nusret; “Ecnebilerin Hukuku, Yeni Telakkiler, Mukaddime – Tarihçe”, Hukuk İlmini Yayma Kurumu Konferanslar Serisi: 37, Ankara 1938, s. 1

⁴⁶ İslam doktrini ne salt özel mülkiyeti savunan kapitalizm ne de toplumsal mülkiyeti ilke edinen sosyalizm ile tam olarak bağdaşmaktadır. Bunun yerine karma bir mülkiyet esasını kabul etmektedir.

Keza İslam, üretim, tüketim ve mübadele alanlarında İslami değerlerle sınırlı bir özgürlükten yanadır.

Yine İslamiyete göre toplumun mutluluğunu sağlayacak sosyal adaleti gerçekleştirecek bir sosyal denge sağlanmalıdır. GİRAY, Filiz; Maliye Tarihi, Ezgi Yayınları, Bursa 2001, s. 33.

- Karma mülkiyet ilkesi.
- Sınırlı bir çerçevede ekonomik özgürlük ilkesi.
- Sosyal denge ilkesi.

Bu kapsamda özellikle sosyal denge ilkesinin sağlanabilmesinin alt koşullarından birisi de süreklilik özelliği olan vergilerin konması idi. Vergi sisteminin temelinde ise yukarıda belirtilen Müslüman olan – olmayan (vatandaş–yabancı) ayrımına paralel bir yaklaşım vardı. Müslüman olanlar zekat ve aşar öderken, Müslüman olmayanlar cizye ve haraç öderdi. Bunun dışında gümrük vergileri, veraset vergisi ve birtakım olağanüstü vergiler her iki gruptan da ortak olarak alınırdı.⁴⁷

B. Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişimi

İktisat teorisinde, yabancı sermaye hareketlerini doğuran temel nedenin sermayenin karlılık dereceleri arasındaki farklar olduğu belirtilir.⁴⁸ Gelişmiş ülkelerde sanayileşme ile bollaşan sermayenin kirası olan faiz miktarı buna paralel olarak düşmektedir. Buna karşılık sermaye miktarının nispeten kıt olduğu ülkelerde yatırım sistemi doğal olarak oldukça yüksek bir net kar getirmektedir. Bunun sonucu olarak da sermayenin net

⁴⁷ a.g.e., s. 34 vd.

⁴⁸ BULUTOĞLU, a.g.e., s. 23 vd..

karlılığının azalmaya başladığı gelişmiş ülkelerden, sermayenin yüksek kar getirdiği ülkelere doğru bir sermaye akımı doğmaktadır.

Bu çerçevede uluslararası sermaye hareketlerinin iktisadi bakımdan anlamlı bir seviyeye ulaşması sanayi devrimini izleyen dönemde olmuştur. Bu dönemde sanayileşmiş ülkelerde, özellikle İngiltere’de, insanlık tarihinde görülmemiş ölçüde bir sermaye birikimi süreci başlamıştır. Bu sayede öncelikle İngiltere’de ve daha sonra diğer sanayileşen batı ülkelerinde emekçi başına sermaye miktarı artmış, bu sanayileşme olgusu da söz konusu ülkelerde bir sermaye bolluğu yaratmıştır. Bu sermaye bolluğu, bu ülkelerdeki yatırım fırsatlarının iyice değerlendirilmesinin ardından, doğal kaynakları bol olan başka ülkelerdeki yatırım fırsatlarının değerlendirilebilmesi ihtiyaç ve zorunluluğunu doğurmuş, bu ihtiyaç ve zorunluluk kar etme hırsı ile de birleşince eldeki fazla sermaye yurt dışına akıtılmaya başlanmıştır. İlk aşamada temel amaç sanayileşmiş anavatandaki firmaların hammadde ihtiyacının karşılanması iken; sonraları sanayileşmiş ülkelerin ürünlerinin sürümü için, özellikle yeni keşfedilmiş ülkelerde dağıtım alanında yatırımlar da yapılmıştır.⁴⁹

Yapılan bu dolaysız yatırımlar, 19. yüzyıl boyunca daha çok yeni keşfedilmiş kıtalara yönelik olmuştur. Eskiden beri sanayi öncesi geleneksel bir yerleşik hayat yaşayan, belli bir uygarlık düzeyinde kendisini tekrarlayan toplumların yaşadığı Asya ve Afrika ülkelerine giden yabancı sermaye ise toplam sermaye içinde oldukça düşük bir seviyede kalmıştır.

⁴⁹ a.g.e., s. 47.

Yine bu dönemdeki yabancı yatırımların bir başka özelliği gerçekleşen bu sermaye hareketlerinin devlet eliyle değil özel teşebbüsler kanalıyla yapılmasıdır.⁵⁰

Bu dolaysız yatırımların yanında sanayileşmelerini tamamlamamış ülkelerin, sermaye piyasalarında sattıkları devlet tahvilleri de önemli bir yabancı sermaye hareketine sebep olmuştur. Bu şekilde örneğin Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası, aldıkları borçları Batı'nın sermaye piyasasına tahvil satmak suretiyle sağlamıştır.⁵¹

C. Türkiye'de Yabancılar ve Yabancı Sermayenin Gelişimi

1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Bir İslam Devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi sistemi de İslam vergi sistemi esas alınarak oluşturulmuş ve Müslüman olan – olmayan ayrımı, burada da göz önünde bulundurulmuştur.⁵² Ancak aşağıda da görüleceği üzere Batı ile olan ilişkilerin etkisiyle, Osmanlı Devleti'nde zaman içinde çok daha karmaşık ve farklı bir vergi sistemi ortaya çıkmıştır.

⁵⁰ a.g.e., s. 48.

⁵¹ a.g.e., s. 48.

⁵² FALAY, Nihat; Maliye Tarihi – Ders Notları, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 61.

Osmanlı Devleti'ne yabancı sermaye girişi yabancı yatırımlardan ziyade yurtdışından borçlanma yoluyla gerçekleşmiştir.⁵³ ⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin Avrupa sermaye piyasalarından borçlanmaya başlanması, merkeziyetçi bir vergi devleti kuramamasından kaynaklanır.⁵⁵ ⁵⁶ Zira Osmanlı vergi sisteminin en önemli özelliği dolaysız vergilere ve bu arada tarımdan alınan vergilere ağırlık veriyor olması, vergi yükünün yabancılar ve gayrimüslimler lehine düzenlenmiş olmasıdır.⁵⁷

Ardı ardına kaybedilen savaşlar sebebiyle öncelikle ordudan başlayan ıslahat arayışları ve çabaları sonraları mülki idarede yapılan yenileştirme çalışmalarısıyla bütün devlet örgütüne yayılma istenmiştir. Bu çerçevede Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile mali alanda bölgeci ve nesnel bir vergi sistemi yerine merkeziyetçi ve akçeli bir gelir sistemine geçmek

⁵³ Buna karşılık, özellikle Tanzimat döneminde, Osmanlı Devleti'ne (doğrudan) yabancı sermaye girişi de olmuş, özellikle madencilik ve ticaret alanında önemli yatırımlar yapılmıştır. ŞENER, Abdülatif; Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları:39, İstanbul 1990, s. 206.

⁵⁴ Dış borçlanma dışındaki (doğrudan) yabancı sermaye girişinin üçte iki gibi büyük bir kısmı demiryolu yatırımları şeklinde gerçekleşmiştir. TABAKOĞLU, Ahmet; Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 241.

⁵⁵ Kuruluş ve genişleme dönemlerinde mali açıdan hiçbir güçlükle karşılaşmamıştır. Buna karşılık yayılma Avrupa içlerinde durdurulup da gerileme dönemi başlayınca toprağa dayalı gelir kaynaklarında bir azalma başlamıştır. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 65,66.

⁵⁶ Klasik iktisatçılar devlet borçlanmasının nedeni olarak savaş ve olağanüstü bayındırlık harcamalarını göstermişlerdir. EVGİN, a.g.e., s.2.

⁵⁷ ÖNER, Erdoğan; Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Ankara Haziran 2001, s. 417.

yönünde de bir çaba başlamıştır.^{58 59} Artık vergi gelirleri, bunların toplanması hizmetinin karşılığı olarak bölge yöneticilerine tahsis edilmeyecek, bütün vergiler merkez adına toplanacak ve merkez emrine verilecektir.

Bu tedbirlerin merkezi idareye gelir sağlamakta büyük bir faydasının olmaması üzerine toplam gelirleri artırmak için yeni gelir kaynakları aranmıştır. Bu kapsamda –aşağıda geniş olarak değinildiği üzere– esas kaynak olarak dış ve iç borçlanma yoluna gidilirken bir yandan da vergi gelirlerinin artırılmasına çalışılmıştır.⁶⁰ Bunun için mevcut vergilerin miktar ve oranları artırılmış, olağanüstü vergiler ihdas edilmiş, tek sefer alınması planlana olağanüstü vergiler sürekli hale getirilmiştir.⁶¹

⁵⁸ BULUTOĞLU, a.g.e., s. 67.

⁵⁹ Burada kısaca belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nde çağdaş anlamda bir hukuk dalının tümünü kapsayacak şekilde bir kanunlaştırma hareketi Tanzimat'la birlikte başlar. Tanzimat öncesinde de çıkarılan bazı kanunnamelere rastlanılmakla birlikte, bunlar belli bir hukuk alanını tümüyle düzenleyen bir kanunlaştırma hareketi niteliğinde değildir. Tanzimat hareketi ile birlikte, Avrupa hukuku ile şeriat ve örfeye dayanan geleneksel Osmanlı hukukunun egemenlik için adeta birbirleriyle yarıştıkları görülür. Bu yarışta kamu hukuku alanında daha çok yenilik taraftarları, özel hukuk alanında ise İslam hukuku taraftarları baskın çıkarken; vergi hukuku da batı etkisinde gelişmiştir. ŞENER, a.g.e., s. 77.

⁶⁰ ACAR, Mustafa Gürhan; “Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti Vergi Sisteminin Karşılaştırılması”, Vergi Dünyası, sy. 264, Ağustos 2003, s. 87.

⁶¹ O dönem için Tekalif-i Şakka olarak adlandırılan; “hak ve adalet kurallarına uygun davranılmayarak, vergi kuralları içinde kalınmayarak” tarhedilen bu vergilerin; günümüzde “Özel İletişim Vergisi”, “Özel İşlem Vergisi” gibi bir takım mali yükümlülükleri akla getirmesi ve bunlarla büyük benzerlikler taşımasını şaşırtıcı ve ilginç bir “rastlantı” olduğunu belirtmek kaçınılmazdır.

Bu kapsamda vergi alanında Tanzimat Fermanı'ndaki ilkeler doğrultusunda pek çok düzenlemeler yapılmış olup; bu çerçevede vergi hukuku alanında girişilen hukuki düzenlemeler Osmanlı vergi sistemini bütünüyle kapsayacak boyuta ulaşmıştır. Ancak yapılan bu düzenlemelerin hiçbiri kanun niteliğinde olmamıştır. Başta nizamnameler olmak üzere talimatnameler ve iradeler Tanzimat Dönemi vergi sistemini oluşturan başlıca metinlerdir.⁶² Tanzimat Dönemi'nde olağan bütçe gelirlerini % 90'a yakın bir kısmını oluşturan vergi gelirlerinin büyük bir çoğunlukla zirai faaliyetler üzerinden alındığı görülür.⁶³ Bu çerçevede tarım esasen zaten ağır bir şekilde vergilendirildiğinden, yeni gelir kaynağı için bu alandaki vergilerin artırılması imkânı yoktur.

Şehirlerdeki ticaret erbabına konan önce *an cemaatin vergi* adı altında alınan, sonradan da *temettü vergisine* (kardan alınan vergi) dönüştürülen vergi de esas itibariyle yerli halktan alınmaktadır. Bu verginin kaynağı kazançlar, ticari ve sınaî gelirlerdir ancak bu vergi yabancı kurumların ve yabancı tacirlerin kazançlarını –aşağıda görüleceği üzere– kapitülasyonlar sebebiyle kapsayamamaktadır. Sanayileşme de henüz başlamadığına göre başvurulabilecek tek gelir kaynağı olan ithalat ve ihracattan alınan vergilerden verim elde edilmesi de –yine aşağıda görüleceği üzere– zaman içinde tamamıyla katılaştıran kapitülasyonların sınırlamaları sebebiyle, nerdeyse imkânsız bir görünüm arz etmektedir.⁶⁴

⁶² a.g.e., s. 79.

⁶³ a.g.e., s. 234.

⁶⁴ BULUTOĞLU, a.g.e., s. 67.

Bu durumda devlet gelirlerini artırmak için geriye tek çare olarak borçlanma yoluna gidilmesi kalır. Osmanlı Devleti ilk borçlanmasını Kırım Savaşı sırasında (1854), Batılı müttefikleri olan Fransa ve İngiltere'nin sermaye piyasalarından yapmıştır.^{65 66} Böylelikle de Düyun-u Umumiye'ye varacak olan süreç başlamıştır.

a. Düyun-u Umumiye

Kötü yönetim ile plansız ve ölçsüz harcamalar sonucu ortaya çıkan mali kriz ve yönetim krizinin baskısı ile 1854'de Batı piyasalarından borç almaya başlanmasından 1875 yılında bu borçların anapara ve faiz taksitlerinin geri ödenmesinin durdurulmasına kadar geçen dönemde Osmanlı; çeşitli aralıklarla, tahvillerini piyasaya sürmek suretiyle, 15 defa borç almıştır. Gittikçe artan bir hızla ve ağırlaşan şartlarla devam eden bu süreç boyunca devletin esas kendi gelirlerinde bir artış yoktur, kapitülasyonlar sebebiyle olması da mümkün değildir. Diğer bir anlatımla Osmanlı Devleti'nin mali durumu, borçlanmaya başlamasından sonra da

⁶⁵ a.g.e., s. 69.

⁶⁶ Aslında Avrupa ülkelerinden Osmanlı İmparatorluğu'na verilen borçların çok önemli bir bölümünün Galata Bankerleri'ne ait olduğu tarihi kaynaklara geçmiştir. Zira Osmanlı bankerlerinin verdikleri borçlara karşılık ne gümrük gelirleri ne de demiryolu işletme gelirleri tahsis edilebilmekte iken; yabancı tabiiyetine mensup bankerlerden alınan borçlara bir taraftan devlet garantisi tanınırken diğer taraftan özel gelir karşılıkları tanınmakta idi. Bu avantajlardan yararlanmak isteyen yerli bankerler de kaynaklarını Avrupa ülkeleri (ve buradaki yabancı bankerler) üzerinden devlete vermeyi tercih ediyorlardı. ULUDAĞ, Ramazan; Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması, Ankara 1991, s. 35.

düzelmemiş, aksine daha da kötü bir hal almıştır.⁶⁷ Buna karşın zaman içinde “Osmanlı borçlanmaları Avrupa çapında bir yatırım, kazanç, spekülasyon, komisyon ve rüşvet alanı olmuştur.”⁶⁸

Mali durumun 1875 yılında dayanılmaz bir hale gelmesiyle, Mahmut Nedim Paşa Hükümeti 6 Ekim 1875’te borç faiz kuponlarının ancak yarısını ödeyebileceğini, geri kalan yarısını da 5 sene vadeli % 5 faizli tahvilata çevireceğini ilan etmiştir. Böylece alınan borçların faizlerinin ödenmesi ilk kez bu tarihte durdurulur.⁶⁹ 1876 Nisan’ından itibaren bütün ödemelerin durdurulması Osmanlılar’a karşı gösterilen tepkileri daha da yoğunlaştırır ve böylece başlayan süreçte –aşağıda da görüleceği üzere– Osmanlı, Düyun-u Umumiye İdaresi’ni kabul etmeye neredeyse mecbur kalır.⁷⁰

Bu gelişmeden sonra artık Avrupa’nın bütün para piyasaları Osmanlı Devleti’ne kapanmıştı ve alacaklıların mensup olduğu devletlerce borçlarını ödemesi için sıkıştırılıyordu. Bu baskı ülkedeki Kabineyi dahi değiştirecek bir noktaya varabilmişti. Yeni kabine öncelikle yerli alacaklıların borçlarının ödenmesi meselesini ele aldı ve ilk olarak yerli alacaklılarıyla

⁶⁷ BULUTOĞLU, a.g.e., s. 73.

⁶⁸ TABAKOĞLU, a.g.e., s. 195.

⁶⁹ Bu dönemde Osmanlı Devleti’ni bütçe gelirleri 25 milyon idi. Fakat borçların anapara taksitleri ve faizleri 13 milyon tutuyordu. Ayrıca 17 milyon kadar dalgalı borç vardı. Tüm bunlar, hazine üzerinde büyük bir yük yaratıyordu. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 76.

⁷⁰ ÖNER, a.g.e., s.387.

bir anlaşma zemini aradı.⁷¹ 1879'da Türkiye içindeki alacaklılarla sağlanan anlaşma uyarınca Hükümet, tuz, ispirto ve bazı mahallerin avlanma ve harir resimlerini, tuz ve tütün inhisarlarını (bunların belli tarihe kadar olan gelirlerini) % 10 fazlasıyla ihale ediyordu. Sayısı altı olan bu gelirler bu mali grubun elinde olacaktı ve hasılat da bu gruptan alınan avansların ödenmesine ayrılacaktı. Sözleşmenin süresi on sene olmasına rağmen Hükümet, ileride içte ve dışta alacaklılarla daha uygun bir anlaşmaya vardığı takdirde sözleşmeyi feshetme hakkını da kendisinde tutuyordu. Anlaşma ile geliri alacaklılara verilen vergilerin sayısı altı olduğu gözetilerek buna *Rüsum-u Sitte Anlaşması* da denilmektedir.⁷²

Osmanlı Devleti'nin kendi ülkesi içindeki alacaklılarına olan borçlarını ödemek için bir kısım vergilerin tahsilini onlara devretmesi, Avrupa'daki alacaklıların aynı yönde bir sonucun kendileri lehine de gerçekleştirilmesi yolunda baskıda bulunmalarına yol açmıştır. Yapılan görüşmelerden sonra 1881'de varılan anlaşma bir fermanla ilan edildi. Anlaşmaya, imzalandığı aydan ötürü, *Muharrem Kararnamesi* denilmektedir.⁷³

Muharrem Kararnamesi, Osmanlı Devleti'nin yerli alacaklılarla imzaladığı Rüsum-u Sitte Anlaşması ile aynı felsefeye dayanmakta idi.

⁷¹ Zira Osmanlı Devleti bu süreçte bir yandan Osmanlı Bankası'ndan, bir yandan da Galata Bankerleri'nden olmak üzere içeride de borçlanmış bulunmaktaydı. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 78.

⁷² a.g.e., s. 78.

⁷³ a.g.e., s. 80.

Yani burada da Devlet bir kısım alacaklarını ve vergi gelirlerini alacaklılarına devretmekteydi. Yalnız burada bu devirle kalınmayarak ve bir adım daha ileri gidilerek, devredilen kalemlerin toplanması işi de alacaklılara bırakılmıştı. Bu çerçevede kurulan alacaklılar örgütü, (*Düyun-u Umumiye İdaresi*) gelirleri toplayarak Devlet'in borçlarını ödemeye yetkili kılınmıştı.^{74 75}

Yabancıların alacaklarının ödenmesi için kesinlikle ve indirilmemek üzere ve hatta bir kısmı tekrar geri alınmamak üzere devredilmiş olan

⁷⁴ Böylece Türkiye içindeki alacaklıların kendi alacaklarını almak için devlet gelirlerini bir kısmın toplama imkânları ortadan kaldırılmıştı. Tek bir makam, Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi bu gelirleri toplayarak Devlet'in borçlarını ödemeye yetkili kılınmıştı. a.g.e., s. 82.

⁷⁵ Düyun-u Umumiye İdaresi'nin, bu genel misyonu çerçevesinde yürüttüğü –teknik manada– görevleri şu şekilde sayılmaktadır:

- “- Her yıl bütçe kanun tasarısına eklenecek iç ve dış borçlarla hisse senedi, mukataat, zeamet, tımar, yetim malları faiz ve bedelleri ve devletçe taahhüd edilmiş bulunana demiryolları teminatı miktarını gösteren bir muvazene defteri düzenleyip Masarifat İdare-i Umumiyesine vermek,
- İç veya dış yeni bir borçlanma olduğunda borçlanılan tutarı Sandık Emanetine ve nezareten emrolunan mahalle teslim ettirmek,
- Bütçe kanununa göre ödeneğine mahsuben hazineden veya Osmanlı Bankasından nakden verdireceği meblağ ile vilayet emvalinden verilecek tutarların her gün bir nüsha yevmiesini ve Osmanlı Bankasının Düyun-ı Umumiye ve cari işlem ve hesaplarını günü gününe yapmak ve incelemek, yevmienenin bir örneğini Masarifat İdare-i Umumiyesine, gelirlerle ilgili kısmını Varidat İdare-i Umumiyesi'ne vermek,
- Düyun (borçlar)'a ilişkin yıllık ödenekten gerek İstanbul ile vilayetlerde ve gerek yabancı ülkelerde yapılacak harcamaların kendi kayıtları ve gelecek sal kesin hesapları gereğince yıl sonunda tahakkuk eden miktarını gösteren genel sal kesin hesabını yılın bitimiyle beraber düzenlemek ve masarifat idare-i umumiyesine vermek.”

ÖNER, a.g.e., s. 347.

gelirler şunlardı: Tuz ve tütün tekeli, pul resmi, müskirat resmi (içki resmi), balık avı resmi ve bazı illerin ipek öşrü.⁷⁶

Egemenlik haklarını açıkça çiğneyen bu karakterine rağmen Düyun-u Umumiye İdaresi “ehven-i şer” bir çözüm olarak kabul edilmiştir. Zira 1878 Berlin Kongresi’nde Batılı Devletler, İstanbul’da Osmanlı maliyesini yönetecek uluslararası bir mali komisyon kurulması esasını kabul etmişlerdi. Devlet bütçesini bu komisyon yapacak ve uygulamasını da denetleyecekti. İşte Osmanlı Devleti, bu durum karşısında, Muharrem Kararnamesi ile kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi sayesinde daha beter bir komisyon kurulması ihtimalini bertaraf etmiş olmayı başarı saymak durumuna düşmüştür.⁷⁷ Oysa bu olgu, Osmanlı Devleti’nin yıkılması sürecinin başlangıcı idi.

Düyun-u Umumiye İdaresi’nin en yüksek organı olan Düyun-u Umumiye Meclisi, alacalı konumundaki tahvil sahiplerinin temsilcilerinden kurulmuştu. Öte yandan bu temsilciler kendi devletlerinin dış işleri bakanlıklarının onayına da tabi olduklarından, ülkeleriyle de genel bir

⁷⁶ Görüleceği gibi bu gelirler zaten 1879’da Galata Bankerleri’yle yapılan anlaşmanın da konusunu teşkil etmekteydiler. Dolayısıyla söz konusu Rüsum-u Site Anlaşması, Muharrem Kararnamesi ile feshedilmiş ve bu anlaşmaya dâhil devlet borçları da Muharrem Kararnamesi kapsamına alınmıştı. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 82.

⁷⁷ Ayrıca belirtmek gerekir ki; kurulan bu İdare hiç de küçümsenmeyecek bir şekilde teşkilatlanmıştı: Düyun-u Umumiye İdaresi, el koyduğu vergileri toplamak için on bine yakın memur çalıştırmaktaydı. Aynı dönemde Maliye Vekâleti’nin memur sayısı ise 5.472’den ibaretti. Yani yabancı alacaklıların kurmuş olduğu örgüt, Maliye Bakanlığı’ndan daha yaygın, daha güçlü idi. a.g.e., s. 84–85.

işbirliği halinde ve hatta ülkelerinin bir çeşit yarı temsilcisi durumundaydılar. Bu suretle Mecliste temsil edilen ülkeler İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Almanya idi. Ayrıca Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devleti'nin delegeleri de Mecliste yer almaktaydı.⁷⁸

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin topladığı vergi gelirleri devlet gelirlerinin hemen hemen üçte birine ulaşıyordu. Kendisine kararnameyle devredilmiş olan gelirler dışındaki birçok gelirlere de sonradan el atmıştı. Osmanlı Devleti'nin en gelişmeye elverişli gelirlerinin zaten bu İdare'ce toplamasının yanında⁷⁹; yabancılara terk edilmemiş kaynaklar geliştirilerek gelirler artırılmak istendiğinde de güçlüklerle karşılaşılıyordu.⁸⁰ Bunlar yıkılma sürecinin açık belirtileriydi.

Nitekim esas amaç ve hedefine ulaşmak isteyen Düyun-u Umumiye İdaresi zaman içinde, sadece gelirlerin toplanarak mevcut borçların taksitlerinin ve faizlerinin ödenmesi işlerini görmekle kalmamıştır. Adeta

⁷⁸ a.g.e., s. 85.

⁷⁹ Teminat olarak gösterilmeyen tek önemli tekel kaynağı olan posta ve telgraf gelirleri ise; özellikle halkın tarımla uğraşmasından ve daha ziyade mahalli işlerle ilgilenmekte oluşlarından ötürü herhangi bir gelir artışı sağlamıyordu. Yani Türkiye'nin en iyi ve artışa en uygun gelirleri yabancı alacaklıların elinde bulunuyordu. a.g.e., s. 87.

⁸⁰ Osmanlı Devleti'nin ithalat vergilerini artırma hakkı yoktu. Bu ancak Avrupa devletlerinin rızası alınmak şartıyla yapılabilirdi. Yeni pul resmi koymak, temettü vergisini yaygınlaştırmak isteklerine, aynı ülkeler gene karşı çıkıyorlar ve –aşağıda daha ayrıntılı olarak belirtildiği üzere– kapitülasyonlara dayanarak kendi vatandaşlarını bu vergilerden muaf tutulmalarını istiyorlardı. Ya da razı olmak için öncelikle “yabancı tüccarlar” ve onların mali menfaatlerine zararlı saydıkları kanunların değiştirilmesi şartını koşuyorlardı. a.g.e., s. 86.

Batı emperyalizminin Osmanlı Devleti'ndeki bir ajanı olarak; yeni yapılacak borçlanmalara⁸¹ ilişkin sürecin Avrupa piyasalarında gerçekleştirilmesi, Batlı şirketlerin yaptıkları yatırımların, imtiyaz sözleşmeleri gereğince yapılan harcamaların Osmanlı Devleti'nce karşılanmasının sağlanması, gibi işlemleri de yürütür hale gelmiştir.⁸²

83

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminin iktisadi hayatına hâkim olan ve bu hâkimiyeti de temsilcisi olduğu Fransız, İngiliz, Alman ve Avusturya kapitalizmlerinin emrinde kullanan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi –tıpkı kapitülasyonlarda olduğu gibi– ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte

⁸¹ Osmanlı Devleti Düyun-u Umumiye İdaresi'nden sonra da birçok borçlanmalar yapmıştır. Hatta bu İdare'nin kurulmasını izleyen yirmi yılda, borçlanmanın ilk yirmi yılından daha hızlı bir şekilde borç alınmaya devam edilmiştir. a.g.e., s. 89.

⁸² Hatta bu İdare yabancı devletlerin temsilcisi gibi de hareket etmiştir. 1907 yılında, Gümrük gelirlerinden Makedonya hasılatına ayrılan parayı Osmanlı Bankası aracılığıyla Selanik, Manastır ve Kosova bütçelerine göndermiştir. Böylelikle de söz konusu bu yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nde adeta temsilciliğini yapmıştır. AVCIOĞLU, Doğan; Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s.68.

⁸³ Öner, "... buna karşılık [Osmanlı İmparatorluğu] borç yükünün yarıya yakın oranda azalmasıyla bütçe gelirlerini daha büyük bir kısmını kendi ihtiyaçları için kullanma imkanı elde etti. Sağladığı güven ortamı içinde, yeni kredilere başvurmak, yeni istikrazlar yapma fırsatını da ele geçirdi. Düyun-u Umumiye İdaresi de Osmanlı devletinin ihtiyaç duyduğu kredilere ve ülkede yapılacak demiryolu, liman, elektrik santrali, tramvay, telefon, banka, sigorta kurumları, maden işletmeleri gibi yeni yatırımlar için gerekli yabancı sermayeye aracılık etti ..." diyerek bu İdare'nin aslında olumlu tarafları da olduğunu ileri sürmektedir. ÖNER, a.g.e., s. 392. Aynı yönde bkz. GÜRSOY, Bedri; Kamusal Maliye – İkinci Cilt – Bütçe, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 436, Ankara 1980, s. 27 vd.

gerçekleşebilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Ankara’da Milli Mücadele’nin başından itibaren Düyun-u Umumiye İdaresi’ni tanımayı tek taraflı olarak reddetmiş, fakat borçların varlığını inkâr etmemiştir. Heyet-i Temsiliye Kurtuluş Savaşı’nın başından itibaren Anadolu’daki mali kaynakları denetimi altına almıştır.⁸⁴ Mesele alacaklılarla karşılıklı olarak ilk kez Lozan’da ele alınmış, kesin tasfiye şekli sonraki andlaşmalarla saptanmıştır.⁸⁵

⁸⁴ Heyet-i Temsiliye, Osmanlı ve Ziraat Bankaları ile Düyun-u Umumiye ve Tekel idarelerinin İstanbul irtibatlarını kesilmesini ve İstanbul’a para ve mal sevkiyatı yapılmamasını istemiştir. ÖNER, a.g.e., s. 418.

⁸⁵ Cumhuriyet Hükümeti Düyun-u Umumiye İdaresi’nin (Meclisi’nin) devletin egemenlik haklarına tecavüz eder nitelikteki bütün yetkilerinin kaldırılmasını Lozan’da kabul ettirmişti. Düyun-u Umumiye Meclisi’nin kendisi varlığını sürdürecekti ancak sadece alacaklıları temsil eden bir muhatap fonksiyonu taşıyacaktı. Yoksa Türkiye içinde gelir toplamak türünden hiçbir yetkisi kalmıyordu.

1928’de yapılan bir anlaşma ile yıllık taksitler ve bunların hangi para ile ödeneceği gibi teknik konular üzerinde de anlaşmaya varılmıştır. Ancak 1929’da patlayan “dünya buhranı” ile Türkiye, borç taksitlerini –hele hele yabancı para ile– ödemekte büyük güçlükler çekmeye başladı. 1933’te varılan bir anlaşma ile yıllık taksitler yeniden tespit edildi. Bundan sonra Cumhuriyet hükümeti borç taksitlerini düzenli bir şekilde ödemiştir.

1933 Anlaşması, Türkiye’ye, 1943 tarihinden itibaren –üç ay önceden bildirmek şartıyla– erken ödeme hakkını da tanıyordu. Hükümet bu tarihte, savaş yıllarında biriktirdiği dövize güvenerek erken ödeme kararı almış, 1944’te bu tarihten itibaren on yıllık süre içerisinde erken ödeme yapılacağını ve tahvil sahiplerinin başvurmaları gerektiğini Türkiye’de ve tahvil sahiplerini bulunduğu ülkelerde duyurmuştur. BU dönemin sona erdiği 25.5.1954’te de Osmanlı Borçları, alınmaya başlandığı tarihten tam yüz yıl sonra sona ermiştir. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 97–98.

b. Kapitülasyonlar

Taşıdığı anlam üzerinde çok değişik tarifler yapılmış olan “kapitülasyon” terimi, genel olarak, bir devletin ülkesinde yabancı devlet vatandaşlarına tanıdığı bir takım imtiyaz ve kolaylıklar bütünü, şeklinde ifade edilmektedir.⁸⁶

Kapitülasyonlar tarihin ilk çağlarından itibaren mevcut olmuştur. Roma ve Bizans döneminden başlayarak Haçlı Seferleri sırasında ve takip eden yüzyıllarda devam edegelmiş ve Onsekizinci Yüzyılın sonlarına kadar da varlıklarını korumuşlardır.⁸⁷

Kapitülasyonların ortaya çıkış şekillerini ve nedenlerini açıklamaya çalışan çok çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlardan özellikle birisinin –kapitülasyonları izah ederken yabancı sermaye hareketleri ile ilişki kurması sebebiyle– burada ayrıca belirtilmesinde büyük yarar vardır. Buna

⁸⁶ Fransızca’da “bir yerin teslimi için yapılan anlaşma, muahede”, İngilizce’de “savaşta silahlı bir düşman kuvvete belirli bir kıtanın, şehrin veya toprak parçasının teslimi için yapılan anlaşma” olarak tarif edilmektedir. Bunlar kapitülasyon sözcüğüne verilen ilk tarifler olup diğer tarifler şu şekildedir:

Bir devlet tarafından diğerine tanınan ve onu vatandaşlarına kendi sınırları içinde kazaî muafiyet veren anlaşmalar.

Onaltıncı, Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nu ülkesi üzerinde diğer bir devletle bu devletin vatandaşlarının hukuki durumunu tespit zımında yaptığı başlangıçta tek taraflı sonra iki taraflı andlaşma şeklindeki muamele. ALTUĞ, a.g.e., s. 42.

⁸⁷ Herodot’a göre Tir şehrinden gelen Fenikeliler Mısır’ın Memfis şehrine muhtemelen Kral Proteus zamanında (M.Ö. 1294-1244) yerleşmişlerdi. Bunların kendi tapınaklarında dua etmelerine müsaade edilmiştir. a.g.e., s. 44.

göre kapitülasyon veren devletler Avrupa ticaretini doğuya çekmek gayesini gütmüşlerdir. Bu suretle de kendi ürünlerini Avrupa'ya satma imkânı bulmaya çalışmışlardır. Görüleceği gibi bu izah tarzı ile yaklaşıldığında kapitülasyonları “yabancı sermayeyi teşvik” için getirilen düzenlemeler olarak nitelemek olası görünmektedir.⁸⁸ Ancak bizim de katıldığımız görüşe göre kapitülasyonlar, “Batı”nın sömürgecilik ve emperyalizm emelleriyle hareket ederek, müslüman, hıristiyan ya da pagan, ne olursa olsun “Doğu”da elde etmek istediği imtiyazlı statüyü yaratan belgelerdir.⁸⁹

Belirtelim ki kapitülasyonlar andlaşma değillerdi, karşılıklı yapılmazlardı. Taraflar birbirleriyle anlaşma yapmaz, bir taraf imtiyazlar verir, diğer taraf alırdı. Bunlar “mürüvveten” verilirlerdi. İlk Türk Kapitülasyonu 1365 yılında Raguza Cumhuriyeti'ne verilmiştir. Daha sonra sırasıyla (İstanbul'un fethinde Fatih'e yardım eden) Cevevizliler'e (1451), Venedikliler'e (1454), Floransa'ya (1460), Fransa'ya (1517 ve 1535), İngiltere'ye (1579), Hollanda'ya (1612), Avusturya'ya (1615), İsveç'e (1737), Sicilya Krallığı'na (1740), Danimarka'ya (1746), Toskanya'ya (1747), Prusya'ya (1761), İspanya'ya (1782), Rusya'ya (1783), Sardunya'ya (1823), Amerika Birleşik Devletleri'ne (1830), Belçika'ya (1838), Hanseatik Şehirler'e –Bremen, Lüberck, Hamburg– (1839), Portekiz'e (1858) ve İran'a da (1875) verilmiştir.⁹⁰ Burada Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile imzaladığı “1838 Ticaret Andlaşması”nı ayrıca belirtmek

⁸⁸ Hatta Anadolu Selçukluları Beylikleri, Memlûkler, Bizans İngiltere vb. birçok ilk, orta ve yeni çağ devletinin –dış ticaret serbestisi sağlamak için– bu yöntemi izledikleri belirtilmektedir.

⁸⁹ ALTUĞ, a.g.e., s.56–57.

⁹⁰ a.g.e., s.61.

faydalıdır. Bu andlaşma ile Osmanlı Devleti ekonomisini İngiltere'ye açarak onun siyasi ve askeri desteğini almaya çalışmıştır.⁹¹ Aynı dönemde ise İngiliz ve Fransız emperyalizmi karşısında yeni yükselen devletler olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Alman Prenslükleri Osmanlı'nın tam tersini yapmışlar, kendilerini dış rekabetten korumak için önlemler almışlardır.⁹²

“*Ahidname-i Hümayun*” adı altında⁹³ verilen Türk kapitülasyonları yabancılara kişisel, adli, iktisadi ve idari imtiyazlar tanımıştı. Yabancıların iktisadi imtiyazları, özetle, bütün vergilerden ve resimlerden muaf olmaları idi. Sadece gayrimenkul vergileri ile ithalat ve ihracat vergileri buna dâhil değil idi. Yoksa –1861 yılında tahrir esasında temettü vergisi adı altında alınmaya başlayan– sanat, ticaret, serbest meslek ve emek vergilerinden muaftılar.^{94 95} Daha sonra Yabancı devletler her kapitülasyon yenilenişinde gittikçe zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'ndan imtiyazlar kopararak sonunda –birkaç ayırık durum hariç– vergilerden muafiyet elde etmişleridir. İthalat vergilerini en yüksek oranı ise müzakerelerden sonra ancak % 8'e çıkarılabilmıştır. Böylece Türkiye'de adeta bayraksız bir sömürge kurmuş olan yabancı kapitülasyon sahibi devletlerin rızası olmadan ne gümrük tarifeleri artırılabilir ne de herhangi bir maddeye tek el konabilir hale

⁹¹ 1838 Ticaret Andlaşması hakkında bkz. GİRAY, a.g.e., 168 vd.

⁹² KAZGAN, Gülten; *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul 1999, s.33.

⁹³ TABAKOĞLU, a.g.e., s. 260.

⁹⁴ ÖNER, a.g.e., s.371.

⁹⁵ Keza örneğin Ticaret Mahkemeleri'nde ilam harcı Osmanlı tebaası tüccarlardan % 2 alınırken yabancı tüccarlardan % 1 olarak alınmakta idi. ŞENER, a.g.e., s. 174.

gelinmiştir.⁹⁶ Dolayısıyla Hükümetlerin ithal gümrüğünü yükselterek yerli sanayii koruma ve gümrük gelirlerini artırma girişimi ilgili devletlerin muhalefeti yüzünden genelde sonuçsuz kalmıştır.⁹⁷ Buna karşılık, daha doğrusu bunun doğal sonucu olarak, gümrük resimlerinin yükü Osmanlı tüccarı üzerindeydi.⁹⁸

Kapitülasyon sisteminin esasları şunlardı:⁹⁹

- Osmanlı Devleti, imtiyazın verildiği ülkenin tüccarlarının kendi topraklarına serbestçe gelip gitmelerine ve ticaret yapmalarına müsaade eder.
- Tüccarların can ve mal güvenlikleri sağlanır.
- Ölümleri halinde mirasları ülkelerindeki varislerine intikal eder.
- Aralarındaki anlaşmazlıklar kendi hukuklarına göre halledilir. (Yerli tüccarlarla anlaşmazlıklarında ise Osmanlı mahkemeleri yetkilidir.)
- Başkalarını borçlarından dolayı takibata uğramazlar.
- Mallarını istedikleri yerde satarlar.

⁹⁶ Türkiye'nin kabotaj hakkı da yoktu, hatta karasularındaki gemi işletmeciliği ile yolcu ve eşya nakli çoğunlukla yabancıların elinde idi. Keza karasularımızda balık ve deniz mahsulleri avlamak, süngercilik, yabancılara çıktı. Avukatlık, doktorluk, eczacılık, mimarlık münhasıran Türklerin elinde değildi. ALTUĞ, a.g.e., s.63.

⁹⁷ 25 Nisan 1907'de İngiltere ve diğer büyük devletlerle yapılan ticaret anlaşmasında –artan gümrük gelirlerinin % 75'i Makedonya ıslahatında kullanılmak ve % 25'i Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilmek şartıyla– değer üzerinden ithal gümrüğünün % 8'den % 11'e yükseltilmesi kabul edilmişti. ÖNER, a.g.e., s.390.

⁹⁸ ŞENER, a.g.e., s. 147.

⁹⁹ TABAKOĞULLU, s. 260.

- Mal getirip götürdüklerinde belli (ve düşük) oranda vergi ödeyip başka vergi ödemezler.
- Getirdikleri para vergiye tabi değildir.

Hatta yabancılar, Türk vatandaşları arasından –kendilerine yakın ve hizmetlerine gireceklerini düşündükleri– kimseleri himayelerine alabilmekte idiler. Bu şekilde himaye edilen kimselere “mahmi” denmekte idi. Zaman içinde İngiltere, Fransa ve Rusya, reayaya, özellikle yerli rum ve ermenilere “himaye hakkı”nı satmaya başlamıştır. Bu şekilde düzenlenen bir belge ile mahmi oldukları belirtilenler, ithalat vergilerini ödemekten kurtulmuşlardır.¹⁰⁰

Görüldüğü gibi, başlangıçta bir “atıfet” olarak verilen kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflaması üzerine memleketin başına bela olmuş ve Türkiye bunları kaldırmak için çok uğraşmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında Misak-ı Milli çerçevesinde reddedilen kapitülasyonların kaldırılmasına razı olan ilk devlet Sovyet Rusya’dır (1921). Kapitülasyonların tamamen kaldırılması ise ancak, Kurtuluş Savaşı’nın zaferle bitmesinin ardından imzalanan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Andlaşması ile mümkün olmuştur.

¹⁰⁰ Avusturya ve Rusya gibi kimi ülkeler de bu himaye haklarını siyasal maksatlarla ve belli bölgelerde nüfuz sağlamak amacıyla kullanmışlardır. ALTUĞ, a.g.e., s.65.

Kapitülasyonlar sebebiyle uzun yıllar idari, adli ve iktisadi açıdan sıkıntı çekilen ülkemizde özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı sermayeye karşı gösterilen temkinli ve hatta tepkili yaklaşımın kökeninde bu kötü deneyimin de bir etken olarak bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁰¹

2. Cumhuriyet Dönemi

Günümüzde dış borçlanma, bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlaması olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle dış borçlanma ülke içinde yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden kredi sağlamasıdır. Gelişmekte olan ülkeler genel olarak;

- Kaynak ve tasarruf açığı,
- Dış ticaret veya ödemeler dengesi açığı,

nedenleriyle dış kaynak ihtiyacı duymaktadırlar.¹⁰²

¹⁰¹ DEMİRCAN, Daim; Türkiye'de Yabancı Sermaye – Personel – Gayrimenkul Edinmeleri – Vergilendirilmeleri ve Kar Transferleri Bakımından, Dilek Matbaası, İstanbul 1971. s.13.

¹⁰² Günümüzde, klasik iktisatçıların (bkz. dipnot 52) dış borçlanma nedenleri olarak ortaya koydukları gerekçelerden farklı olarak aşağıdaki gerekçeler gösterilmektedir. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve farklı subjektif özellikleri de başkaca birçok nedeni beraberinde getirmektedir:

- Bütçe açıklarının giderilmesi,
- Savunma giderleri için finansman sağlanması,

Cumhuriyet dönemi yabancı sermaye hareketlerini –öncelikle dış borçlanma yoluyla gelen yabancı sermaye açısından ele aldığımızda– başlıca iki ayrı dönemde incelemek uygun olacaktır:¹⁰³

- Birincisi, Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan dönem (1923 - 1946).
- İkincisi, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra günümüze kadar olan dönem (1946 sonrası).

Birinci dönem daha ziyade yabancı sermayenin (Osmanlı döneminden kalan ve millileştirme hareketi sebebiyle yüklenilen dış

-
- Ekonomik dengeni sağlanması ve/veya korunması,
 - Büyük yatırım ve reformların finanse edilmesi,
 - Kaynak dağılım ve kullanımında etkinliğin sağlanması,
 - Tasarrufların belirli yatırımlara kanalize edilmesini sağlanması,
 - Vadesi gelmiş borçlara finansman sağlanması,
 - Olağanüstü harcamaların (doğal afetler, savaş vb. sebeplerden kaynaklanana) karşılanması. EVGİN, a.g.e., s.2.

¹⁰³ BULUTOĞLU, a.g.e., s. 99.

Giray 1930 yılına kadar süren bir “liberal” dönemden ve bunu takiben 1939'a kadar süren “devletleştirme” döneminden söz etmekte ve böylelikle dönemleri farklı tespit etmektedir. GİRAY, a.g.e., s. 185–216.

Demirkan ise ilk elli yıllık dönemi 1920-1933 dönemi, 1933-1943 dönemi, 1943-1953 dönemi, 1953-1963 dönemi ve 1963-1973 dönemi olmak üzere –ilki hariç– onar yıllık dönemler altında ele almayı tercih etmiştir. DEMİRKAN, Uçar; Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Vergisel Yapımız –Çıkış Noktası-Gelişmesi-Yeni Eğilimler–, Güneş Matbaacılık, Ankara 1973, s. 11 vd.

borçların)¹⁰⁴ geri ödenmesi, ikinci dönem ise Türkiye'nin tekrar gittikçe artan bir hızla borçlanması dönemidir.¹⁰⁵

Cumhuriyetin kuruluşunda yabancı şirketlerin (sermayenin) konumunu belirlerken gözden kaçırmamak gerekir ki; Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye'ye yabancı sermaye girişi sadece

¹⁰⁴ Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'nden kalan bu borç toplamının 1933 yılındaki bakiyesi 79.820.563.- lira (o zamanki pariteye göre 65 milyon dolar) olarak belirtilmektedir. YAŞA, Memduh; Devlet Borçları, Sermet Matbaası, İstanbul 1971, s. 70.

Aşağıda değinileceği üzere kapitülasyonlardan kurtulmak için girişilen ve ilk olarak 1928 yılında başlanılan millileştirme hareketi sebebiyle toplam dış borç miktarı 1933 yılı sonu itibarıyla 84 milyon TL'ye yükselmiştir. EVGİN, a.g.e., s.30.

Düyun-u Umumiye'den kalan toplam borç miktarından 1912 öncesi borçların % 62,54'ü, bu tarihten sonraki borçların ise % 73, 59'u Türkiye Cumhuriyeti'nin payına düşmüştür. EVGİN, a.g.e., s.30.

¹⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödeme ve yabancı yatırımların millileştirilmesi karşılığında tazminat verme yolunu seçmiş iken, örneğin Sovyet Rusya aynı dönemde, seçtiği kolektivist sistem çerçevesinde iç piyasadaki milli sermaye gibi yabancı sermayeyi de millileştirmiş ve herhangi bir tazminat esasını kabul etmemiştir. Rusya'nın yeni rejimi yabancı yatırımları millileştirdiği gibi aynı şekilde Çarlık Rusyası'nın Batıya olan borçlarını ödemeyi de reddetmiştir. Batılı ülkeler menfaatlerinin bu şekilde çiğnenmesine karşı şiddetli tepki göstermişler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bu yeni rejimine karşı silahlı müdahale yoluna gitmişlerdir. İçerde eski rejim taraftarlarının esasen başlatmış oldukları başkaldırma ve rejimi devirme hareketlerini silahlı yardımla desteklemişlerdir. Bu sebeple Sovyet Rusya'da iç barışın yerleşmesi uzun yıllar sonra sağlanabilmiştir. Yani yabancı sermayeyi (emperyalizm yoluyla girmiş olsa ve uzun yıllar boyunca yatırılmış ana para ile faiz alacaklarını kat be kat geri almış olsa bile) bir anda inkar etmek çok zordur ve bunu yapan rejimin sonuçlarına katlanması kaçınılmazdır. Öte yandan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bu yola gitmesi bir bakıma kabul ettiği yeni rejimin doğal bir sonucudur. Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nin rejim açısından bu yönde bir tercihi olmadığından; gerek Osmanlı dönemi borçlarını karşılıklı anlaşmayla ödemesi ve gerekse de millileştirme sırasında tazminat vererek yabancı yatırımların bedelini ödemesi doğal karşılanması gereken iktisadi usuller olarak kabul edilmelidir. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 103.

devletin Batı sermaye piyasalarından aldığı borçlar yoluyla gerçekleşmiş değildi. Bir kısım yabancı sermaye girişi de özellikle ticaret, bankacılık, sigorta, maden, ulaştırma hizmetleri, elektrik, su, havagazı gibi temel hizmetler alanlarında yapılan yabancı yatırımlarla gerçekleşmiş idi.

İşte Türkiye Cumhuriyeti bir yandan bu temel faaliyet kollarını –imtiyaz sözleşmelerini feshederek ve bu faaliyet kollarında milli işletmeler için tekeller kurarak– millileştirmiştir.¹⁰⁶ Bu yeni politika ile beraber bir yandan da geçmişte Türkiye’ye yerleşmiş şirketlerin –yapılan sözleşmelerle bunların haklarını tazmini suretiyle– devletleştirilmesine gidilmiştir.¹⁰⁷ Yukarıda belirtilen birinci dönemdeki yabancı sermaye çıkışının bir sebebi de işte budur.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Bu dönemde bir taraftan millileştirme hareketine girilirken; diğer taraftan yeni yabancı sermaye girişi olması yönünde çaba da sarf edilmiştir. Nitekim Lozan görüşmeleri sürerken ve henüz İzmir İktisat Kongresi toplanmadan önce 400 milyon Lira tutarında ve –petrol dahil– maden yataklarını 99 yıl işletme imtiyazını öngören Chester Projesi Kabul edilmiştir. Ne var ki Amerika Birleşik Devletleri kökenli bu proje, ülke içinde olduğu kadar diğer Batılı ülkelerde de itirazlara neden olmuş, bu sebeple de hayata geçirilememiştir. ULUDAĞ, a.g.e., s.45.

¹⁰⁷ Görüleceği üzere yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu’na giriş şekli genellikle ondokuzuncu yüzyılda az gelişmiş ülkelere giren yabancı sermaye yatırımlarını özelliklerini taşımaktadır. Yani yabancı sermaye ancak o ülkede yapılabilecek olan, dış ülkelere ithal edilmesi mümkün olmayan –genel hizmetler, elektrik taşıma işleri, bankacılık, ticari hizmetler ile doğal kaynakların ve madenlerin işletilmesi gibi– faaliyetleri yapmak üzere ülkeye girmektedir. Her sanayileşmiş ülkede yapılabilen ürünler ise sanayileşmiş ülkelere yapıp az gelişmiş ülkelere ihraç edilmektedir. a.g.e., s. 100, 102.

¹⁰⁸ Bu dönemde kural olarak yabancı sermaye çıkışı (dış borç ödemesi) olmakla beraber, ikinci dönem kadar olmasa da doğrudan doğruya dış borç almak yoluna da gidilmiştir.

Yabancı sermaye yatırımlarına karşı izlenen bu millileştirme politikasını yabancı sermayenin bir nevi tasfiyesi olarak algılamamak gerekir.¹⁰⁹ Ancak o dönem için bu yaklaşım elbette ki Türkiye'ye yabancı sermaye girişini olumsuz yönde etkileyecekti.¹¹⁰ Nitekim bu etki ile birinci dönemde Türkiye'de dolaysız yabancı sermaye yatırımı yapılmadığını görürüz. Zira dolaysız yabancı sermayenin en hassas olduğu nokta, yatırımın ardından elde edeceği karı serbestçe dışarıya aktarıp aktaramayacağı hususudur. Oysa Türkiye Cumhuriyeti 1929 Dünya Buhranı ile döviz kontrolü dönemine girmiş, Türk parasını konvertibilite (başka paralarla değiştirilme) imkanlarını tamamıyla kaldıran bir rejim uygulamaya başlamıştır.¹¹¹ Dolayısıyla bir yandan yürütülen millileştirme politikası ve bir yandan da para rejiminde döviz alım satımı üzerine tekel konması (kambiyo tekeli) yabancı sermayenin hareket alanını iyice sınırlamış ve 1930'lu yıllardan, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra teşvik

Keza İkinci Dünya Savaşı'nı kapsayan dönemde de (1939–1947) iktisadi olmaktan çok bir takım siyasi-askeri sebeplere dayalı yeni dış borçlar alınmıştır. a.g.e., s. 110–115.

¹⁰⁹ Amaçlanan; yabancı sermayenin Türk sermayesi ile eşit hale getirilmesi için öncelikle eski imtiyazların kaldırılması ve demiryolu, kömür madenleri gibi kamu sektörü ile yakından ilgili bulunan iş ve faaliyetlerin devlet ve belediyeler eliyle yürütülmesinin sağlanmasıdır. Bu çerçevede, daha önce verilmiş olan imtiyazların tasfiyesi yoluna gidilmiştir. DEMİRCAN, D., a.g.e., s. 3.

¹¹⁰ Öner, millileştirme politikasının baş gerekçesinin kapitülasyonlardan kurtulmak olduğunu söylemektedir. ÖNER, a.g.e., s.435.

¹¹¹ Yabancı para alım satımları yasaklanmış ve bu alım satım yetkisi tekel şeklinde Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. BULUTOĞLU, a.g.e.,100, s. 109.

Bu dönemde uygulanan para koruma politikası ve uygulanan sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ALANAY, Tefil S.; Türkiye'de Döviz Kontrolü ve Milli Parayı Koruma, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 26 vd.

sistemi tekrar kabul edilinceye kadar Türkiye'ye hemen hemen hiç "yabancı yatırım sermayesi" girişi olmamıştır.¹¹²

1946'da İkinci Dünya Savaşı bittiği zaman Türkiye'nin net borçluluğu sıfırdır ve böylelikle borçsuz yeni bir dönem başlamaktadır.¹¹³ Bu devrede 1950'ye kadar, alınan borçlar düşük seviyede kalmıştır. Türkiye'nin dış borçlanma konusunda iyice "açılması" 1950 yılından sonraki dönemde başlamıştır.¹¹⁴ 1950'ye kadarki dönemde daha çok Uluslararası Para Fonu'ndan ve Dünya Bankası'ndan borç alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Merkez Bankası'nın altın stokları ve döviz rezervleri geniş ölçüde dış ticaret açığını finanse etmiş, Türkiye'nin ihracatını aşan ithalatı bu imkânlarla ödenebilmiştir. Bu dönemdeki borçlanmanın düşüklüğünün bir sebebi de Amerikan yardım programından sağlanmış hibelerdir. Türkiye'nin dış borçlarının artışı özellikle 1954'ten sonra iyice hızlanmıştır. Bu tarihe kadar dış ticaret açıklarının finansmanı için diğer bütün imkânların kullanılıp tüketilmesi¹¹⁵ sonucu iç piyasada başlayan hızlı

¹¹² BULUTOĞLU, a.g.e., s. 110.

¹¹³ Düyun-u Umumiye borçlarının kalan kısmı da dâhil olmak üzere toplamı 58 milyon lira olan kısa vadeli dış borç miktarı 1946'da tamamen sıfırlanmıştır. Ayrıca savaş yıllarındaki ihracatımız sayesinde Merkez Bankası'nda birikmiş olan altın ve döviz toplamı da 250 milyon dolar değerindeydi ve bu itibarla geriye kalan –uzun vadeli– bütün dış borçların anapara değerine eşit bir seviyedeydi. a.g.e., s. 115.

Ayrıca bkz. ÖNER, a.g.e., s.473.

¹¹⁴ Bu dönemde borçlar miktar olarak artmanın yanında "çeşitlilik" de kazanmıştır. ÖNER, a.g.e., s. 475.

¹¹⁵ Altın ve döviz stoklarının eritilmesi, ihracatçı yabancı ülkelerin, –mal bedellerini transferinin gerçekleştirilmemesi, geç olarak gerçekleştirilmesi (ariyere borçlar)– inisiyatifleri dışında Türkiye'ye kredi açmak zorunda bırakılmaları gibi... BULUTOĞLU, a.g.e., s. 116 vd.

Ariyere borçlar konusunda ayrıntı için ayrıca bkz. YAŞA, a.g.e., s.81 vd.

fiyat artışının etkisiyle ihracatta meydana gelen duraklama hatta gerileme nedeniyle; Hükümet daha çok Amerika'dan olmak üzere dışarıdan borç alma temposunu elinden geldiği kadar hızlandırmıştır. 1953 yılından itibaren ise Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu artık Türkiye'ye kredi vermemeye başlamıştır.¹¹⁶

1955-57 döneminde enflasyonun etkisiyle para değerinin iyice düşmesine rağmen, resmi kur değerinin çok yüksek tutulmasının sonucu ithalat artmış, buna karşın ihracat imkânları ise iyice körelmiştir. Hükümet bu durumda bir karşı tedbir olarak ikili anlaşmalar yoluyla Doğu Bloku ülkelerinin kapısını çalmayı dener. Bu durum ve Türkiye'deki enflasyonun yarattığı iç çalkantılar Batı Blokunun Nato ülkelerini iyice rahatsız etmeye başlamıştır. Bu ülkeler ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri büyük bir yardım vaat ederek iktisat politikası tehlikeli gelişmelere yol açan Türkiye'yi daha emin bir iktisat politikası rayına oturtma işini üzerine alır. Bu kapsamda gerçekleştirilen 1958 devalüasyonu (para değerinin düşürülmesi) ve öncesindeki Paris Anlaşmaları Türkiye'yi yabancı sermaye ve dış borç tarihinde bir başka dönüm noktasına getirmiştir. Böylece Türkiye, 1940'lı yılların sonunda başladığı yeni iktisadi politikasının bir çıkmaza girdiğini adeta resmen kabul etmiştir.¹¹⁷

Bu dönemde, yurda dış borçlanma dışında yabancı sermaye girmesi

¹¹⁶ Bunun nedeni Başbakan Adnan Menderes ile Dünya Bankası temsilcisi arasında çıkan tartışma ve onu izleyen siyasi skandal olarak belirtilmektedir. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 121.

¹¹⁷ Türkiye'nin içinde bulunduğu durum bir çeşit iflastır ve bu iflas 1958 Paris Anlaşmaları ile tescil edilmiştir. a.g.e., s. 124.

konusundaki çabalar yoğun olarak ve özellikle 1953 yılında başlar. Menderes Hükümeti, Türkiye'ye yabancı sermaye girmesini teşvik etmek amacıyla, Amerika'dan uzmanlar getirerek bir Yabancı Sermaye Kanunu ve bir de –yabancı şirketlerin petrol alanında yatırım yapmalarını sağlamak için– Petrol Kanunu hazırlatıp yürürlüğe koymuştur. Ne var ki çok liberal hükümler ve garantiler taşımalarına rağmen bu yasalar da Türkiye'ye kayda değer bir yabancı sermaye girişini sağlayamamıştır.¹¹⁸

1960 yılında iktidara gelen Milli Birlik Komitesi ve Devrim Hükümeti üyeleri, 1950-60 borçlanmasının iktisadi gelişmeye katkısı olmadığını ısrarla belirtmiş ve bunun olumsuz etkileri üzerinde durmuşlardır. Ancak bu yöndeki tüm değerlendirmelerine rağmen 1960 yılından sonra da borçlanma politikası hemen hemen aynı şekilde sürdürülmüştür. Sadece 1963 yılından itibaren, Türkiye'ye giren dış kaynakların Batı ülkelerince kurulan Türkiye Kalkınma Planına Yardım Konsorsiyumu aracılığı ile alınması yoluna gidilmiştir.¹¹⁹

¹¹⁸ a.g.e., s. 125.

¹¹⁹ Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu, Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın finansmanının gerektirdiği yabancı kaynakların sağlanması için kurulmuş uluslararası bir yardım kulübüdür. İlk olarak Hindistan'da yine kalkınma planının dış finansmanı için Batılı ülkeler tarafından örgütlenmiş bir yardım kulübü şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenme biçiminin, yardım ihtiyacının tümünün ödünç verenler arasında paylaştırılarak sağlanması bakımından sağladığı pratik sonuçları dikkate alan Türkiye, kendisinin de Batıdan alacağı yardımların böyle bir kurum vasıtasıyla kanalize edilmesini talep etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı ülkeler de –Türkiye'nin Doğu Bloku ekonomilerine yaklaşmaması için– alenacele bu talebi kabul etmişlerdir. a.g.e., s. 126–127.

Konsorsiyum, Türkiye'nin kalkınma planına yardım eden Batılı ülkeleri içine alan ve sadece bu amaçla kurulmuş geçici bir hukuki varlıktır. Aslında uluslararası bir yardım kurumu niteliğinde dahi değildir. Sadece Türk Hükümetinin taleplerini yabancı hükümetlere götürmekte ve ön hazırlık olarak o yılın kalkınma planının finansmanına ne kadar kaynak sağlanabileceğinin tespit edilmesinde aracı olmaktadır.¹²⁰ Konsorsiyumun bunun dışında sağladığı herhangi bir avantaj söz konusu değildir. Hatta konsorsiyum çerçevesinde alınan borçların şartları yıldan yıla daha da ağırlaşmıştır. Verilecek kredilerde de hep Türkiye'ye daha fazla hareket serbestisi sağlayan program kredileri yerine proje kredileri tercih edilmiştir. Zira böylelikle Batılı ülkelerin Türkiye'de belli alanlarda yapacakları dolaysız yatırımların beslenmesine ve kuvvetlenmesine olanak sağlamak gözetilmekte idi.¹²¹

¹²⁰ İkinci adımda tespit edilen miktardaki ödünçleri almak için, Türk Hükümeti taahhütte bulunan ülkelerle ikili anlaşmalar yapmaktadır. Dolayısıyla verilen borç yine ikili yardım niteliğindedir. İlk aşama olan hazırlık aşaması, kulüp üyesi ülkeler arasında bir koordinasyon sağlayarak yardım gayretini bu ülkeler arasında o yılki imkânlarla göre paylaşımın amacı gütmektedir. a.g.e., s. 128.

¹²¹ İster istemez akla Düyun-u Umumiye Meclisi'ni getiren bu Konsorsiyum tabii ki Düyun-u Umumiye Meclisi'nden farklıdır ve sadece Türkiye'nin borç almak istediği ülkelerle borcun verilme şartlarının ve miktarlarının görüşülmesinde aracılık yapma fonksiyonunu ifa etmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki ülkelerin bağımsızlığına yönelik olarak ortaya çıkan müdahalelerin yirminci yüzyılın ikinci yarısında artık ondokuzuncu yüzyıldaki gibi açık ve belirgin bir şekilde olmaması normaldir. "Fakat konsorsiyumun ödünç verme programı hazırlanırken Türk Hükümeti'nin iktisadi politikasına karışması, şu ya da bu iktisadi önlemin alınmasını telkin etmesi, şu ya da bu tedbirin alınmasından ya da alınmamasından memnunluk duyduklarını ya da memnun kalmadıklarını belirtmeleri bağımsızlığı gölgeleyici niteliktedir diyebiliriz." a.g.e., s. 135.

Kanımızca Bulutoğlu'nun bu tespitleri –Türkiye'nin dış borç macerası açısından– bugün de aynen vakidir. Bu sefer de IMF heyetleri ve "IMF Türkiye Temsilcileri" "şu ya da bu tedbirin alınmasından ya da alınmamasından memnunluk duyduklarını ya da memnun kalmadıklarını belirtmek"ten öte çok daha sert ve

1970'e yaklaşılan dönemde görece bir refah olmasına rağmen dış kredi ihtiyacı devamlı olarak artmıştır. Hatta ithalatta yaşanan daralmalar sebebiyle karşılıkların ödenmesinin geciktirilmesi, dışarıdaki alacaklıların ve uluslararası kuruluşların –özellikle IMF– harekete geçmesine sebep olmuş; böylelikle ortaya çıkan baskılar sonucu devalüasyon ve istikrar önlemlerine gidilerek IMF ile “Stand-by Anlaşmaları” imzalanmıştır.¹²²

1970 ila 1980 arası dönem ise Türkiye ekonomisi açısından en büyük güçlüklerin yaşandığı dönem olmuştur. Dolar'ın değeri 9 TL'den 15 TL'ye yükselmiş, başka bir deyişle milli paramız % 66 oranında devalüe olmuştur. 1980'den günümüze kadar olan dönemde de dış borçlarımızda artış sürmüştü¹²³ ve Türkiye'nin dış borçları 2000 yılı itibariyle 111.215 milyon

haysiyet kırıcı bir üslupla “alınmasını istedikleri tedbirleri” ve “yapılmamasını istedikleri hususları” hem de kamuoyunun gözü önünde dikte etmektedirler. Hükümetler de –olumsuz bir sonuç yaratıp da daha da rencide edilmemek için olsa gerek– “IMF gözden geçirme toplantılarına” sınava girecek bir öğrenci heyecanı ile hazırlanmaktadır.

Buna rağmen bu ilişkinin hemen ve derhal sona erdirilmemesinin nedeni ise zamanında Düyun-u Umumiye İdaresi ya da Türkiye Kalkınma Planına Yardım Konsorsiyumu ile olan ilişkilerin de derhal sona erdirilememesi ile aynıdır: Ekonomisinin uzun süre alınan borçlar ve yabancı firmaların yaptıkları yatırımlar ile geniş ölçüde bağımlı bir hale gelmiş olması. Bu durumda bu ilişkiden çok kısa bir zamanda vazgeçmek, yani şartlarda ani bir değişiklik yapmak imkânı azdır, bu dönüşün uzun vadede ve yavaş yavaş yapılması gerekir.

¹²² EVGİN, a.g.e., s. 43-46.

¹²³ Bunun en büyük nedeni ABD Doları'nın diğer paralar karşısında değer kaybetmesidir. a.g.e., s. 46.

Dolar'a ulaşmıştır. Bunlar içinde kısa vadeliilerin oranı ise % 26 –yani yaklaşık ¼– seviyesindedir.¹²⁴

Bu süreçte yabancı sermayenin yabancı yatırımlar yolu ile Türkiye'ye girmesinde izlenen politika da dış borçlanma yolu ile yabancı sermaye girişi konusuna paralel şekilde iki farklı dönemde, iki farklı şekilde gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde dolaysız yatırımlar teşvik edilmemiş, aksine, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yabancı sermaye millileştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ikinci dönemde ise yavaş yavaş dolaysız yatırımların teşvik edilmesi yolunda bir hareket başlamıştır.¹²⁵ Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı sermayeye yönelik bu “kuşkulu” yaklaşım, yabancı sermayenin bütün olarak ve prensip itibariyle reddi noktasına kadar da varmış değildir.¹²⁶ Öte

¹²⁴ Bu rakama askeri borçlar, TL ile ödenecek dış borçlar ve Türk vatandaşlarının açtığı döviz tevdiat hesapları dahildir. Doğal olarak net rakama ulaşmak konusunda bazı güçlükler bulunmaktadır. Örneğin eski serilerde Türk Lirası ile ödenecek borçların, ikili anlaşmalar kapsamında bazı ülkelere malla ödenecek borçların bu rakama ilavesi; buna karşılık bazı alacakların, bankacılık sisteminin dışarıda yapmış olduğu menkul değer yatırımlarının ise toplam borçlardan düşülmesi gerekmektedir. a.g.e., s. 53

¹²⁵ Önce karların yurt dışına aktarılabilmesi için bazı düzenlemeler yapılmış, bunu, yabancı yatırımları teşvik edici ve bunlara garanti sağlayan düzenlemeler izlemiştir. a.g.e., s. 151.

¹²⁶ “Zannolunmasın ki biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vâsidir (geniştir). Çok say (emek) ve sermayeye ihtiyacımız vardır... Kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayan-ı arzudur ki ecnebi sermayesi bizim sâyimize ve servet-i sabitemize inzimam etsin. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin.”

“Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve hükümet ecnebi sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız.” (Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'ni açış nutkundan).

yandan Cumhuriyet Hükümetlerinin başlangıçtaki bu “kuşkulu” yaklaşımına karşı sanayileşmiş ülkelerin sermayedarları da “kuşkulu bir tepki” göstermişler ve ikinci dünya savaşı sonrasına kadar Türkiye’ye yabancı dolaysız yatırım sermayesi hemen hemen hiç girmemiştir.

1923 yılında, Türkiye’nin iktisat politikasının ne olması gerektiğini tartışmak amacıyla –çeşitli meslek gruplarının katılımıyla– gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi’nde serbest teşebbüsü savunan görüşler ön planda olmuştur. Bu çerçevede yabancı sermayenin de –bazı önlemlerin alınması ve yapılacak yabancı yatırımlara yerli sermayenin de katılmasının sağlanması şartıyla– teşvik edilmesi gerektiği görüşü savunulmuştur.¹²⁷

ÖKÇÜN, A. Gündüz; Türkiye İktisat Kongresi – 1923 İzmir, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 252.

¹²⁷ Kongre sonrası yabancı sermaye konusunda Hükümete sunulan esaslara göre:

“Ecnebi sermayesinden müstağni kalamayacağımız aşikâr ise de bu sermayenin memleket için muzır olmayacak şekillerde girmesinin temini” gereklidir. Bunun için de yabancı sermaye;

- Hükümet tarafından belirlenecek bazı alanlara hiç girememeli,
- Deniz ve hava ulaştırması, sınai konular, imtiyazlı bankacılık alanlarına toplam sermayeni dörtte birinden azı ile girebilmeli,
- Orman işlerinde ve bir milyon liradan fazla sermaye gerektiren işlere yarıdan az sermaye ile girebilmeli,
- Maden ve demiryolu işleri ile beş milyon liradan fazla sermaye gerektiren işlere ise ödenmiş sermayeni yüzde elli dokuzuna kadar olan kısmı ile girebilmelidir.

ÖKÇÜN, a.g.e., s. 435.

Bulutoğlu, bizim de katıldığımız şekilde yapılan teklifleri yerinde bulmamakta ve hatta “sığ ve saf” olduklarını düşünmektedir. Zira esas doğal tekele elverişli –maden, demiryolu gibi– konularda daha serbest davranılması tavsiye edilmektedir. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 154.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Hükümetlerin yabancı sermayeye karşı olan tutumunda açık bir değişim başlamıştır. 1947 tarihli ve 13 sayılı Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Hakkında Karar uyarınca yabancıların getirdikleri sermaye ile Türkiye'de elde ettikleri karların dışarıya aktarılması mümkün hale getiriliyordu. Buna göre eğer yabancı sermaye yatırımı sanayi, tarım, ulaştırma ve bayındırlık alanlarında gerçekleştirilmiş, “yurdun kalkınmasına faydalı” ve “ihracatı artırıcı nitelikte” ise hükümet elde edilen karların uygun göreceği oranda dışarıya aktarılması konusunda taahhütte bulunabiliyordu. Görüleceği üzere, bu düzenleme çok belirsiz ve takdire kalmış bir nitelikte olmasının yanında –ve aslında biraz da bu sebeple– karşın herhangi bir yabancı sermaye girişini teşvik edici karakteri bulunmamaktaydı.¹²⁸ Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının esaslı bir şekilde teşvik edilmeye başlanması 1.8.1951 tarihli ve 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile başlamıştır. Bunu takiben de 18.1.1954 tarihinde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edilmiş ve 5821 sayılı ilk

¹²⁸ Buna karşılık 1950 yılında kabul edilen 5583 sayılı “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun” yalnız yurda gelen yabancı sermayeye garanti vermekle kalmamış, ayrıca dışarıdan borç almak isteyen yerli işletmelere bu borçların faizlerini yurtdışına transfer etmek imkânı da tanımıştı. Her iki husus için de aranan şart; yatırımın endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işlerinde yapılmış olması, turizmle ilgili olması, üretimi ve ihracatı artırıcı nitelikte olması idi. Bu şartların gerçekleşmesi halinde Maliye Bakanlığı döviz transferi için izin verebilecekti. Böylelikle ilk olarak “transfer garantisi”nden söz ediliyor ve yabancı yatırımlar daha giriş aşamasında, karlarının dışarıya taşınabileceği hususunda garanti almak imkânına kavuşuyorlardı. SELİK, Mehmet; Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye – 1923–1960 – Türk İktisadî Gelişmesi Projesi No: 5, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1961, s. 18.

yasadaki hükümler biraz daha geliştirilmiş ve eksiklikler tamamlanmıştır.¹²⁹

6224 sayılı (mülga) Yasa, Yabancı Sermaye'nin Türkiye'de yerli özel teşebbüse açık bütün alanlarda çalışabileceği ilkesini kabul ediyordu. Ancak yine de yurda girişte izne tabi olması öngörülmüştü. Bu izin daha ziyade ileride karların transferi sırasında yatırımın yabancı olduğunu tespit edilebilmesi açısından gerekli görülmekte idi. Dışarıdan nakdî sermayenin yanında aynî sermaye, lisans, patent hakları, alâmet-i farika, mühendislik hizmetleri gibi maddi olmayan haklar da getirilebiliyordu.¹³⁰

5821 sayılı Yasa'nın yürürlüğe girdiği 1.8.1951 tarihinden 1960 yılının sonuna kadar 431 yabancı yatırım başvurusu olmuş; bunların 230'u kabul edilmiş 201'i ise reddedilmiştir. Bu kapsamda, bu dönemde Türkiye'ye fiilen giren yabancı sermaye de –verilen izinlerin de altında– çok düşük bir seviyede kalmıştır.¹³¹ Türkiye'ye giren yabancı yatırım sermayesi genel olarak 1960'tan sonra bir artış göstermiş ancak belirtmek gerekir ki bu artış da sürekli olmamış, belli seviyede duraklamıştır.¹³²

¹²⁹ 6224 sayılı bu Yasa, halen yürürlükte bulunan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu tarafından ilga edilinceye değin yürürlükte kalmıştır.

¹³⁰ Yabancı sermayeye liberal yaklaşım konusundaki bu hızlı gelişmenin sebebi –yukarıda da belirttiğimiz üzere– 1950'lerin başında dış ticarete uygulanan liberasyon politikası sebebiyle ülkede döviz sıkıntısını başlaması ve ekonominin bir dış ticaret dar boğazına girmesidir.

¹³¹ Bu dönemde fiilen 86 milyon Türk Lirası yabancı sermaye girişi olmuştur. BULUTOĞLU, a.g.e., s. 157-159.

¹³² O halde bu dönemde yurda önemli miktarda döviz giriş sağlayamayan yabancı sermayenin en azından ileri teknolojilerin Türkiye'ye ithalini sağlamak, başka türlü kurulamayacak sanayi kollarının kurulmasını sağlamak gibi başkaca

katkılarının olup olmadığı konusuna ise genel olarak olumsuz yanıt verilmektedir.
TUNCER, Baran; Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Yayınları, Ankara 1968, s. 90 vd.

İKİNCİ BÖLÜM
YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA İLİŞKİN
TEORİK VE HUKUKİ ÇERÇEVE

§ **III. TÜRKİYE'DE ve DÜNYADA**

YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

A. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ortaya Çıkışı

Sanayi devriminin ardından kapitalizm kaydettiği gelişme sonucu gerçekleşen sermaye birikimi ile birlikte ticari ve sınai işletmeler de bir “evrim süreci”ne girmiştir. Başlangıçta ulusal ölçekli işletmeler düzeyinde başlayan faaliyetler, zaman içinde uluslararası, çok uluslu ve “ulusötesi” işletmeler olarak ekonomik alanda yer almaya başlamıştır. Böylelikle ortaya çıkan küreselleşme¹ olgusu ile birlikte yaşanmaya başlanan ve çok büyük

¹ Sosyal, kültürel, çevresel vb. birçok boyutu haiz olan bu kavramın aslında tamamen yeni bir olgu olmadığı ve İpek Yolu'ndan günümüze kadar pek çok evrelerden geçtiği söylenmektedir. KEOHANE, Robert O. / JOSEPH S. Nye Jr.; “Globalization: What’s New ? What’s Not?” **Foreign Policy**, 2000, s. 104.

Daha ziyade ekonomik içerikli olan bu kavram kısaca; ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonu, dünya pazarlarına açılma, dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi şeklinde tanımlanmaktadır. İSLATİNCE, Hasan; “Dünya Ticaretinde Görülen Yeni Gelişmeler ve Gelişmekte Olan Ülkelerin İktisadi Performansları”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. XIV, sy. 1-2, s.334.

En belirgin özellikleri ve etkileri ise; uluslararası ticaretin artması, çokuluslu faaliyetlerin büyümesi, uluslararası ortak yatırımların yaygınlaşması ve sermaye akımlarıyla ulusların birbirlerine bağımlılığının artışı olarak sıralanmaktadır. İNCİ, Aybüke / ŞAHBAZOV, Rövsen; “Globalleşme Sürecinde Teşviklerin Yeri ve Önemi: Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirme”, **Vergi Dünyası**, sy. 227, Temmuz 2000, s. 142.

boyutlara ulaşan uluslararası yabancı sermaye trafiği, ekonomik gelişme ve değişimleri de etkilemeye başlamıştır.^{2 3}

Yabancı sermaye tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tartışılmış ve halen de tartışılmaktadır. Yukarıda belirtilen gelişmeler ile günümüz dünyasının ve dünya ekonomisinin taşıdığı özellikler sebebiyle, sermaye hareketleri ve yabancı sermaye yatırımları artık neredeyse karşı konulamaz bir gerçek olmasına ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdam yaratma, gelir düzeyini yükseltme, sermaye transferi, teknoloji ve know-how transferi, yeni pazarlara ihracat yapabilme olanaklarının sağlanması gibi olumlu etkilerine rağmen;⁴ yabancı sermaye yatırımlarının “yeni sömürgecilik” biçimi olduğu, gelişmiş ülkelerin, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki karlı kaynakları işletme isteklerinden kaynaklandığı yönünde eleştiriler de mevcuttur.⁵

² DEMİRCAN, Hayrettin; *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri*, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma-İnceleme Dizisi No:35, Ankara 2003, s. 1.

³ Bu kaçınılmaz sürecin –Avrupa Birliği yaklaşımı ile birlikte– ülkemiz açısından da bir çok alanda yaşandığı bir gerçektir. Bu değişim ve gelişimin vergi hukuku alanındaki görünümü hakkında bkz. GÜNEŞ, Gülsen; *Vergi Hukuku –Ana Çizgileri ile Bir Hukuk Dalının Cumhuriyet Dönemindeki Kuramsal ve Uygulamasal Gelişimine Eleştirel Bakış– Cumhuriyet’in Kuruluşundan Bugüne Türk Hukukunun Seksen Yıllık Gelişimi Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 538, Ankara 2003, s. 63 vd.

⁴ ÖZYILDIZ, Hakan R.; “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Süreci”, *Hazine Dergisi*, Sayı:11, Temmuz 1998, s.1.

⁵ Yerli veya yabancı herhangi bir sermayedarın, herhangi bir müteşebbisin amacını kar elde etmek olması son derece doğaldır. Yabancı yatırımlarda da sermaye kar etmek için yabancı bir ülkeye yatırılmaktadır. Aslında (yerli veya) yabancı sermayeden başka bir amaç beklemek de abes olacaktır. Hele hele yabancı sermayeden iktisadi bakımdan az gelişmiş bir ülkenin gelişimini sağlama amacını beklemek ise fazlaca egoistlik olacaktır. DEMİRCAN, D., a.g.e., s. 9.

B. Yabancı Yatırımlar ve Doğrudan Yabancı Yatırım – Portföy Yatırımı Ayrımı

1. Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramı

Yukarıda Birinci Bölüm’de de çok kısa olarak belirttiğimiz üzere, bir ülkeye (doğrudan nitelikte) dış kaynak sağlayan yabancı sermayedar ya kendisi o ülkede fiziki bir yatırımı gerçekleştirir ve ortaya çıkan üretim biriminin yani firmanın sahibi olur (greenfield, komple yeni yatırımlar); ya da bu şekilde bir fiziki yatırım yapmadan sadece, o ülkede halihazırda mevcut bir firma ile ortaklık gerçekleştirir. (M&A, şirket evlilikleri ve satınalmalar). Dolayısıyla uluslararası alanda oluşan sermaye hareketleri – devlet borçlanmaları ve banka kredileri bir tarafa bırakıldığında– iki ana grup içinde tanımlanabilir:

- Portföy yatırımları,
- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.

OECD normlarına göre Doğrudan Yabancı Yatırım (Foreign Direct Investment) bir ülkede yerleşik kişi ya da kurumların bir başka ülkede kalıcı ekonomik çıkar elde etme amacını yansıtmaktadır. Kalıcı çıkar kavramı yabancı yatırımcının yatırım ve yatırımın kontrolü konularında uzun dönemli bağımlılığını ifade etmektedir.⁶ Dolayısıyla yabancı sermaye

⁶ Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımları tanım olarak uzun dönemli yatırımları içermektedir. Bu özellikleri nedeniyle de kısa vadeli sermaye hareketlerinin

yatırımcısı, yerleşik olduğu ülkeden başka bir ülkede şube, büro, bağlı kuruluş ya da ortaklık biçiminde doğrudan yabancı sermaye yatırımına sahip olan kişiler, şirketleşmemiş kamu ya da özel teşebbüs girişimleri, devletler, birbirleriyle bağlantılı bireyler, birbirleriyle bağlantılı şirket ve /veya şirketleşmemiş girişimcilerdir.⁷ OECD, bir şirket ya da eşiti yapıda vücut bulan yabancı yatırımın bu kapsamda doğrudan yabancı yatırım olarak kabulü için % 10'luk temsil oranına ulaşmasını da gerekli görmektedir.^{8 9}

Bu ölçütler ve tanım genel olarak kabul görmüş ise de bir yatırımın doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak nitelendirilmesi için;

değişken yapı özelliklerini taşımazlar ve özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından dış borçlanmanın alternatif bir politika olarak karşımıza çıkarlar. ÖZYILDIZ, a.g.m., s.1.

“Doğrudan yabancı sermaye yatırımcıları[nın] kendi ülkeleri dışında bir başka ülkede üretim yapmak amacıyla sermayesini, teşebbüsünü, bilgi ve tecrübesini, teknik bilgisini getirmesi, ilgili ülkede tesis kurması, ortaklık oluşturması veya mevcut bir tesis satın alması ile yapılan yatırıma ‘Doğrudan Yabancı Yatırım’ denir.” ERGÜL, Nuray; “Ülkemizde Doğrudan Yabancı Yatırımların Durumu”, **Vergi Dünyası**, Yıl 23, Sayı 270, Şubat 2004, s.147.

⁷ Tiryakioğlu; doğrudan yabancı yatırımı “taşınır veya taşınmaz varlıkların bir ülkeden başka bir ülkeye, bu varlıkların sahibinin kısmen veya tamamen denetimi altında, o ülkenin refahını artırmak için kullanımı amacıyla transferi” şeklinde tanımlamakta ve ihracata yönelik yatırım, pazar geliştirmeye yönelik yatırım, devlet teşvikleri ile harekete geçen yatırım şeklinde sınıflandırmaktadır. TİRYAKİOĞLU, a.g.e., s. 10.

Açıkçası yabancı yatırımlarda burada belirtildiği gibi “yatırımın yapıldığı ülkenin refahını artırma” gibi bir amacın varlığından söz etmek kanımızca çok gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Zira yatırımcının ana amacı (hatta tek amacı) kar elde etmektir. Bu süreçte yatırım yaptığı ülkenin refahının artması ise ikincil bir görünüm ortaya çıkabilecektir.

⁸ OECD, Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, Third Edition, 1999, s. 15.

⁹ Bu % 10'luk oranın ideal oran olup olmadığı konusunda kuşku olduğumuzu belirtmek isteriz. Zira aslında çok daha yüksek bir oranda temsil söz konusu olsa bile yönetimde herhangi bir etkide bulunulamayacak fiksiyonlar olabileceği gibi; çok daha düşük oranlarla yönetimde her türlü inisiyatif elde bulundurulabilecektir.

Aynı yönde bkz. DEMİRCAN, H., a.g.e., s. 2.

- Yönetim kurulunda temsil,
- Politika oluşturma sürecine katılım,
- Şirketler arası somut ilişki,
- Yerli ve yabancı personeller arası yer değiştirme,
- Teknik bilgi sağlanması,
- Yatırım yapılan işletmeye, uzun dönemli ve maliyeti piyasa koşullarından düşük kaynak sağlanması,

gibi başkaca bir takım ölçütlerin aranması da söz konusu olabilmektedir.¹⁰

Doğrudan yabancı yatırımların çekici yönleri gelişmekte olan ülkeleri bu konuda daha özendirici tedbirler almaya itmektedir.^{11 12} Bu çerçevede, yapılan yabancı sermaye yatırımlarında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payı ve önemi artarken (portföy yatırımı niteliği taşıyan) diğer sermaye hareketlerinin önemi azalmaktadır. Bunun nedeni ise doğrudan yabancı yatırımların gayrisafi milli hasılaya ve sabit sermaye yapısına katkıda bulunmak suretiyle ulusal ekonomiye destek vermesi; ithal

¹⁰ ICSID, MIGA gibi sözleşmeler bir tanım yapmaktan bilinçli olarak kaçınılmaktadırlar. Birçok iki taraflı ve bölgesel anlaşma kendi tanımlarını kendileri yapmıştır. TİRYAKİOĞLU, a.g.e., s. 10.

¹¹ Yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye yetersizliğini gidermek için en etkili çözüm yollarından biri olduğu bugün artık genel bir kabul görmektedir. Bu nedenle ülkeler arasında yabancı sermaye yatırımlarını çekmek konusundaki rekabet yoğunlaşmıştır. YILMAZ, Cengiz; “Türkiye’de Yabancı Sermaye ve Karlılık”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** – Prof. Dr. Muammer Aksoy’a Armağan– Cilt: XLVI, No:1-2, Ocak-Haziran 1991, s, 476.

¹² Bu önlemlerin ülke geleceğini riske atarcasına ve ulusal egemenlikten ödün verme pahasına değil akılcı bir sistem içerisinde gerçekleştirilmesi gerekir. Aksi tutum beklenen faydaların elde edilememesi bir yana çok daha olumsuz sonuçlar ve koşulların ortaya çıkmasını sonuçlayabilecektir.

edilen yatırım araçları, yeni teknolojiler ve yabancı firmaların sunduğu yeni olanakların ekonomik gelişmeyi hızlandırmasıdır. Ancak bu etkinin olumlu yönde gerçekleşmesinin, gelen yabancı sermayenin niteliğine de bağlı olduğunu (şirket satın alma / birleşme / yeni yatırım) unutmamak gerekir:¹³

- Doğrudan yabancı yatırımlar döviz kurundaki oynamalardan ve ekonomik istikrardan diğer sermaye hareketlerine (portföy yatırımları) oranla hem daha az etkilenmekte hem de ekonomik istikrar ve döviz kurunu olumsuz yönde daha az etkilemektedirler. (Örneğin portföy yatırımlarında 1994 Meksika ve 1998 Asya krizleri sonrası hissedilir bir azalma yaşanmasına rağmen, doğrudan yabancı yatırımlar çok daha istikrarlı bir grafik göstermişlerdir.)
- Doğrudan yabancı yatırımlar ürün çeşitliliğini artırmak suretiyle sınırlı pazar ve ürün bağımlılığını azaltıcı bir etki yapmaktadırlar.
- Doğrudan yabancı yatırımlar iş hacmini genişleterek istihdama ve ücretlere olumlu katkıda bulunmaktadırlar.
- Özellikle komple yeni yatırımlar yeni teknoloji ve alt yapı hizmetlerini beraberinde getirmektedirler.

¹³ DEMİRCAN, H., a.g.e. , s. 5-8.

Özellikle yatırımın çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda; bir yandan yatırımın yapıldığı ülkeye uzun dönemli somut finansal kaynaklar ile bilgi, teknoloji, yönetim teknikleri ve becerisi, diğer ülke piyasalarına erişim gibi somut olmayan (yan) girdiler sağlanırken; öte yandan –yerli finans kuruluşlarından kredi kullanmak suretiyle– yatırım yapılan ülkedeki kullanılabilen finansal kaynağın azalması, rekabetin sınırlandırılması gibi etkiler de ortaya çıkabilecektir. KAYA, Harun, “Küreselleşme ve Çokuluslu Şirketler: Bir Değerlendirme”, **Vergi Dünyası**, sy. 271, Mart 2004 , s. 177 vd.

- Çok uluslu (multi-national) ya da ulusötesi (trans-national) şirketlerin tecrübeleri ile oluşturdukları yeni üretim ve yönetim teknikleri sayesinde yerli firmalar da kendi bünyelerini geliştirmekte; bu sayede daha etkili ve verimli bir yapıya kavuşmaktadırlar.
- İç piyasaya yeni oyuncuların girmesi rekabeti artırarak gerek fiyatlar ve gerekse de kalite açısından tüketiciye olumlu katkıda bulunmaktadır.
- Doğrudan yabancı yatırım ile kurulan işletmelerin verimli ve etkin çalışmaları sayesinde vergi gelirlerinin artması; kamu maliyesine katkıda bulunmaktadır. (Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2000 yılı vergi gelirlerinin yaklaşık % 20'si yabancı sermayeli şirketlerden kaynaklanmıştır.)
- Doğrudan yabancı yatırımı gerçekleştiren yabancı sermayeli şirketler yurt dışındaki pazar kapasiteleri yoluyla ülkenin ihracat seviyesine olumlu katkıda bulunmaktadır.¹⁴

Son dönemde sermaye hareketleri giderek hizmet sektörüne doğru yönelmekte, yabancı sermaye hareketlerinin neredeyse yarısından fazlası bu alanda gerçekleşmektedir. Ayrıca dünya çapında yaşanan özelleştirme ve liberalleşme hareketleri sebebiyle elektrik, gaz, su ve iletişim alanlarına yapılan yatırımlarda gözle görülür bir artma söz konusudur.¹⁵

¹⁴ Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sadece yatırımın yapıldığı ülkenin dış ticaretine değil aynı zamanda kaynak ülkenin dış ticaretine de etkileri olmaktadır. Bu etki öncelikle kaynak ülkeden teknoloji ve ekipman ihracı, sonraki aşamalarda ise üretilen malların kaynak ülkeye ithali yoluyla ortaya çıkabilmektedir. GÖVER, s. 11,12.

¹⁵ DEMİRCAN, H., a.g.e. , s. 11.

2. Portföy Yatırımları ve Tobin Vergisi

Bu tür yatırım ile kastedilen menkul kıymet alımı şeklinde ortaya çıkan ve ülkenin üretim kapasitesini artırıcı bir etkisi olmayan yatırımlardır. Burada yatırım yapılan ülkede bir firma kurulması ya da hali hazırda mevcut bulunan firmaya sermaye yatırılarak bunun büyütülmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla bu tip yatırımlarda teknoloji transferi, ticari sırlar ve yönetim bilgileri gibi faydaların temin edilmesi de söz konusu olmamaktadır. Yani doğrudan sermaye yatırımlarına “doğrudan” niteliğini veren yatırım yapılan ülkeye yönelik teknoloji, know-how ve işletmecilik bilgisi transferi burada söz konusu değildir, sadece nakdi sermaye girişi söz konusudur.

Ne var ki yukarıda da altını çizmeye çalıştığımız üzere özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından son yıllarda da çok büyük önem kazanan yabancı sermaye ihtiyacı sebebiyle kısa vadeli sermaye hareketleri de paralel şekilde önem kazanmış ve ilgi çekici hale gelmiştir. Hatta aslında uluslararası mali işlemlerin büyük bir bölümü doğrudan yatırımlara yönelik işlemler olmayıp kısa vadeli getiriye amaçlayan portföy yatırımları niteliği taşımaktadırlar. Bu yatırımlar uzun vadeli risk ve getiri hesapları yerine kısa vadeli beklentilere dayanan spekülasyon getiri hesapları üzerine kuruludur. Zira uluslararası piyasalardaki büyük oyuncuların spekülasyonlara yön vermeleri; uygulanan ekonomik politikalarla veya gerçek ekonomik gelişmelerle ilgisi olmayan bir biçimde ani sermaye hareketleri yaratarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru

ve diğ er mali varlıkların fiyatlarında büyük oynamalara yol açabilmektedir.¹⁶

Bir kez daha belirtmek gerekirse finansal alanda sermayenin önündeki her türlü kısıtlamanın kaldırılması ülkeye yabancı sermaye çekmekte önemli bir belirleyicidir. Ancak kısa dönemli sermaye hareketleri istikrarlı olmamalarından öte, kısa süre içerisinde tersi yönde hareket ederek krizlerin çıkmasına neden olabilmektedirler.¹⁷ Yani bir başka deyiş le küreselleşmenin etkisi ile serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması sonucu belki ekonomilere devlet müdahalesi de en aza inmiştir; ancak buna paralel olarak da hızla hareket eden ülkelerarası sermaye, zaman içinde neredeyse kontrol edilemez bir hale gelmiştir.¹⁸

Portföy yatırımları olarak karşımıza çıkan bu kısa vadeli sermaye hareketleri; tabii olarak sermaye ihtiyacını karşılamaları sebebiyle tıpkı doğrudan yatırımlar gibi girdikleri ülke açısından büyük fayda sağlamaktadırlar. Ancak bu nitelikteki yatırımlar, faydalarının yanı sıra ve bu fayda ile kıyaslanamayacak büyüklükte yıkıcı etkiler doğurma riskini de bünyelerinde taşırlar. Çünkü kısa vadeli sermaye;

¹⁶ ERDOĞDU, Seyhan; “Küresel Mali Reform ve Tobin Vergisi”, **Mülkiye Dergisi**, c.25, sy.229, Temmuz-Ağustos 2001, s.142 vd.

¹⁷ Yabancı sermayeni ülkeye girişi ile yerli para değer kazanmakta, sermayenin ülkeden çıkışı sırasında ise faizler ve döviz fiyatları yükselmekte, buna karşılık borsa endeksinde büyük çapta düşüşler yaşanmaktadır. SABIR, Hasan; “Küreselleşme Sürecinde Ekonomik Kriz ve Tobin Vergisi”, **Vergi Sorunları**, sy. 170, Kasım 2002, s. 135 vd.

¹⁸ ARIKAN, Zeynep / YURTSEVER, Hatice; “Sermaye Hareketlerinin Vergilendirilmesine İlişkin Bir Öneri: Tobin Vergisi”, **Vergi Sorunları**, sy. 189, Haziran 2004, s. 123.

- İstikrarsız bir yapıya sahiptir,
- Büyük bir hızla hareket etmektedir,
- Öngörülemeyen nedenlerle son derece hızlı bir şekilde ülkeye girebilmekte ve yine aynı hızla geri çıkabilmektedir.¹⁹ Bu özellik portföy yatırımlarını niteliğinin yanında, teknolojik gelişme ve küreselleşmenin mal ve hizmet akışı yanında sermaye akışını da çok hızlı ve giderek büyüyen bir görünüme kavuşturmasından da kaynaklanmaktadır.

Son dönemde dünyanın çeşitli bölgelerinde ve çeşitli ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin hemen tamamında kısa vadeli sermaye hareketlerini birinci derecede payı bulunmaktadır.²⁰ Yaşanan bu gelişmeler, küreselleşme karşıtı hareketlerin yanında ilk olarak 1970'li yılların başında oluşturulup 1978 yılında teori olarak ortaya konulan “Tobin Vergisi”nin (Tobin Tax) tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır. Hatta bu vergi henüz sadece teorik bir yapıya sahip olmasına karşın kısa vadeli sermaye

¹⁹ Portföy yatırımı niteliği taşıyan bir yatırımda yatırım kararı alınması sürecinde etkili olan faktörlerin önem sıralaması da doğrudan yatırımlardan farklı hatta bunun tam tersi bir karakterdedir. Zira aşağıda görüleceği üzere doğrudan yatırımlarda yatırım kararının alınmasında yatırım iklimi ve ekonomik istikrar, vergi yükü ve sağlanan teşviklerden çok daha önemli iken; portföy yatırımları vergi farklılıklarına çok daha fazla duyarlıdır ve bunlar açısından ekonomik istikrarın bulunması değil de bulunmaması çok daha fazla tercih sebebidir.

Portföy yatırımlarının ve doğrudan yatırımların vergi farklarına duyarlılıkları konusunda bkz. AKKAYA, Şahin; “Vergileme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, **İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 43.-44. Seri, Yıl 2003, s. 54 vd.

²⁰ KAPUSUZOĞLU, Tuncay; “Tobin Vergisi Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yıkıcı Etkilerini Önlemede Bir Çözüm Olabilir mi?”, **Vergi Dünyası**, sy.250, Haziran 2002, s. 64.

hareketlerinin yıkıcı etkilerini²¹ önlemede önemli bir araç olarak görülmesi nedeniyle özellikle küreselleşme karşıtı sivil toplum örgütleri ve giderek artan sayıda politikacı tarafından hararetle savunulur hale gelmiştir.²²

Bu öneri, 20. yüzyılın önemli iktisatçılarında James Tobin²³ tarafından ortaya atılmıştır. Tobin, dövizde yapılan günlük alım-satım işlemlerinin dünyanın tüm borsalarındaki işlem hacminden daha fazla olduğu ve küresel hale gelmiş olan dünyadaki ekonomik-mali krizlerin başta gelen sebeplerinden birisinin yüksek hacimde döviz spekülasyonu olduğu noktasından hareket eder. Tobin'e göre piyasanın çok büyük ve aynı zamanda "oynak" olması ise ülke merkez bankalarının ulusal paraları korumada etkisiz kalmasına yol açmaktadır. İşte buna karşılık Tobin'in önerisi, spekülasyon maliyetlerini yükseltmek yoluyla kısa vadeli veya gecelik spekülasyonlardaki kar elde etme olasılığını azaltmak mantığına

²¹ Özellikle sermaye hareketlerinden kaynaklanan döviz kuru istikrarsızlıklarının önlenmesinde fonksiyon ifa etmesi öngörülmektedir. ARIKAN / YURTSEVER, a.g.m., s. 128.

²² Bu konudaki en önemli sivil toplu örgütü olan ATTAC (Bireylere Yardım İçin Finansal Dolaşımın Vergilendirilmesini Savunular Derneği) Tobin vergisini temel ilkesi ve amacı olarak kabul etmiştir. KAPUSUZUĞLU, a.g.m., s.71.

Tobin vergisi aynı zamanda globalleşme ile vergilemede ortaya çıkan mali boşlukların ortadan kaldırılması konusundaki tavsiyelerden biri olan "global gelirlerin vergilendirilmesi" başlığı altında da ele alınıp tartışılmaktadır. Bkz. ŞEN, Hüseyin; "Globalleşme ve Vergilendirmedeki Mali Boşluklar", **Vergi Dünyası**, sy. 241, Eylül 2001.

²³ 1918 doğumlu James Tobin 1950 yılına kadar Harvard Üniversitesinde, buradan emekli olduktan sonra da Yale Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Portföy teorisi üzerine yaptığı çalışmalar nedeniyle 1981 yılında iktisat alanında Nobel ödülünü kazanmıştır. <http://cowles.econ.yale.edu/faculty/tobin.htm>

dayanır.²⁴ Bunun için de uluslararası sermaye hareketleri üzerine belli oranda bir işlem vergisi getirilmesini öngörmektedir.²⁵ Tobin'e göre bu tür bir işlem vergisinin dünya ticaret hacminde önemli paya sahip olan belli başlı para birimlerinde uygulanması yeterli olabilecektir. Bu şekilde uygulanacak vergiden elde edilecek gelirin ise temel olarak çevre ve insan ihtiyaçları gibi küresel öncelikler için kullanılması düşünülmüştür. Ayrıca uygulamanın küresel olması sebebiyle elde edilecek bu gelir de küresel nitelik taşıyacağından gelirin toplanması ve dünya çerçevesinde ihtiyaç alanlarına dağıtılması ancak –Dünya Bankası ya da Birleşmiş Milletler gibi– uluslararası nitelikte bir kuruluş tarafından yapılabilecektir.

Bu yolla döviz piyasalarında istikrarın sağlanması ve ulusal ekonomik özerkliğin yeniden oluşması amaçlanmaktadır.²⁶ Gerçekten bu

²⁴ Hedef işlemlere %0,2 vergi uygulanması durumunda işlem her gün yapılıyorsa % 48, her hafta yapılıyorsa % 10 ve her ay yapılıyorsa % 2,4'lük bir maliyetten söz edilmektedir. ARIKAN / YURTSEVER, a.g.m., s. 128.

²⁵ Günümüzde her işlemin % 0,1 - % 0,25 arasında vergilendirilmesinin mümkün olacağı; bu yolla elde edilecek yıllık gelirin ise yıllık 100-300 milyar USD olacağı belirtilmektedir. REISEN, Helmut; “**Tobin Tax: Could It Work?**” http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/664/Tobin_tax:_could_it_work_.html

Bazı tahminlerde ise oran %0,05 - % 0,25 elde edilecek gelir ise 50-250 milyar USD olarak belirtilmektedir. Bkz. DEFAZIO, Peter / WELLSTONE Paul; “U.S. Congress Concurrent Resolution on Taxing Cross-border Currency Transactions to Deter Excessive Speculation” <http://ceedweb.org/iirp/>

²⁶ Tobin vergisi ile amaçlanan devletlerin parasal özerkliğini korumak için yabancı paraların giriş çıkışlarını yavaşlatmak ve bir ülkenin parasının yabancı paraya çevrilmesini o ülke için daha az zararlı hale getirmektir. Bu vergi gayrisafi işlemler üzerine konan bir vergidir. Döviz alım-satım işlemleri üzerinden sabit ve düşük oranda uygulanması söz konusudur. ARIKAN / YURTSEVER, a.g.m., s. 128.

öneri, küçük oransal farklılıkları istismar eden –bir hafta gibi– kısa dönemli işlemler açısından caydırıcı bir etki yaratabilecektir. Zira ortaya çıkacak vergi yükü nedeniyle spekülâtif nitelikli işlemler karlı olmaktan çıkacaktır. Ancak çok büyük karların söz konusu olduğu durumlarda ise böyle bir vergi yükü dahi caydırıcı bir etkiye sahip olamayabilecektir. Daha doğru bir deyişle –eğer işlemin boyutu sebebiyle ödenecek vergi elde edilen karın yanında düşük kalır ise– spekülâtörler bu yüke katlanmayı göze alabileceklerdir. Aslında bütün döviz işlemlerinin % 80’den daha büyük bir kısmının yalnızca 8 ülkede gerçekleştiriliyor olması verginin uygulanabilirliğini kolaylaştır bir görünüm yaratmaktadır.²⁷ Keza işlemlerin elektronik olarak merkez bankaları veya finansal düzenleyici kuruluşlarca izlenmesi, tahsilatın da açık ve kolayca yapılabilmesini mümkün kılacaktır.

Ayrıca bu tarz bir vergi ekonomiler arasında mali bir sigorta fonksiyonu da görecektir. Zira döviz kuru spekülâtif baskı altında olan devletler, paralarının değerini korumak için kısa vadeli faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalabileceklerdir. Faiz oranlarının yükseltilmesi ise yatırım, istihdam, büyüme ve gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir.²⁸ İşte Tobin vergisi uygulaması tüm bu riskleri ortadan kaldıracı ya da en azından minimize edici bir sigorta fonksiyonu ifa edecektir.

²⁷ İngiltere % 32, ABD % 18, Japonya % 8, Singapur % 7, Almanya % 5, İsviçre % 4, Fransa % 4. Bkz. DEFAZIO / WELLSTONE a.g.m.

²⁸ ARIKAN / YURTSEVER, a.g.m., s. 129.

Tobin vergisi biçiminde bir vergi Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Kanada, Fransa, İngiltere, ABD gibi ülkelerde son yıllarda oldukça ciddi bir şekilde tartışılır hale gelmiştir.²⁹ Buna karşılık bu tip bir vergi ciddi şekilde eleştirilmekte, önünde ciddi engeller bulunduğu bahsedilmektedir.³⁰

- 1) Tobin vergisinin spekülasyon işlemlerinin hacmini küçültme yönünde etki doğuracağı kesin değildir. Zira piyasaların istikrarsız yapısı, bunların esnekliği üzerinde daha ayrıntılı araştırmalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Yani işlem maliyetindeki değişime alım-satım hacminin nasıl tepki vereceğinin kesin olarak saptanması gerekmektedir.

²⁹ Yine küreselleşmenin getirdiği bir başka gelişme ile bağlantılı olarak ortaya çıkan bir başka ilginç vergi önerisinden –sermaye hareketlerini vergilendirilmesi ile ilgili olmamasına rağmen Tobin vergisi ile taşıdığı paralellikler sebebiyle– çok kısaca bahsetmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. “Bit Vergisi” adı verilen bu vergi önerisinde, yine küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve boyut kazanan elektronik ticaretin vergilendirilmesine ilişkin sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Arthur Cordell ve Ran Ide tarafından ortaya atılan bu öneri, dijital iletişim akışının her “bit” başına belli bir oranda vergilendirilmesini öngörmektedir. Bilindiği üzere b(inary) (dig)it –yani ikili sayı– sözcüklerinin kısaltılmasından türetilen “bit” sözcüğü bilgisayar dilinde en küçük enformasyon birimini belirtmek için kullanılır. Örneğin ortalama boyutlarda bir kitabın elektronik versiyonu yaklaşık 10 milyon “bit”ten oluşur. Dolayısıyla önerilen vergi bir tür “bit işlem vergisi”dir. Ancak bu öneri bir malı atomlarının sayısına göre vergilendirmeye benzetilerek yoğun bir tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca internet üzerinde sayısız “bit”ler halinde dolaşan enformasyonun tümünün ticari olmadığı, dolayısıyla böyle bir vergi uygulanmasının internetin ekonomik olduğu kadar sosyal boyutuna da ağır bir darbe indireceği ileri sürülmüştür. EKMEKÇİ, Esra; Küreselleşme ve Vergilendirmede Yeni Eğilimler, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul 2003, s. 34 vd.

³⁰ REISEN, a.g.m.

- 2) Tobin vergisi tüm ülkeler tarafından ve aynı oranda uygulanmaz ise büyük sorunlara yol açabilecektir. Mesela bu tip bir vergi sadece belli büyüklükteki gelişmiş ülkelerde uygulanır ise; işlemler bu büyük merkezlerden verginin olmadığı küçük merkezlere taşınabilecektir.³¹
- 3) Bir diğer muhtemel problem, Tobin vergisinin spekülasyonları önleme konusunda yetersiz kalabilme ihtimalidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi; kazanç beklentisinin yüksek olduğu pazarlarda bu tip bir vergi temel işlevini yitirecektir. Özellikle yıkıcı etkiye sahip büyük kriz dönemlerinde spekülatif işlemlerden sağlanan kazanç da çok büyük olmaktadır. Böyle bir ortamda belli oranda uygulanan küçük bir verginin hiçbir caydırıcılığı olmayacaktır. Dolayısıyla Tobin vergisi, asıl işlev görmesi gereken noktada etkisiz kalabilecektir.
- 4) Piyasa akışkanlığı konusunda da karşımıza bir sorun çıkmaktadır. Kural olarak piyasaların akışkan tutulması gerektiği ve böylece yatırımcıların gerekli gördükleri takdirde bu piyasada hareket edebilme olanaklarının bulunması gerekli kabul edilmektedir. Tobin vergisinin teklif ve kabul fiyatları arasındaki farkı açabilme olasılığının bulunması, potansiyel olarak büyük fiyat farklılıklarına, dolayısıyla da istikrarsızlığın artmasına yol açabilecektir. Yani Tobin vergisinin spekülatif hareketleri engellemesinin getirdiği yarar ile sermayenin hareketliliğini sınırlandırmasının getirdiği zarar

³¹ TOBİN, James; *The Tobin Tax – Coping With Financial Volatility*, (Edited by Mahbub ul Haq, Inge Kaul Isabelle Grunberg), Oxford University Press, 1996, s.14.

arasındaki dengenin sağlanması ayrı ve mutlak çözülmesi gereken bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

- 5) Kişilerin Tobin vergisinin ilgili olduğu işlemler yerine başka işlemler seçmeleri söz konusu olabilecektir. Mesela forward işlemleri vergilendirilmeye başlandığında kişiler swap işlemlerine ya da hazine bonoları vergilendirilmiyor ise buraya yönelebilecektir.³² Bu durum ise çeşitli ekonomik ve siyasi politikaları olumsuz yönde etkileyebilir. Bunun yanında, eğer vergilendirilecek işlemler açısından bir süre sınırı saptanmışsa, bu kez kişiler bu sınıra uygun en kısa zaman dilimi içerisinde hareket etmeye başlayacaklardır. Yani vergiden kaçınmak için olası bütün seçenekler zorlanacaktır. Bundan öte tartışma konusu döviz işlemleri ile uğraşanlar aslında az sayıda ve dünya genelinde örgütlenmiş bankalar olduğundan; zaman içinde bunlar tarafından çok kolaylıkla yeni türev araçların icat edilmesi vergi kaçağına sebebiyet verilmesi söz konusu olabilecektir.³³
- 6) Tobin vergisi sebebiyle “hedging” işlemleri (kur riskini azaltmaya yönelik vadeli işlemler) çok pahalı hale gelecek ve işletme faaliyetlerinde bir azalma olacaktır. Oysa döviz piyasasında yapılan işlemlerin yarısından fazlası finansal kurumlar ya da ticari olmayan müşterilerden ziyade bu işin ticaretini yapan kişiler arasında meydana gelmektedir. Bu işlemlerin büyük bir kısmı da

³² a.g.e., s.14

³³ YILMAZ, Celali; “Döviz Kuru İstikrarının Sağlanmasında Vergi Politikasından Yaralanılması: Tobin Vergisi”, **Active**, sy. 24, Mayıs-Haziran 2002, <http://www.activefinans.com/>

“hedge” amaçlı işlemlerdir. İşte Tobin vergisi bu nitelikli işlemlerin azalmasına, dolayısıyla kendi matrahının küçülmesine

yol açacaktır. Öte yandan spekülasyon amaçlı işlemler önlenmek istenirken ülkeye sermaye girişinin engellenmesi riski de doğabilecektir.

- 7) Uluslararası işlemlere daha bağımlı olan ülkeler dahili ticaretin yoğun olduğu ülkelere göre bu tip bir vergiden daha fazla etkileneceklerdir. Örneğin Kanada'nın Tobin vergisinden elde edeceği gelirlerin milli gelire oranı ABD'den daha fazla olacaktır. Zira burada birçok uluslararası işlem ABD doları ile gerçekleştirilmektedir ve ABD işletmelerinin yabancı döviz ihtiyacı doğal olarak diğer ülke firmalarına göre daha azdır.

Paralel şekilde, Tobin vergisinin gelişmekte olan ülkeler açısından bir dezavantaj yaratması söz konusu olacaktır. Zira daha az popüler olan para birimleri daha az işlem görmeye başlayacaklardır. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelerin para birimleri ile yapılan işlemlerin Tobin vergisinden istisna edilmesi de önerilmekte ancak bu öneri de finansal işlem cennetleri yaratma riski sebebiyle kabul görmemektedir.

- 8) Esas endişe veren ve engellenmeye çalışılan uzun vadeli, derin istikrarsızlıklardır. Zira küçük çaptaki oynamalar ve istikrarsızlıklar

her zaman için karşılaşılabilecek ve çoğunluğun üzerinde çok fazla endişelenmediği olaylardır. Uzun vadeli, derin istikrarsızlıkların engellenmesi ve telafisi ise ancak çok yüksek vergilerle mümkündür. İşte bu noktada da Tobin vergisi işlememektedir. Zira Tobin vergisinde yüksek bir oranın uygulama olanağı bulması mümkün görünmemektedir.

- 9) Verginin bizatihi kendisine yönelik bir eleştiri olmamakla birlikte; spekülâtif sermaye akımlarının ancak doğru politikalarla önlenebileceği, düşük enflasyonla birlikte sağlıklı makroekonomik politika uygulamalarını kısa vadeli spekülâtif sermayeyi kaçıracağı söylenmektedir.³⁴

Önerilen verginin uygulanabilmesi ve işlerlik kazanması için ana hatlarıyla belli bazı hususların göz önünde tutulmasının zorunlu olduğu ve sürecin aşağıdaki şekilde işlemesi gerektiği belirtilmektedir:³⁵

- Verginin her tarafta ve aynı oranda uygulanması zorunlu bir husustur. Böylece belli bölgelerin düşük oranlar uygulayarak haksız bir şekilde cazip hale gelmelerine yol açılmayacak; böylelikle vergiye zarar veren bir ortam oluşmayacak, finansal sistemi haksız yere çarpıtan bir durum ortaya çıkmayacaktır.

³⁴ ERÇEL, Gazi; “Tobin Vergisi”, <http://www.digimedya.com> Akt. ARIKAN / YURTSEVER, a.g.m., s. 131.

³⁵ SCHMIDT, Rodney; “Is The Tobin Tax Practicable?”, **Taxing Currency Transactions, Conference Papers**, Vancouver-Canada, Ekim 2001, s. 3 vd.

- Vergi tahsilâtının planlanması ve yürütülmesi IMF, Dünya Bankası veya Birleşmiş Milletler gibi etkinliği herkes tarafından kabul edilen uluslararası bir veya birkaç kuruluş tarafından yürütülmelidir.³⁶
- Verginin yerel düzeyde merkez bankaları tarafından tahsil edilmesi ve bunlar aracılığıyla ilgili uluslararası kuruluşa aktarılması, tahsilât kolaylığı açısından en ideal yöntemdir.³⁷
- Doğrudan doğruya kişiler arasındaki işlemlerin izlenmesi çok zor ve hatta imkânsız olduğundan, bu konudaki en mantıklı ve pratik çözüm bu nitelikteki işlemlerin vergiden muaf tutulması olacaktır.
- Toplanan vergilerin daha sonra –küresel amaçlarla– kullanımını bizzat bir uluslararası kuruluş tarafından ya da ulusal hükümetlere belli miktarlarda geri verilmek suretiyle de gerçekleştirilebilecektir. Hatta sisteme katılmak konusunda özendirici olması açısından, ülkelere, elde edilen gelirlerin bir kısmının doğrudan doğruya kendilerinde tutma imkânı getirilebilmesi de mümkün olabilecektir.³⁸
- Verginin ülke içindeki her döviz işlemi bazında değil, ülkeye girdikten belirli bir süre sonra çıkan fonların üzerinde ağır bir şekilde uygulanması da hedeflenen sonuçlara ulaşılması açısından faydalı olacaktır. Buna ek olarak düşük oranlı vergi uygulamasının ilke olarak kabul edilmesi, ancak döviz oranlarında oluşan istikrarsızlık dönemlerinde artırılmış vergiye başvurulması da hedeflenen sonuca ulaşmada olumlu etkide bulunabilecektir.³⁹

³⁶ TOBIN, a.g.e., s.15.

³⁷ Tobin bu işin vergi idareleri tarafından yürütülmesini önermektedir. bkz. a.g.e., s.17.

³⁸ a.g.e., s.16.

³⁹ a.g.e., s.17.

Zaman içinde bu vergi önerisi küreselleşme karşıtlarının düşüncelerinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Bunun nedeni ise; bu vergi sayesinde elde edilecek gelirin dünyanın mükemmelleştirilmesi ve dengesizliklerin giderilmesi alanında kullanılacak müthiş bir kaynak olmasıdır. Ancak aslında gelir getirici etkisi Tobin'in önerisinde önde gelen bir unsur değil, ikincil bir unsurdur. Tobin'in esas hedefi finansal hareketlilik dalgasının sınırlandırılmasıdır.⁴⁰

Son tahlilde bu verginin bir gün hayata geçmesi kanımızca pek mümkün görünmemektedir. Tobin'in bizatihi kendisi de bu fikirdedir. Zira bu vergi amaçları doğrultusunda uygulanması çok zor hatta neredeyse imkânsız bir vergidir. Yeterli altyapı oluşturulmadan uygulanması durumunda yarardan çok zarar getirmesi ihtimal dâhilindedir. Kaldı ki vergi konusu uluslararası alanda üzerinde uzlaşılması en zor konulardan birisidir. Dolayısıyla tüm ülkelerin Tobin vergisini aynı anda, aynı şekilde uygulaması mümkün değildir.⁴¹ Ancak eğer uygulanabilecek olsa idi kısa vadeli sermaye hareketlerini kontrol altına alınması bir yana;

⁴⁰ Aslında James Tobin'in kendisi bu duruma yani küreselleşme karşıtlarının vergi önerisini benimseyerek kendi hareketlerinin önemli unsurlarından biri haline getirmelerine ihtiyatlı yaklaşmaktadır: "Bu devrimin aktörleriyle benim hiçbir ortak nokta yok... Tabii ki fikirlerime gösterilen ilgiyi takdir ediyorum ama övgülerin büyük bir kısmı asıl gelmesi gereken yerlerden gelmiyor. Ben bir ekonomistim ve ekonomistlerin çoğu gibi serbest ticaret ve dolaşımı savunuyorum. Üstelik muhalif grupların cephe aldığı IMF'yi Dünya Bankası'nı ve Dünya Ticaret Örgütünü destekliyorum. Benim adım kötüye kullanılıyor." TOBIN, James; Der Spiegel Eylül 2001 sayısındaki Röportajı, akt. KAPUSUZOĞLU, a.g.m., s.70.

⁴¹ Bu durumda ise vergini olmadığı ya da düşük olduğu yeni bir tür vergi cennetleri ortaya çıkacak ve var olan sorunların çözülmesi bir yana yeni bir takım sorunlar ortaya çıkacaktır. KAPUSUZOĞLU, a.g.m., s.71.

yaratacağı kaynak sayesinde küresel anlamda çok büyük sorunların çözülmesini sağlayacağı da yadsınamaz bir gerçektir. Böyle bir küresel çözüm, özellikle ülkemiz koşullarında çok daha önemli ve faydalı etkiler yaratabilecektir. Zira ülkemizde portföy yatırımları için uygulanan vergilendirme rejimi teşvik ve kolaylık üzerine kurulmuş olup bu tür yatırımlar için özel bazı düzenlemeler devrededir.⁴² Buna karşılık doğrudan yatırımlar üzerindeki teşvik sistemi büyük ölçüde teşvik belgesine dayandırılmış olup, bu haliyle kendiliğinden ve kolay işleyen bir görünüm taşımamaktadır. Bu çerçevede ülkemizde portföy yatırımları üzerindeki vergi yükü, doğrudan yatırımlar üzerindeki vergi yükünden daha azdır. Ayrıca Türkiye'deki sermaye yetersizliği ve ihtiyacı sebebiyle, portföy yatırımları üzerindeki vergi yükü genel olarak sermaye kullanıcıları üzerinde kalmaktadır. Öte yandan bu alandaki yatırımların kural olarak stopaj usulünde vergilendirilmesi, buradaki vergi yükünün yansıtılabilmesini çok kolaylaştırmaktadır. Buna karşılık doğrudan yatırımların vergilendirilmesi ise kural olarak beyan usulünde gerçekleşmektedir. Bu sebeple de buradaki vergi yükünün yansıtılabilmesi çok kolay değildir. Son tahlilde portföy yatırımlarının, doğrudan yatırımlara nazaran vergisel açıdan arz ettiği bu avantajlı görünüm –başkaca bir takım faktörlerle birlikte– Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarının daha

⁴² Küresel Tobin vergisini etkisiyle ortaya atılan ve ülkemizde yerel olarak uygulanması öngörülen, Tobin vergisi benzeri olduğu söylenen –aslında kanaatimizce “benzemekten” öte küresel/ülkesel ölçek farklılığı dışında tıpatıp aynı olan– “hisse senedi işlem vergisi” şeklinde vergi önerileri de mevcuttur. Burada da vergi politikasının, borsadaki spekülasyon işlemlerinin azaltılması amacıyla kullanılması, hisse senedi alım-satım işlemleri üzerine vergi konulması suretiyle işlem maliyetleri artırılarak spekülasyon işlemlerinin önlenmesi önerilmektedir. Hem bu sayede devletin de ek bir gelir kaynağına kavuşacağından bahsedilmektedir. Bkz. UÇMAZBAŞ, Erol; “Borsada Alternatif Vergilendirme Yöntemi: Hisse Senedi İşlem Vergisi”, **Vergi Dünyası**, sy. 267, Kasım 2003, s. 120 vd.

ziyade portföy yatırımı şeklinde gerçekleşmesini sonuçlamaktadır. Buna karşılık böyle bir vergini küresel ölçekte uygulanabilirliği ne kadar uzak bir hedef olarak görünüyorsa, aynı durum Türkiye özelinde de vakidir. Zira özellikle kriz dönemlerinde böyle bir vergi uygulansa –ya da işlemler üzerindeki mali külfet bir şekilde artırılsa– dahi spekülatif işlemlerin engellenmesini mümkün olamayabileceği yaşanan 2000 yılı krizi sırasında çok açık olarak ortaya çıkmıştır.⁴³

C. Dünyada Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Stratejileri

Küreselleşmenin sonucu olarak akışkanlığı (mobily) artan sermaye, toplam doğrudan yabancı yatırım miktarının da artması sonucunu doğurmuştur.⁴⁴ Bu toplamdan daha fazla pay alma çabasına giren devletler de bir takım özendirici önlemler uygulamaya koymuştur. Gelişmiş ülkeler yatırımların teşviki için –bazen yatırım miktarının % 50’sini bile aşan oranda– nakit yardımları, faizsiz ya da düşük faizli krediler gibi finansal araçları tercih ederken; gelişmekte olan ülkeler ise vergi indirimi,

⁴³ Türkiye’de 2000 yılının son aylarından itibaren yaşanan finansal kriz sırasında bankaların; gerek daha yüksek bir faiz getirisi elde etmek amacıyla ve gerekse bankaların birbiri ardına Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu’na devredilmesinin getirdiği panik sebebiyle paralarını başka bankalara aktarmak isteyen müşterilerinin EFT işlemlerinde %1’e varan fahiş sayılabilecek oranlarda ücret talep etmeleri dahi yoğun mevduat hareketini engelleyememiştir. ARIKAN / YURTSEVER, a.g.m., s. 133.

⁴⁴ Dünya ekonomisinin artan entegrasyonu her yönüyle yeni ekonomik ilişkiler ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme bir yandan –özellikle sermaye açısından olmak üzere– faktör mobilyesini (akışkanlığını), diğer yandan çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisine hakimiyetini ve aralarındaki rekabeti de artırmaktadır. ÇEVİK, Savaş; “Küreselleşen Dünyada Vergi Politikası: Vergi Politikasında Dönüşüm ve Küresel Sorunlar”, **Vergi Dünyası**, Yıl 23, Sayı 270, Şubat 2004, s.154.

muafiyetler ve istisnalar ile vergi iadeleri gibi mali teşvik araçlarını kullanmaktadırlar.⁴⁵ Bu ülkeler aynı zamanda ekonomi ve ticaretin liberalleşmesi için gerekli altyapı çalışmaları niteliğinde yasal düzenlemeler yapmakta⁴⁶ (bkz. TABLO 1) ve yabancı sermayeyi çekmeye yönelik tanıtım faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin kendilerine has özellikleri de yabancı sermayenin tercihlerinde etkili olabilmektedir.⁴⁷ Belirtmek gerekir ki gelişmiş ve sermaye ihraç eden konumdaki ülkeler teşvik tedbirlerine sermaye kaçışına engel olmak ve bazı alanlarda rekabet gücü kazanmak veya üstünlüklerini korumak amaçlarının yanında özel birtakım sebeplerle de başvurabilmektedirler.⁴⁸

Özellikle 1990'lı yıllardan sonra yabancı sermayeye yönelik tanıtım çalışmaları yapan kuruluşların ve bunların faaliyetlerinin büyük bir gelişme gösterdiği, bu işe ayrılan bütçelerin giderek arttığı ve uygulanan stratejilerin çeşitlilik kazandığı tespit edilmiştir. Bu tür kuruluşların temel fonksiyonları yatırımcı hedeflemesi, yatırım sonrası hizmetler ve danışmanlık hizmetleri (geçiş ekonomilerinde ise ayrıca yatırım

⁴⁵ MORISSET, Jacques / PIRNIA, Neda; “How Tax Policy and Incentives Affect Foreign Direct Investment”, **The World Bank Policy Research Working Paper** No:2509, December 2000, s. 4.

⁴⁶ Türkiye de bu kapsamda 1970'li yıllardan itibaren günümüze kadar 61 ülke ile çifte vergilendirmenin önlenmesine dair ikili anlaşma yapmış, yabancı sermayeni korunması ve desteklenmesi için ise ilki 1985 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile olmak üzere yine 60'ı aşkın ülke ile ikili anlaşmalar imzalamıştır. DEMİRCAN, H., a.g.e. , s. 15-17.

⁴⁷ Örneğin “pazar hedefi” Çin'e yatırım yapan ülkeler açısından en önemli faktör olarak ortaya çıkarken, işgücü maliyetleri, devlet destekleri, istikrarlı politikalar diğer faktörler olarak sıralanmaktadır. Polonya'da ise üretim maliyetleri en önemli belirleyici olarak ortaya çıkmakta olup, işgücü maliyetleri ve yatırım iklimi bunu izlemektedir. DU PONT, Michael; *Foreign Direct Investments in Transitional Economies: A case Study of China and Poland*, Saint Martin's Press, 2000, s.17.

⁴⁸ Örneğin Almanya'nın birleşmesinden sonra Doğu Almanya'nın kalkındırılmasına yönelik olarak uygulanan politikalar. DURAN-Türkiye, s. 2.

politikalarının tespiti ve/veya tavsiyesi ile özelleştirmeni tanıtımı) olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kuruluşlar yabancı sermaye politikasını oluştururken başlıca şu stratejileri temel almaktadır:⁴⁹

- Bölgesel bazda ya da endüstri bazında yatırımcı hedeflemesi → Her tür ve ülkeden yatırımcılara ulaşmak yerine belirli yatırımcı profilini esas almak, en sık uygulanan yöntem olarak görünmektedir.

Tanıtım kuruluşları en çok Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya Pasifik ülkelerini hedef almaktadır.

Endüstri bazında ise (tekstil, giyim, otomobil gibi) temel endüstriler, (yüksek teknoloji, elektronik, biyo-teknoloji, potik-elektronik gibi) gelişmiş ürünler, (ulaştırma, iletişim gibi) altyapı yatırımları ile tarımsal sanayi ve servis hizmetleri hedef olarak tespit edilmektedir.

- Yatırım cinsine göre yatırımcı hedeflemesi → Aslında burada, yatırım konuları ve ülkeler belirlendikten sonra, bir adım öteye geçilerek spesifik yatırımcılar üzerinde yoğunlaşılması söz konusu olmaktadır.

Tanıtım ajansları temelde iki yatırım türü üzerinde yoğunlaşmaktadırlar: joint-venture (stratejik ortaklıklar) ve

⁴⁹ Dünya üzerindeki bu tür kuruluşların % 58'i devlet kurumu, % 19'u özerk kuruluş, % 3'ü kamu ve özel ortak teşebbüsü, % 7'si ise özel teşebbüsler olarak faaliyet göstermektedir. UNCTAD, The World of Investment Promotion At A Glance – A Survey of Investment Promotion Practices, UNCTAD 2001.

Türkiye'de sadece Yabancı Sermaye Derneği (YASED) adlı dernek bu kapsamda faaliyette bulunan bir kuruluş olarak belirtilebilecektir.

komple yeni yatırımlar (greenfield investments). Diğer yatırım türleri ise makine ve teçhizat yatırımları (brownfield investments – yatırım için bina kiralanarak ya da satın alınarak başlanması), şirket evlilikleri, satın almalar ve özelleştirmeler olarak sıralanmaktadır.

- Yatırım öncesi ve sonrası yatırımcılara danışmanlık hizmeti sağlanması → Yabancı yatırımcılara iç pazar ve ortaklık yapılabilecek firmalar, potansiyel ürünler, yerel iş gücü koşulları gibi pek çok konu hakkında danışmanlık hizmetleri verilmektedir.
- Tanıtım araçlarını kullanılması → Tanıtım ajansları, amaçlandığı şekilde yatırımcılara ulaşmak ve sonrasında yatırım kararında etkili olmak için pek çok aracı kullanarak sonuca ulaşmak durumundadırlar:
 1. Yazılı ve görsel (genel) medya,
 2. Endüstriyel ya da spesifik / sektörel medya,
 3. Yatırım fuarları,
 4. Hedef ülkedeki genel yatırım tanıtım faaliyetinin yürütülmesi,
 5. Hedef ülkede endüstriyel ya da spesifik sektörlerle yönelik yatırım tanıtım faaliyetini yürütülmesi,
 6. Yatırımcılara tanınan genel destekler ve fırsatlar hakkında bilgi veren seminerler,
 7. Endüstriyel ya da spesifik sektörlerle yönelik tanıtım seminerleri,
 8. Posta ya da telemarketing yoluyla genel tanıtım,

9. Firma bazlı araştırma sonrası yoğun tanıtım ve pazarlama faaliyetleri,
 10. Yatırım danışmanlık servisleri,
 11. Yatırım teşvik müracaatlarının ve izinlerin takibi ve hızlandırılması,
 12. Yatırım sonrası destek hizmetleri,
- bu tanıtım araçlarının başlıcalarıdır.

Doğrudan yabancı yatırımlarda karar alma sürecini etkileyen birtakım makro faktörler de söz konusudur:

- Üretim sürecinde sermaye ve teknoloji yoğun tekniklerin kullanımının artması sonucu işçi kullanımı azaldığından çalışma yerine ilişkin reformlar daha kolay ve yoğun olarak gündeme gelmektedir.
Öte yandan bu şekilde bilgiye dayalı teknolojilerin uygulanması bir yandan da tüketiciye yönelmiş, girişimci, ilişki ve satış kabiliyetleri olan işgücü talebini artırmakta; doğrudan yatırımlar bu tür işgücünün ucuz olarak bulunduğu ülkelere yönelmektedir.
- Bölgesel ticari blokların hızlı gelişiminden olumlu yönde etkilenen uluslararası ticaret iç piyasalardaki rekabetin kızışmasını sonuçlamaktadır. Bu gelişme karşısında bazı sorunlarla karşılaşmamak ya da bunları aşmak isteyen yerli firmalar joint-venture'lara yönelmekte; bu da piyasaların

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına daha açık hale gelmesini sağlamaktadır.

- İşletmelerin daha geniş pazarlara ulaşma amacının yansıması olarak üretim ve sonrası hizmetlerin hedef pazarlarda veya yakınında olması zorunluluğu da bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Üretimin globalleşmesine bağlı olarak girdilerin de artan bir oranda uluslararası karakter kazanması sebebiyle; yatırım yapacak şirketler için yatırım yapılacak yerin önemi –girdi maliyetleri açısından– önem kazanmaktadır.⁵⁰

Doğrudan yabancı yatırımlar bir takım küresel-dönemsel gelişme ve değişimlerden de etkilenmektedirler. Örneğin 2000 yılında net sermaye akışında yaşanan düşüşün nedenleri;

- Dünya ekonomisinde görülen daralma eğilimi (ve çok uluslu şirketlerin buna gösterdikleri tepkinin stratejilerini genişlemeden konsolidasyona kaydırmak şeklinde oluşması),
- Amerikan ekonomisinde yaşanan genişleme ve daralmalar,
- Küresel ya da bölgesel ticaret hareketleri,
- Japonya’da yaşanan ekonomik daralma,
- Ortadoğu krizi,
- Enerji fiyatlarındaki hareketler,

⁵⁰ ÖZYILDIZ, Hakan R., a.g.m., s. 3-4.

- Çok uluslu şirketlerin kazançlarında küresel çapta meydana gelen düşüş nedeniyle yeni yatırımlara girmekten ya da şirket satın almaktan vazgeçmeleri,
 - Asya krizinden sonra şirket evlilikleri ve satın almaların azalması,
 - Latin Amerika ülkelerindeki geniş kapsamlı özelleştirme hareketinin sona ermesi,
 - Arjantin krizinin bölgesel etkileri,
- olarak sıralanmaktadır.⁵¹

Yatırım kararının alınmasında, “yatırım ortamı” (yatırım iklimi) belirleyici faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırım ortamını (iklimini) belirleyen ise ekonomik serbestlik⁵², gerek ülkeye giriş (şirket kuruluşu ve kayıt vb.) gerek yatırımın gerçekleşmesi (arsa temini, inşaat izni, altyapı hizmetlerini sağlanması vb.) ve gerekse de işletmenin hayatını sürdürdüğü devredeki bürokratik işlemler, bunların maliyeti gibi çok çeşitli unsurlardır.⁵³ Hatta genel eğitim düzeyi, yabancı dil konuşma gibi faktörler de bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴

⁵¹ DEMİRCAN, H., a.g.e. , s. 20, 21.

⁵² Ekonomik serbestlik değerlendirilirken; ticaret politikaları, bütçe açıkları, devletin ekonomiye müdahalesi, para politikaları, sermaye hareketleri ve yabancı yatırımlar, bankacılık ve finans sektörü, ücret ve fiyatlar, mülkiyet hakkı, yasal düzenlemeler ve kayıtdışı ekonomi olmak üzere 10 temel göstere dikkate alınmaktadır. a.g.e. , s. 26.

⁵³ Bu açıdan ülkemiz geliştirmekte olan ülkeler arasında olumsuz bir tablo çizmektedir. Özellikle yatırımın gerçekleşmesi aşamasında 125 ayrı işlem ile diğer ülkeler arsından negatif manada sıvrılmaktadır. Ayrıca işlemlerin maliyetleri açısından da yine çok olumlu bir görünüm arz etmemektedir. a.g.e., s.24.

⁵⁴ ÖZYILDIZ, Hakan R., a.g.m., s. 8.

Çankaya da paralel şekilde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen –yatırım iklimi (ortamı) kapsamında yer alan– faktörleri; siyasi alanda istikrar,

Özellikle son dönemde “kurumsal yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi” de yatırım ortamının iyileştirilerek ekonominin işleyişinin –özellikle yerli girişimcilerle ortaklık şeklinde gerçekleştirilecek– doğrudan yabancı yatırımlar açısından çekici hale getirilmesindeki önemli etkenlerden bir diğeri olarak belirmektedir. Adillik, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve sorumluluk temellerine dayanan kurumsal yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi de yatırım ortamının iyileştirilmesine hem doğrudan hem de dolaylı olarak olumlu katkılar yapmaktadır.⁵⁵

Kural olarak yatırım kararının alınmasında ve biçimlendirilmesinde üç ana faktörün etkili olduğu kabul edilmektedir:⁵⁶

- Yatırım yapılan yerde yatırımın sahibi olmanın sağladığı / sağlayacağı avantajlar (ownership advantages),

ekonomik alanda istikrar, hukuki çerçeve ve idari yapı, pazarın yapısı, ülkenin dış tanıtımı maliyet ve kar ile özelleştirme uygulamaları olarak belirtmektedir. ÇANKAYA, Mehmet; “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Bu faktörlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Vergi Dünyası**, Yıl 23, Sayı 270, Şubat 2004, s. 95 vd.

⁵⁵ Zira bu durum bir taraftan yolsuzluğun önlenmesi, kayıtdışı ekonominin azaltılması, ekonomik istikrarın ve rekabet eşitliliğinin sağlanması gibi birçok sonucu beraberinde getirirken; öte yandan firmaların daha fazla hissedar değeri yaratmalarını sağlayarak ve daha sağlıklı bir yatırım ortamı oluşturulmasını destekleyerek sermaye sahiplerini teşvik etmektedir. EGELİ, Muzaffer / BORAK, Alp / ACAR, Dorukhan (The Boston Consulting Group); Türkiye Kurumsal Yönetim Haritası, <http://www.tkyd.org/docs/bcgraporweb.pdf>

⁵⁶ FIAS, Strategies for Multinationals and Competition for Foreign Direct Investment, Aralık 1997.

- Yatırım yerinin sağladığı / sağlayacağı avantajlar (locational advantages),
- Çok uluslu şirketlerin uluslararası rekabette yer almasının sağladığı / sağlayacağı avantajlar (internationalisation of multinationals)⁵⁷

Bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde aslında stratejik yaklaşımda etkili olan faktörleri pazar hedefli değerlendirmeler ve maliyet hedefli değerlendirmeler olmak üzere iki temel başlık altında toplamak da olası görünmektedir.⁵⁸

⁵⁷ Bu açıdan bakıldığında yabancı sermaye yatırımlarının istihdama yönelik olumlu etkilerini daha açık olarak tespit etmek mümkün olacaktır. Zira küresel rekabet özellikle çokuluslu ve ulusötesi şirketleri tek bir merkezde üretim yaparak ve ihraç etmek suretiyle uluslararası pazarlara ulaşmak yerine pazarın (müşterinin) olduğu yerlerde “çok fabrikalı” bir yapılanmaya doğru götürmektedir. Bu şirketler açısından söz konusu olan yeni yapılanma stratejisi, büyük pazarlara sahip olan gelişmekte olan ülkeler açısından yeni yatırımların gerçekleştirilmesi, dolayısıyla da yeni iş sahalarının meydana gelmesi anlamını taşıyacaktır. CÖMERT, Faruk; “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, **Hazine Dergisi**, Sayı:13, Ocak 2000, s. 1,3.

⁵⁸ Yatırım kararının alınma sürecinin uygulamada beş adımda sonuçlandırılması söz konusu olmaktadır:

1. Adım: Ülkelerin Uzun Listesinin Çıkarılması → Bu aşamada yapılması kararlaştırılan yatırımın gerçekleştirilmesi ihtimali bulunan aday ülkeler belirlenir. (Global bir yatırım söz konusu ise öncelikle kıtanın seçimi yapılacaktır.) Burada genellikle 5 ila 9 ülkelik listeler hazırlanmaktadır.
 2. Adım: Ülkelerin Kısa Listesinin Çıkarılması → Bu aşamada aday ülke veya bölgelere yapılan ziyaretler sonucu aday sayısı 2 veya 3’e indirilmektedir.
 3. Adım: Ülkelerin / Bölgelerin Belirlenmesi.
 4. Adım: Ülkelerin / Bölgelerin Karşılaştırılması.
 5. Adım: Nihai Yer Seçimi.
- ÖZYILDIZ, Hakan R., a.g.m., s. 6-7.

Bunun yanında çokuluslu firmalar doğdukları ülkenin kültürel ve ekonomik yapısından kaynaklanan nedenlerle de farklı yatırım önceliklerine sahip olabilmektedirler.⁵⁹

Son olarak belirtmek gerekir ki yapılacak yatırımın özelliği de yatırım kararının alınmasında süreci etkileyecektir. Bununla kastettiğimiz, eğer varolan yatırıma ek nitelikte bir yatırım yapılacak ise yer seçiminde fazla alternatif olmayacağı, ek yatırımın aynı veya yakın bölgede yapılacağıdır. Buna karşılık birçok yatırımın yerini belirleyen “stratejik” kararlar alınırken yukarıda belirtilen diğer ölçütlerin çok daha baskın rol oynayacağı açıktır.⁶⁰

Tüm bu hususları dikkate alan ülkeler; gerek herhangi bir sektörel ya da bölgesel ayırım yapmadan toplam yabancı sermayenin artırılmasını hedefleyerek, gerekse de belli tipteki yatırımları –ya da hatta belli yatırımcı firmaları– hedefleyerek doğrudan yabancı yatırımların artırılması için teşvik planları uygulamaktadır. Bu çerçevede vergisel teşvikler getirilmesi, endüstri bölgeleri ve serbest bölgeler kurulması, bürokrasinin azaltılması, şirket karlarının yurt dışına transferinde kolaylıklar tanınması gibi düzenlemelerin yanında; ekonomik istikrar, genişleyen piyasa, gerçekçi kur politikaları, kamulaştırmama garantisi gibi ilave unsurlar da önem kazanmaktadır.⁶¹

⁵⁹ Örneğin Japon firmaları özelleştirme ya da şirket satın almalarından ziyade komple yeni yatırımlara rağbet etmekte, yatırım yapılan ülkede özelleştirmenin ortaya çıkarabileceği yeniden yapılandırma ya da işçi çıkarma sorunlarıyla yüz yüze gelmek istememektedirler. DEMİRCAN, H., a.g.e., s. 42.

⁶⁰ ÖZYILDIZ, Hakan R., a.g.m., s.5.

⁶¹ DEMİRCAN, H., a.g.e., s. 43 ve ÖZYILDIZ, Hakan R., a.g.m., s.4-5.

Teşvikler esasen daha yüksek refah düzeylerine ulaşmak için kaynakların belirlenen stratejiler doğrultusunda verimli alanlara kanalize olmalarını sağlamak için kullanılan politika araçlarından birisidir. Doğru hazırlanan bir teşvik programından kaynakları gelişen eğilimler doğrultusunda verimli yatırım alanlarına kanalize etmesi beklenir. Teşvikler, yatırım ve iş yapmanın maliyetini azaltarak yatırımların “sektör”ünün, “zamanlama”sının, “yer”inin (ülke-bölge), ve “büyüklüğü”nün belirlenmesinde rol oynar.⁶²

Yukarıda da belirttiğimiz üzere –faktör fiyatlarında ve sermaye maliyetlerinde ortaya çıkan farklılıklar sonucu– sermayenin uluslararası akışkanlığı (mobility) hızlanmıştır.⁶³ Söz konusu akışkanlığın ana nedenleri ise teknolojik gelişmeler ve döviz kontrollerinde meydana gelen rahatlamalardır. Bu gelişme de ülkeleri sermaye maliyetlerini rekabet edilebilir bir konuma getirmeye yönelik politikalar geliştirmeye yöneltmektedir.⁶⁴ İşte teşvik uygulamaları, sermaye maliyetlerinin avantajlı

⁶² DURAN-Teşvik, s.1.

⁶³ Buna karşılık sermayenin aksine emek faktörünü mobilitesi azdır. Emegın daha az mobil olması da emek gelirlerinin vergilendirilmesini öneminin halen devam etmesini sonuçlamaktadır. GÜNAYDIN, İhsan / BENK, Serkan; “Globalleşmenin Vergi Sistemlerinde Meydana Getirdiğı Değişiklikler”, **Vergi Dünyası**, sy. 267, Kasım 2003, s. 166.

⁶⁴ Sermayenin akışkanlık kazanması yönündeki bu gelişme, ülkelerin portföy yatırımları ve doğrudan yatırımları çekebilmek için kişisel ve kurumsal gelir üzerinden alına vergi oranlarını düşürmesi şeklinde tezahür eden vergi rekabeti olgusunu ortaya çıkarmıştır. Zaman içinde vergi rekabeti ülkelerin belki de en önemli gelir kaynağı olan kişisel ve kurumsal gelir vergilerini altını oymaya başlamıştır. Bu durumun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki etkileri ise şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Vergi yükü akışkan (hareketli) olan sermayeden daha az akışkan olan iş gücüne kaymaktadır.
- Çeşitli politik ve ekonomik güçlüklerden dolayı iş gücünü de belli bir noktanın ötesinde vergilendirilememesinden dolayı kamu hizmetlerini finansmanında zorluklar yaşanmaktadır.
- Bunların yanı sıra bir takım demografik faktörler de gelir dağılımını olumsuz bir biçimde etkilemektedir.

konuma getirilmesinde ülkeler arasında yoğun olarak başvurulan politika araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırım ortamının elverişli konuma getirilmesine ilişkin olarak yaşanan rekabet, gelişmiş ülkeleri bile yatırım maliyetlerini yeniden düzenlemeye zorlamaktadır.⁶⁵

Özellikle 1980’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde görülen “vergi tatili” uygulamaları bunu en çarpıcı örneklerinden biridir. Vergi tatili, yerli endüstrilerin gelişmesi veya farklılaşmasını sağlamak için yeni endüstrilere belli bir dönem için sağlanan vergi istisnası olarak ortaya çıkan gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanan maliye politikası tedbirlerinden birisidir.⁶⁶ Gelir üzerinde alınan verginin belli bir süre sıfır, sıfıra yakın

AVI-YONAH, Reuven S.; “Globalization and Tax Competition: Implications for Developing Countries”, **CEPAL REVIEW**, sy. 74, s. 59, 2001. (Çev. BENK, Serkan; “Küreselleşme ve Vergi Rekabeti: Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Önemi” Vergi Dünyası, sy. 273, Mayıs 2004, s. 142).

“Bir ülkede işletmelerin rekabetçiliğini artırmak veya yabancı doğrudan yatırımları çekmek için, vergi yükümlülerinin vergi yüklerini azaltarak bir ülkenin ulusal ekonomisini geliştirme” olarak da tanımlanan vergi rekabeti; yararlı vergi rekabeti (good competition) ve zararlı vergi rekabeti (bad/harmful competition) olarak karşımıza çıkabilmektedir. Yararlı vergi rekabeti hükümetleri kamu harcamalarını makul bir düzeyde (düşük) tutmaya ve vergi yükümlülerinin toplam vergi yükü ile kamu hizmetleri ve ve sosyal altyapı yatırımlarının miktarı arasında dengeli bir tahsis bulmaya zorlar. Zararlı vergi rekabeti ise birtakım vergisel avantajlarla uluslararası yatırım kararlarının çarpıtılması suretiyle yaratılan etkinlik kaybı sonucu, ülkelerin vergi gelirlerindeki azalmadır. GİRAY, Filiz; “Zararlı Vergi Rekabeti ve Etkileri”, **Vergi Dünyası**, sy. 260, Nisan 2003, s. 134-135.

Zararlı vergi rekabeti konusunda ayrıca bkz. ÖZ, Semih; Uluslararası Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara 2005, s. 57 vd.

OECD, zararlı vergi rekabetini önlemek üzere birtakım yaptırım kararları almıştır. Zararlı vergi rekabeti olarak kabul edilen uygulamalara sahip olan ülkeler ancak 31.12.2005 tarihine kadar aşamalı olarak bu uygulamaları kaldıracıklarını taahhüt etmeleri halinde yaptırımlara muhatap olmayacaklardır. OECD, The OECD’s Porject on Harmful Tax Practises: The 2001 Progress Report, Paris 2001.

⁶⁵ a.g.e., s.2.

⁶⁶ International Tax Glossary, <http://join.ibfd.org/Taxglossary/taxglossary.asp?Term=tax+holiday&submit1=Submit+Query>

yada düşük alınması ve bu süreden sonra ise vergilemenin normal orak üzerinden yapılması şeklinde uygulanmaktadır.⁶⁷ Belirttiğimiz üzere 1980’li yıllarda çok yoğun uygulanan bu yöntem 1990’lı yıllarda yerini “düşük oranlı vergileme”ye bırakmıştır.

Ancak belirtmek gerekir ki yabancı yatırımlara sağlanan teşvikler – sanıldığığının aksine– yabancı sermaye girişinde birinci derecede belirleyici faktör değildir. Hatta –kimi– vergi teşvik önlemlerini yatırımlar üzerinde olumlu bir etkisi olduğu dahi tartışılmaktadır.⁶⁸ Teşvikler, onlarca diğer faktörden birisidir. Yatırım kararının alınmasındaki en önemli ve belirleyici husus ise “yatırım iklimi” olarak karşımıza çıkmaktadır.^{69 70}

⁶⁷ SINGLE, Louise E.; “Tax Holidays and Firm’s Subsidiary Location Decisions,” **The Journal of The American Taxation Association**, Vol.21, No.2, 1999, sy.17 vd.

⁶⁸ “Uluslararası ekonometrik çalışmalar ve gözlem araştırmalar; yatırımlar üzerinde etkili olduğu kabul edilen saydamlık ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin liberalizasyonu gibi değişkenlerin etkileri ayıklanamadığı için, vergilerle yatırımlar arasında anlamlı bir korelasyon kurulamadığını göstermektedir. Analizlerde vergi değişkenlerinin seçimi ülkelerin yasal vergi oranlarına, zarar nakil sistemlerine, amortismanlara, enflasyon düzeltimine bağlı olduğundan, güç tespit edilebilir niteliktedir. Yapılan çalışmalarda genel olarak kurumlar vergisi oran indirimlerinin hem yerli hem de yabancı yatırımları anlamlı biçimde etkilediği anlaşılmış bulunmakla birlikte; yatırım indirimi ve vergi tatili gibi özel teşvik önlemlerinin maliyet-etken olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu önlemlerin doğurduğu vergi kaybı ve bunu sonucu kamu hizmeti sunumundaki azalma sağlana yaraların üzerindedir.” BATIREL, Ömer Faruk; “Vergi Teşvikleri ve Yatırım İlişkisi”, **Vergi Dünyası**, Sy. 274, Haziran 2004, s. 39.

⁶⁹ FIAS tarafından Endonezya üzerinde yapılan bir araştırmada, vergisel teşvik tanınmasının yatırımların artması yönünde bir katkısı olmadığı gibi, özellikle seçici olmayan ve teşvik olmasa dahi zaten yatırım yapacak olan yatırımcılar göz önüne alındığında kamu maliyesi üzerinde bir yük oluşturduğu belirtilmekte ve belirli yatırım türlerinin bu tür destek (teşvik) kapsamına alınması tavsiye edilmektedir. FIAS, Using Tax Incentives to Compete for Foreign Investment, FIAS 2001.

⁷⁰ Buna karşılık yatırım maliyetleri açısından elverişli bir ortam yaratmamakta direnen ya da geç kalan ülkelerin hem uluslararası doğrudan yatırımlardan aldıkları payın azaldığı hem de yerli kaynaklarının başka ülkelere kaçışının hızlanması ile sermaye kaybıyla karşılaştıklarını belirten görüşler de vardır. Bkz. DURAN-Teşvik, s.2.

Zaten teşvik politikaları yatırımlar açısından cazibe yaratmanın yanında özellikle sosyal devlet anlayışı sebebiyle önem taşımaktadırlar. Teşvik uygulamalarının şekillenmesinde ekonomik istikrar ve büyüme gibi ekonomik amaçların yanında, bölgesel dengesizliklerin, göç ve çevre problemlerinin çözülmesi gibi sosyal amaçlar da gözetilmektedir.^{71 72}

73

⁷¹ Zaten temelde piyasa mekanizmasına müdahale niteliğinde olan ve belli sektör, yöre ve firma gruplarına yönlendirildiğinde haksız rekabet yaratan bu kamu politikasını haklı hale getiren neden de bu sosyal amaçlar ve dışsal faydalardır. ÇİLOĞLU, İsmail; “Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü”, **Hazine Dergisi**, Sayı: 13, Ocak 2000, s. 29.

⁷² Bu nitelik ve özellikler AB açısından inisiyatife bağlı olmaktan öte; zaten –kural olarak izin verilmeyen– devlet yardımlarının yapılabilmesinin ön şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Avrupa Topluluğunu Kuran Roma Antlaşması’nın 87. maddesi, devlet yardımları yasağını genel bir kural olarak getirmiş;

Tüketicilere yönelik olarak uygulanan sosyal karakterli bireysel yardımlar,

Doğal afetlere maruz kalan bölgelere yapılan yardımlar,

Geri kalmış veya işsizliğin çok yüksek olduğu bölgelere yapılacak yardımlar,

Kültürün ve kültür hazinelerini korunmasına yönelik yardımlar,

Avrupa’ı ortak çıkarları ile ilgili projelere yönelik yardımlar,

gibi bazı durumları ise istisna olarak saptamıştır. AB’deki devlet yardımları yasağı ile ilgili olarak ayrıca bkz. BİLİCİ, Nurettin; Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri (Genel Bilgiler, İktisadi-Mali Konular, Vergilendirme), Seçkin Yayınları, Ankara 2005, s.158 vd.

Öte yandan 10.06.2002 tarihli ve 2002/4367 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar başlıklı Bakanlar Kurulu Kararı’nda “amaç”, belirtilen bu hususlara paralel şekilde;

“Bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, istihdam yaratmak ve uluslararası rekabet gücünü artırmak için Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normları ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak tasarrufları, katma değeri yüksek, ileri ve uygun teknolojileri kullanan yatırımlara yönlendirmek suretiyle, yatırımların desteklenmesi”

olarak belirlenmiştir. (09.07.2002 t. ve 24810 sy. RG)

⁷³ “1160 yılında Güney İtalya’da kumaş dokuma işiyle uğraşanların Brella Bölgesine yerleşmeleri için birtakım teşvikler sağlanmış olması”; teşvik politikalarının, yabancı yatırımların önem kazanmasından çok önce sosyal gerekçelerle uygulanmakta olduğunun güzel örneklerinden birisidir.

Teşvikler ya da devlet yardımları; vergi muafiyet ya da istisnaları, düşük faizli kredi ya da hibe yardımları şeklinde olabilecekleri gibi; enerji indirimleri, arsa tahsisi ve finansman kolaylıkları sağlayan bazı yöntemlerden de oluşabilmektedir.⁷⁴ Uygulamada genellikle bu araçlardan birden fazlasının bir arada kullanıldığı görülmektedir. Teşviklerin diğer kamusal nitelikli politikalardan farkı (ya da avantajı) ise ekonomiye doğrudan etkide bulunmaları, sonuçlarının kısa sürede ortaya çıkmasıdır. Hızlı tepki alma imkanı sebebiyle uygulamada çok geniş bir şekilde kullanılmaktadırlar.

Teşvikler ve devlet yardımlarının –diğer kamusal müdahale araçlarından farklı olarak– daha fazla eleştiri almasının en önde gelen sebebi ise sistemin “seçicilik” üzerine kurulmuş olmasıdır. Genellikle yatırımın yerine, konusuna veya işletme yapısına göre bir “seçim” yapılmaktadır. Her ne kadar bu seçim sürecinde kamusal öncelikler göz önünde bulundurulsa da sonuçta bu sisteme dahil olmayanlar ve genel

⁷⁴ Neredeyse istisnasız tüm sermaye ithal eden ülkeler –ve sermaye ihraç eden bazı belli başlı ülkeler de– kısmen devlette egemen felsefeler, kısmen de ekonomik gerekliliklerden kaynaklanan idari ya da yasal kısıtlamalara sahiptir. Bu, düzenlemeler, yatırım yasaları ya da yatırım politikası kaynaklı kısıtlamalar arasında belirli endüstri ya da hizmetlere yabancı katılımının yasaklanması ya da sınırlandırılması, kamu düzeni sebebiyle özel yatırımının kısıtlanması ya da yasaklanması ve sınırlı döviz kaynaklarını koruma amacıyla yapılan kur düzenlemeleri ve yatırımları ülkenin endüstriyel gelişimi için temel önemi olduğu düşünülen sektörlerle yönlendirmek şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda, elden geldiğinde yabancı yatırımı teşvik edici ya da engelleyici şekilde düzenlenmiş vergi kanunları çok önem arz etmektedir. FRIEDMANN, 5-6.

Örneğin; Birleşik Krallık’da, kurumlar vergisi oranlarının AB genelinden çok daha düşük olduğu gibi, elde edilen gelirle ilgili kambiyo kısıtlamaları gibi hiçbir yatırım kısıtlaması bulunmamaktadır. Bu sebeple Birleşik Krallık, dünyanın her tarafından gelen şirketlerden yatırım ithal etme konusunda çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Hükümet aktif olarak yabancı yatırımı teşvik etmekte ve bu durum Birleşik Krallık ekonomisine ciddi oranda fayda sağlamaktadır. Bu sayede Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve hatta Almanya menşeli birçok şirket bu ülkede ciddi oranda yatırım yapmıştır. GARRET, Taylor J.; Doing Business In The Uk – Opportunities and Pitfalls, s.2.

olarak vergi yükümlüsü durumunda bulunanlar olumsuz bir tutum takılmaktadırlar. Teşvik sistemi ile ilgili bir diğer eleştiri noktası ise sistemin etkinliği ve başarısı üzerinedir. Özellikle geniş bir alanda uygulanan teşviklerin sağladığı yukarıda belirtilen (dışsal) faydaların piyasa mekanizmasında yarattığı tahribatla kıyaslandığında daha fazla olup olmadığı tartışılmaktadır. Zira kamu gücü kullanılarak kaynakların bazı amaçlar çerçevesinde öncelikli görülen alanlara transferi ile piyasa mekanizmasından bir sapma söz konusu olmaktadır.⁷⁵

Türkiye’de yıllar itibarıyla uygulanan teşvik sistemi göz önüne alındığında “bölgesel önceliklerin” hareket noktası olarak alındığı ve belli bölgelere yeni yatırımların çekilmesinin amaçlandığı ve fakat sektörel herhangi bir ayırım yapılmadığı görülmektedir. Buna karşılık uygulanan bu sistemin bugün itibarıyla bölgeler arası farklılıkları gidermede başarılı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.⁷⁶

D. Yabancı Sermaye Hareketleri, Yabancı Yatırımlar ve Türkiye

Türkiye yabancı yatırımlar açısından bir türlü istenilen performansı yakalayamamış, bu sebeple de yabancı sermaye girişinin artırılması konusu geçmişte sürekli tartışıldığı gibi halen de tartışılmaya devam etmektedir. Genel olarak iyiniyetli diyebileceğimiz tüm çabalara rağmen yabancı sermaye girişi konusunda halen arzulanan

⁷⁵ ÇİLOĞLU, a.g.e., s.30.

⁷⁶ ÇİLOĞLU, a.g.e., s.31, 43.

seviyeye ulaşılamamıştır. (Bkz. TABLO 2) Uluslararası alanda bir kıyaslama yapıldığında ise OECD ülkelerinde % 2 olan doğrudan yabancı yatırımların gayrisafi milli hâsılaya oranının Türkiye’de % 0,4 civarında kaldığı görülmektedir.⁷⁷

Yabancı sermaye girişinin istenilen seviyede gerçekleşmemesi;

- Uygulanan ekonomik istikrar programlarının devamlılığının olmaması, bu sebeple de ileriye dönük –uzun vadeli– beklenti ve tahminlerin oluşmaması,
- Genel olarak uygulanan hükümet politikalarında istikrar olmaması sebebiyle yabancı yatırımcılar açısından güven tesis edilememesi,
- Bürokratik işlemlerin fazlalığı, karmaşıklığı ve sürekli, değişmesi; bunu yanında bürokrasinin de yabancı sermayeyi “desteklemek”ten ziyade “denetleme” mantığıyla hareket etmesi,
- Yabancı sermaye girişinin artırılması için devlet politikası şeklinde bir strateji oluşturulmaması (uygulanan teşvik politikaları sektörel anlamda yabancı yatırımcılar için cazibe oluşturmadığı gibi, belli sektörlerde faaliyet gösteren uluslararası firmalara yönelik tanıtım ve teşvik çalışmaları da bugüne kadar yapılmış değildir) ve yurtdışında yeterli tanıtım yapılmaması,
- Yabancı sermaye için uygun bir yatırım iklimi oluşturulması amacıyla gerekli ve tatminkâr bürokratik altyapının (öncelikle yetkilerin tek elde toplanması, işlemlerin basitleştirilmesi ve

⁷⁷ FIAS, Turkey – Administrative Barriers to Investment, http://www.fias.net/ifcext/fias.nsf/Content/Advisory_Services_Administrative_Barriers

kurumlar arası koordinasyonun sağlanması olmak üzere) oluşturulmaması,

- Temel girdi maliyetlerinde zaman içinde –sanıldığını aksine– dezavantajlı konuma gelinmesi (örneğin Türkiye’de elektrik enerjisi birim fiyatları dünya fiyatlarını neredeyse iki katıdır),
- Yatırım karlılığının düşük olması (bir yabancı yatırımcı cari yatırım maliyetleri üzerinden Türkiye’de % 4,2 getiri sağlarken bu oran Meksika’da % 7, Çin’de % 8,2, Brezilya’da % 9,3, Malezya’da ise % 13,6 olarak gerçekleşmektedir.

gibi değişik sebeplerden⁷⁸ yani genel olarak hedefi ve koşulları belli, akılcı ulusal bir ekonomik politika oluşturarak yatırım ikliminin iyileştirilememiş olmasından kaynaklanmaktadır.

⁷⁸ DEMİRCAN, H., a.g.e. , s. 30-34.

§ IV. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ

GERÇEKLEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN HUKUKÎ ÇERÇEVE

A. Doğrudan Doğruya Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Bulunan Mevzuat: 4875 Sayılı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ⁷⁹

05.06.2003 t. ve 4875 sy. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu⁸⁰, “yatırım iklimi[nin] sadece ekonomik değil aynı zamanda hukukî bir iklim[...]⁸¹ olması ve dolayısıyla Türkiye'nin yabancı yatırım çekme konusunda yeterli performansı sergileyebilmesi için “sağlanacak diğer gelişmelerin yanı sıra, yatırımcıların ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alan, açık, anlaşılır ve şeffaf bir doğrudan yatırım mevzuatının varlığını[n] gerekli [...]”⁸² olmasından hareketle hazırlanmıştır.⁸³

⁷⁹ Buradaki ayırım, bu çalışmadaki “konuya ilişkin düzenlemeleri ve uygulamayı sistematize etme” amacına yönelik olarak yapılmıştır. Belirmek gerekir ki bir alandaki hukuk kaynaklarını çok değişik tasniflere tabi tutmak ya da çok değişik şekillerde sistematize etmek mümkündür. Örneğin Ekşi, yabancı sermaye yatırımları ile ilgili düzenlemeleri “kaynağı” açısından bir ayırma tabi tutarak “Milli Mevzuat” ve “Milletlerarası Antlaşmalar” şeklinde ikili bir tasnifi benimsemiştir. Yazarın bizzat kendisi bu ayırımı ortaya koyduktan hemen sonra aslında usulüne uygun olarak yürürlüğe konmuş uluslararası antlaşmaların iç hukukun bir parçası olacağını ve dolayısıyla bu ayırımı sadece “düzenlemelerin kaynağı açısından farkı vurgulamak” için yaptığını belirtmektedir. Bkz. Türkiye’de Yapılan Yabancı Yatırımlara İlişkin Mevzuat Hakkında Genel Değerlendirme”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: Sayı:2, Yıl:2005, s. 169.

⁸⁰ 17 Haziran 2003 t. ve 25141 sy. RG’de yayımlanmıştır.

⁸¹ Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı (Esas No: 1/1005) Genel Gerekeçesi, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss142m.htm>

⁸² Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı (Esas No: 1/1005) Genel Gerekeçesi, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss142m.htm>

⁸³ Yabancı sermayede “mevzuat sorunu” öteden beri şikayet edilen, çözülmeye çalışılan bir konu şeklinde var olagelmektedir. ÖZSOY, Numan; “Türkiye’de Yabancı Sermaye’ye İlişkin Mali Meseleler”, **Maliye Enstitüsü Konferansları**, Yirminci Seri – Sene 1970, s. 312.

Uygulamaya ilişkin ayrıntıları düzenlemek amacıyla hemen DYYK'nin yürürlüğe girmesini takiben iki de yönetmelik yayımlanmıştır:

- Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği⁸⁴
- Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik⁸⁵

Toplam 7 madde ve bir geçici maddeden ibaret olan DYYK, bir çerçeve düzenleme niteliğinde olup doğrudan yabancı yatırımları tanımlayarak bunlara ilişkin hukuki yapının ana hatlarını ortaya koymaktadır. Bu sebeple Yasa, uygulamaya ilişkin ayrıntıların Hazine Müsteşarlığı'nca çıkarılacak yönetmelikle düzenleneceğini hüküm altına almıştır. 18.01.1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 4875 s. DYYK ile yürürlükten kaldırmış olup, bu eski Yasa kapsamında kurulan şirketler –kazanılmış hakları saklı kalmak kaydıyla– DYYK'ye tabi tutulmuş ve ayrıca mevzuatta, 6224 sy. Yasa'ya yapılan atıfların da DYYK'nin ilgili hükümlerine yapılmış sayılacağı hüküm altına alınmıştır.⁸⁶

⁸⁴ 20.08.2003 t. ve 25205 sy. RG. Yasa'nı belirlediği bir aylık süreni dolmasından sonra RG'de yayımlanmış olması sebebiyle yasal dayanağının olmadığı/kalmadığı ileri sürülmüştür. PEDÜK, Türkben; “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Anayasaya Aykırı mı? Uygulama Yönetmeliği Yasal mı?”, **Yaklaşım**, Yıl 11, sy. 131, Kasım 2003, s.77.

⁸⁵ 29.08.2003 t. ve 25214 sy. RG.

⁸⁶ Aslında yürürlükten kalkan 6224 s. Yasa da bir çerçeve düzenleme karakteri taşımakta idi. Toplam 14 maddeden ibaret olan bu eski Yasa'nın öngördüğü düzenlemenin genel karakterini çok ana hatları ile şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Türkiye'de yatırım yapılabilmesi bazı şartların gerçekleşmesine bağlı idi: Yapılacak yatırım;

Burada kısaca belirtmek faydalı olacaktır ki aslında “6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu [da] dönemin doğrudan yabancı yatırımları için gerekli kanunî alt yapıyı sağlayan, oldukça liberal bir mevzuattı ve liberal olma niteliğini hâlâ korumakta [idi]. Ancak yatırım ortamının geliştirilmesine yönelik olarak gösterilen reform çabalarına karşın, 6224 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten bu yana doğrudan yatırımlara ilişkin olarak ortaya çıkan kavram ve uygulama farklılıklarını karşılama ve yatırımcıların haklarını uluslararası standartlarda korumadaki eksikliği, yeni bir kanunun hazırlanması ihtiyacını doğurmuştur.”⁸⁷

Buna rağmen bu amaçla çıkılan yolda varılan noktanın, yani 4875 sy. DYYK’nin, ne kadar tatmin edici olduğu üzerinde düşünmek gereklidir.

Ülkenin ekonomik gelişimine yararlı olmalı,

Türk özel sektörüne açık bir alanda gerçekleştirilmeli,

Tekel niteliği taşıyan bir kuruluşun çoğunluk hissesini ele geçirecek şekilde ortaya çıkmamalı ve

İlgili merciden (Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Daire Başkanlığı) izin alınmalıdır.

- Bunun dışında Yasa’da yabancı sermaye olarak kabul edilecek değerler, yabancı yatırımlara tanınacak imkanlar ve uygulama şekli ile ilgili düzenlemeler yer almakta idi.

⁸⁷ Bu kavram ve uygulama farklılıklarına örnek olarak 6224 sayılı (mülga) Yasa’nın isminde “Teşvik” ibaresinin yer almasını gösterebiliriz. Kar transferi, eşit muamele gibi hususlar o yıllar için teşvik unsuru olarak kabul edilebilecek konulardı ve mülga 6224 sayılı Yasa bu hususları barındırmaktaydı. “Ancak mülga 6224 sayılı Yasa’nın yürürlükte kaldığı yaklaşık yarım asırlık zaman dilimi içerisinde, ekonomik hayatta yaşanan gelişmeler ve ilgili mevzuatta yapılan değişiklikler, söz konusu hususların teşvik aracı yerine, genel kabul görmüş uluslararası yatırım ilkelerine dönüşmesine neden olmuştur. Bu nedenle uluslararası tanımlamalara da uygun olarak yeni kanunun ismi “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” olarak belirlenmiştir.”Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı (Esas No: 1/1005) Genel Gereği, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss142m.htm>

Zira bizzat Tasarı'ya onay veren Plan ve Bütçe Komisyonu aynı zamanda –aslında sert olan ama aşağıda ayrıca yer verilen komisyon raporundaki “Karşı Oy Yazısı” ile mukayese edildiğinde aslında çok hafif sayılabilecek– eleştiri ve tespitlerini de şu şekilde sıralamaktadır:

“- Tasarının son derece önemli bir Tasarı olmakla beraber köklü düzenlemeler içermediği, yatırımcıların en fazla şikayet ettiği bürokratik işlemlerin azaltılmasına ilişkin bir düzenleme yapılmadığı, sadece bazı kavramlara açıklık kazandırılarak mevzuatta iyileştirme yapıldığı,

- Tasarı ile getirilen sistemin yabancı sermaye akışında önemli bir artış sağlamayacağı, çünkü asıl sıkıntılara Tasarı ile çözüm getirilmediği, Tasarının gerekçesinde belirtilen hususların maddelerde giderilmediği işlemlerin belirlenmiş sürelerde sonuçlandırılmadığı, bu belirsizliğin yatırımcının devlete olan güvenini zedelediği, yabancı ülkelerde de aynı bürokratik işlemler bulunmakla beraber bunların sonuçlandırılma sürelerinin kesin olarak belirlendiği,

- Ülkemizde yabancı sermaye ve doğrudan yabancı yatırım sıkıntısı çekilmesinin esas olarak siyasal ve ekonomik istikrarın yeterince sağlanamamış olmasından kaynaklandığı, ayrıca saydamlığa gereken önemin verilmeyişinin güven ortamını zedelediği, halihazırda uygulanan [mülga 6224 s.] Kanun son derece ileri bir Kanun olmasına rağmen ekonomik ve

siyasal istikrarsızlık nedeniyle ülkemizin yeterince yabancı sermaye çekemediği,

- Sadece vergi teşviğiyle yabancı sermayenin ülkeye kazandırılmayacağı, yatırım teşvik belgesi örneğinde olduğu gibi bürokratik işlemleri artıran izin müesseselerinin kaldırılmasında yarar bulunduğu, Tasarı ile bu konuda belirli bir iyileştirme yapıldığı, ancak buna ek olarak yüksek enflasyon yaşayan ülkemizde enflasyon muhasebesinin uygulanmasının da yabancı yatırımcıların endişelerini gidereceği, enflasyonla mücadelede yerli ve yabancı yatırımcıya yeterince güven verilemediği,

- Yatırım olanaklarını yabancı yatırımcılara tanıtacak, yatırımcılara yol gösterecek bir organizasyonun kurulmasının gerekli olduğu, yabancı yatırımcılar teşvik edilirken yerli yatırımcıya da aynı hakların tanınması gerektiği,

- Tasarının bazı olumlu düzenlemeler içermekle birlikte mevcut sıkıntılara köklü bir çözüm getirmediği, esasen Hükümetin programını yansıtmadığı, Tasarının incelenmesi sonucunda Hükümetin doğrudan yabancı yatırımlar konusundaki yaklaşımının önceki Hükümetlerden farklı olmadığı intibainin edinildiği, bu nedenle Tasarının başka düzenlemelerle desteklenmesinin zorunlu olduğu,

- Türkiye'nin coğrafi bölgelere dayalı kalkınma anlayışını terk ederek il merkezli veya birkaç ili kapsayan yöre merkezli kentsel kalkınma anlayışını benimsemesi gerektiği, "tek adım birimi" olarak adlandırılacak organizasyon şekli ile yatırım işlemlerinin tek bir büroda kısa sürede sonuçlandırılmasının yararlı olacağı,

- Ülkemizde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yetersizliğinin sadece siyasi-ekonomik istikrarsızlık ve bürokratik zorluklar ile açıklanamayacağı, aynı bürokratik işlemleri uygulayan pek çok ülkenin önemli ölçüde yabancı sermaye çektiği, Avrupa Birliği'nin, eski doğu bloku ülkeleri ile eski SSCB Cumhuriyetlerini yatırım bölgeleri ilan ederek Avrupalı yatırımcıları bu ülkelere yönlendirdiği, ayrıca pek çok ülkede Türkiye'nin aleyhine haksız rekabet uygulandığı, bu nedenle haksız rekabeti önleme anlaşmalarının yaygınlaştırılmasının zorunlu olduğu,

- Yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını alırken; iç pazarın uygunluğu, çevre ülkelerde pazarlama imkanının bulunup bulunmadığı, maliyetlerin yüksekliği gibi hususları gözönüne aldığı, bu çerçevede Türkiye'nin istikrarsız bir bölgede bulunması ve nispeten gelişmiş sanayisiyle, yabancı yatırımcıda rekabete ilişkin bazı endişeler doğurduğu, esasen son yıllarda yabancı sermaye miktarındaki artışın yeni yatırımlardan ziyade mevcut yabancı şirketlerin sermaye artırımından kaynaklandığı,

- *Tasarı ile getirilen sistemin yabancı sermaye akışında önemli bir artış sağlamayacağı, çünkü asıl sıkıntılara Tasarı ile çözüm getirilmediği, Tasarının gerekçesinde belirtilen hususların maddelerde giderilmediği, [...]” düşünülmektedir.*⁸⁸

Buna karşılık Komisyon Raporu’nda yer alan “Karşı Oy Yazısı”nda çok daha sert ve deyim yerindeyse “acımasız” saptamalar ve ifadeler yer almaktadır:

“Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanun Tasarısı Anayasanın 36, 48, 49, 6 ve 9 uncu maddeleri ile 125 inci maddesine aykırıdır.

Tasarı, Anayasanın 36 ncı maddesine aykırıdır çünkü söz konusu madde hak arama hürriyetine ilişkindir. Hak aranırken yargının idarenin elindeki bütün bilgi ve belgelere ulaşması önem taşımaktadır. Oysa, Tasarı bilgilerin istatistiki amaç dışında ispat için kullanılmayacağını öngörmektedir. (Tasarı madde 4)

⁸⁸ Hükümet yaptığı tamamlayıcı açıklamalarında bu eleştirileri “Tasarının doğrudan yabancı yatırımcılara ilişkin bütün sorunları çözmek amacıyla hazırlanmadığı, asıl amacının yabancı yatırımcılara ilk aşamada bir başvuru kaynağının sağlanması olduğu, yabancı sermaye mevzuatına bir çekidüzen getirilmesinin hedeflendiği, Tasarıyı tamamlayıcı yasa hazırlıklarının devam ettiği, Tasarının esas olarak yatırımlara ilişkin düzenlemeler için bir çerçeve yasa olarak düşünüldüğü,”nü belirtmek suretiyle yanıtlamaya çalışmıştır. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı (Esas No: 1/1005) Genel Gerekçesi, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss142m.htm>

Tasarı, Anayasanın 48 inci maddesine aykırıdır çünkü bu maddeye göre, “Devlet özel teşebbüsün millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlarına uygun yürümesini sağlayacak tedbirleri almakla” yükümlüdür. Her türlü izin ve onay işleminin kaldırılması ve sadece yatırım yapıldığını bildirme yükümlülüğünün getirilmesi, Devletin 48 inci maddede öngörülen yükümlülüğünü yerine getirmesini engelleyecektir.

(Tasarı madde 1)

Tasarı, Anayasanın 49 uncu maddesine aykırıdır, çünkü; Tasarı, “Bu kanun kapsamında kurulan şirket, şube ve kuruluşlarda istihdam edilecek yabancı uyruklu personele, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının çalışma izni verilir” demektedir. Bu durumda, idarenin araştırma, takdir ve sakıncalı bulma yetkisi söz konusu değildir. (Tasarı madde : 3/g)

Tasarı, Anayasanın 6 ve 9 uncu maddelerine de aykırıdır. Tasarıda, nakit dışı sermayenin değer tespitinde, yabancı ülkelerde kurulu bulunan şirketlerin menkul kıymetlerinin yatırım aracı olarak kullanılması halinde, menşe ülke mevzuatına göre değer tespit edilirken yetkili makamların veya menşe ülke mahkemelerince tespit edilecek bilirkişilerin ya da uluslararası değerlendirme kuruluşlarının görüşlerinin alınacağı belirtilmektedir. Anayasamızın 6 ve 9 uncu maddeleri birlikte düşünüldüğünde, bir başka devletin yargı organlarının kararlarının Türkiye Cumhuriyetinde doğrudan geçerli olması mümkün değildir. Başka bir devletin yargı organlarının

kararlarının veya tespitlerinin Türk hukuk sisteminde geçerlilik kazanabilmesi için Türk Mahkemelerince görevlendirilmeleri ve verdikleri kararlarının Türk Mahkemeleri tarafından benimsenmesi gerekir. (Tasarı madde : 3/f)

Ayrıca, Anayasanın 167 nci maddesinin devlete verdiği görevin yerine getirilmesini sağlayacak bir düzenleme de Tasarıda yer almamaktadır çünkü söz konusu madde; “Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır. Piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşmeyi ve kartelleşmeyi önler” demektedir. Oysa Tasarıda Devletin düzenleme görevini veya müdahale olanağını gerçekleştirmek için yararlanabileceği herhangi bir araç öngörülmemiştir.”⁸⁹

Yukarıda ilk olarak sıraladığımız Plan ve Bütçe Komisyonu’nun saptamalarına kural olarak katılmamak mümkün değildir. Gerçekten 4875 s. DYYK, “bazı kavramlara açıklık kazandırarak mevzuatta iyileştirme yapmaktadır”. Ancak “köklü düzenlemeler içermediği” bizce doğru değildir. Zira bu Yasa ile birlikte yabancı yatırımlar konusunda “izin” sistemi terk edilerek “beyan” sistemine geçilmektedir. Yani artık ülkeye yabancı sermaye girişi sırasında herhangi bir makam ya da merciden izin istenmeyecek; yatırımın gerçekleşmesinden sonra sadece bildirimde bulunulacak, “haber verilecek”tir.

⁸⁹ İstanbul Milletvekili Birgen Keleş’in Karşı Oy Yazısı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı (Esas No: 1/1005) Genel Gereği, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss142m.htm>

Kanımızca bunun “köklü” bir değişiklik olmadığını söylemek mümkün değildir. Yabancı yatırımların özendirilmesi ve teşvik edilmesi, Türkiye’nin yabancı yatırımlar konusunda bir cazibe merkezi haline getirilmesi konusunda elbette ki ihtiyaç duyulan, yapılması gerekli başkaca “teknik” ayrıntılar mevcuttur. Ancak bir “çerçeve düzenleme” olduğu ve düzenlediği konuda Yasakoyucunun genel olarak iradesini yansıttığı çok açık olan bir Yasa’da zaten her türlü ayrıntının düzenlenmesini beklemek yerinde olmayacaktır.⁹⁰

Bunun dışında;

- Bürokratik işlemlerin fazlalığı ve işlemlerin belirlenmiş sürelerde sonuçlandırılmaması, bu belirsizliğin yatırımcının devlete olan güvenini zedelemesi;
- Ülkemizde siyasal ve ekonomik istikrarın yeterince sağlanamamış olması;
- Saydamlığa gereken önemin verilmeyişinin güven ortamını zedelemesi;
- Yatırım olanaklarını yabancı yatırımcılara tanıttacak, yatırımcılara yol gösterecek bir organizasyonun kurulmamış olması;
- Türkiye'nin istikrarsız bir bölgede bulunması ve nispeten gelişmiş sanayisiyle, yabancı yatırımcıda rekabete ilişkin bazı endişeler

⁹⁰ Tuncer de aynı yönde görüş belirterek; işlevini tamamlamış 6224 s. (mülga) Yasa’nı yerine getirilen 4875 s. Yasa’yı ana hatlarıyla olumlu karşılamakta, onay sisteminin terk edilerek bilgilendirme sistemine geçilmesini çağa uygun bir reform olarak nitelendirmekte ve fakat son tahlilde sadece bu düzenlemeyi tek başına yeterli bulmamaktadır. Özellikle tanıtım ve teşvik konularına ayrıca önem verilmesinin ve aktif bir politika benimsenmesini gereğini vurgulamaktadır. TUNCER, Selahattin; “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”, **Vergi Dünyası**, sy. 264, Ağustos 2003, s.8.

doğuruyor olması,

gibi hususların yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştirilmesinde ve artmasında olumsuz etki yaptığını ilişkin tespitler elbette ki doğrudur. Ancak bu tespitlerin, “yapılan düzenlemenin tamamen anlamsız ve işlevsiz olduğunu gösterdiği” şeklindeki sonuca katılmak mümkün değildir.⁹¹

Anayasa’ya aykırılık iddiaları ise belki üzerinde düşünülebilir ve tartışılabilir nitelikte görünmektedir ancak Yasa’nın 3, a, 2, hükmünde dile getirilen “eşit muamele ilkesi” uyarınca en azından yerli yatırımcılar hakkında uygulanacak hükümlerin yabancı yatırımcılar hakkında da uygulanacağını kabul etmek gerekecektir.

Yasa’nın hazırlık çalışmalarına ilişkin bu genel değerlendirmeden sonra getirdiği hukuki düzene ilişkin değerlendirme ve açıklamalara geçebiliriz.

DYYK amacını 1. maddesinde “... doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesine, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulmasına, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen politikalar

⁹¹ Zaten bir yandan Plan ve Komisyonun bir yandan “Tasarı ile getirilen sistemin yabancı sermaye akışında önemli bir artış sağlamayacağı, çünkü asıl sıkıntılara Tasarı ile çözüm getirilmediği, Tasarının gerekçesinde belirtilen hususların maddelerde giderilmediği, [...]’ni düşünürken” öte yandan bu tasarının yasalaşması için olumlu görüş vermesi de ayrı bir çelişki olarak karşımızda durmaktadır.

yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin esasları düzenlemek ...” olarak belirtmiş olup; uygulama alanını da “doğrudan yabancı yatırımlar” olarak ortaya koymaktadır.

4875 sy. DYYK doğrudan yabancı yatırımı, yabancı yatırımcı tarafından yurt dışından getirilen; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye, devlet tahvilleri hariç şirket menkul kıymetleri, makine ve teçhizat, sınaî ve fikrî mülkiyet hakları ile; yurt içinden sağlanan ve yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar, doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar, gibi iktisadî kıymetler aracılığıyla; yeni şirket kurulmasını, şube açılmasını veya menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olunması, şeklinde tanımlamıştır.⁹²

⁹² 4875 sy. DYYK'nin ilgili 2. maddesi aynen şu şekildedir:

“Tanımlar

Madde 2.- Bu Kanunda geçen;

a) Yabancı yatırımcı: Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapan,

- 1) Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarını,
- 2) Yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları,

b) Doğrudan yabancı yatırım: Yabancı yatırımcı tarafından,

1) Yurt dışından getirilen;

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasınca alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,
- Şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç),
- Makine ve teçhizat,
- Sınaî ve fikrî mülkiyet hakları,

2) Yurt içinden sağlanan;

Tanımdan bir yatırımın “doğrudan yabancı yatırım” olarak nitelendirilebilmesi için üç farklı ölçüt öngörüldüğü anlaşılmaktadır:

1) Yatırımı yapan kişi açısından öngörülen ölçüt:

Yatırım “yabancı yatırımcı” tarafından yapılmalıdır. Yabancı yatırımcı ile kastedilen ise;

- Yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler,
- Yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşları,⁹³

- Yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar,

- Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar,

Gibi iktisadî kıymetler aracılığıyla;

i) Yeni şirket kurmayı veya şube açmayı,

ii) Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı,

c) Müsteşarlık: Hazine Müsteşarlığını,

İfade eder.

⁹³ Görüleceği üzere DYYK, eski düzenlemeden farklı olarak yurtdışında yerleşik Türk vatandaşlarını da kapsamın almıştır.

Ayrıca çifte vatandaşlığı olan Türk vatandaşları da –aslında MÖHUK m. 4 gereği Türk vatandaşı olarak kabul edilseler de– eğer yurt dışında yerleşik iseler yabancı yatırımcı olarak kabul edilmek gerekecektir.

Aynı şekilde Bakanlar Kurulu’ndan izin almak suretiyle yabancı devlet vatandaşlığı kazanan kişiler de buradaki yabancı yatırımcı tanımı içerisinde kabul edilecektir. Bilindiği üzere aslında bu durumdaki kişiler (pembe kartlılar) 4112 s. Vatandaşlık K. m. 29 uyarınca –milli güvenlik ve kamu düzenine ilişkin hükümler saklı kalmak kaydıyla– ikamet, seyahat, çalışma, miras, taşınır ve taşınmaz mal iktisabı ile ferağı gibi konularda Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanmaya devam ederler, bununla birlikte –yani bu durumdaki kişiler pek çok alanda Türk vatandaşı gibi muamele görmekte olsalar bile– DYYK kapsamında yabancı yatırımcı olarak değerlendirileceklerdir. Bu husus DYYK’nin gerekçesinde de belirtilmiştir. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı (Esas No: 1/1005) Genel Gereği, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss142m.htm>

- Yabancı ülkelerin yasalarına göre kurulmuş tüzel kişiler ve
- Uluslararası kuruluşlardır (DYK m. 2, b., a).

2) Yatırım araçları açısından öngörülen ölçüt:

Yatırım belirli yatırım araçları yoluyla yapılmalıdır ki bunlar;

Yurt dışından getirilen,

- TCMB tarafından alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye,
- Devlet tahvilleri hariç şirket menkul kıymetleri,
- Makine ve teçhizat, sınaî ve fikrî mülkiyet hakları,

ya da

Yurt içinden sağlanan,

- Yeniden yatırımda kullanılan kâr, hâsılat, para alacağı veya malî değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar,
 - Doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar,
- gibi iktisadî kıymetlerdir.

3) Yatırım yöntemi açısından öngörülen ölçüt:

Yatırım;

- Yeni şirket kurulması,
- Şube açılması,

- Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az % 10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olunması,⁹⁴
yollarından biriyle gerçekleştirilmelidir.

Doğrudan yabancı yatırımı bu şekilde tanımlayan ve çerçevesini çizen DYYK, bu nitelikteki yatırımlara ilişkin esasları sekiz başlık altında düzenlemiştir:

1) *Yatırım serbestisi ve millî muamele prensibi*

Uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe;

- *Yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapılması serbesttir,*
- *Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabidirler.*

⁹⁴ Portföy yatırımı niteliği taşıyan menkul kıymet borsalarında hisse edinimi, kural olarak, yabancı sermaye yatırımı olarak sayılan değerler arasında yer almamaktadır. Buna karşılık burada menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarında en az % 10 hisse oranı ya da oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olunması doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edilmiştir. Menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi durumunda doğrudan yatırımların ayırıcı özelliği olan denetim ve risk unsurlarının yatırımcı açısından gerçekleştiği söylenebilirse de menkul kıymet borsalarında en az % 10 hisse oranı ya da oy hakkı sağlayan edinimlerin bu nitelikte olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Belirtilen bu son nitelikteki yatırımların portföy yatırımı niteliği taşımasına rağmen Yasa kapsamına alınmış olmasının nedenini madde gerekçesinde "... kısa vadeli sermaye hareketlerinin söz konusu olduğu menkul kıymetler borsalarında, (...) '% 10' oranı, yabancı yatırımcıların uzun vadeli beklentilerini temsil ettiği uluslararası alanda kabul edilen (...)" oran olması şeklinde belirtilmektedir. Bkz. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu (1/327), <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss142m.htm>

Mülga Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda da yer alan eşitlik ilkesi DYYK'de de tekrar edilmiş bulunmaktadır. Bu çerçevede, yabancı yatırımcılarla ilgili olarak her türlü sektörel kısıtlama ve izinler kaldırılmış bulunmaktadır. Artık bu konudaki tek kısıtlama uluslararası anlaşmalar ve özel kanunlardaki düzenlemelerdir.⁹⁵ Şirket kuruluşu, ortaklığa katılma ve şube açma durumlarında yurt dışında yerleşik her bir kişi veya kuruluşun asgari 50.000.- Amerikan Doları getirme şartı da kaldırılmıştır.

⁹⁵ Yani dolayısıyla;

- Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun,
- Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Karasuları Dahilinde İcra ve Ticaret Hakkında Kanun,
- Türk Sivil Havacılık Kanunu,
- Su ürünleri Kanunu,
- Telgraf ve Telefon Kanunu,
- Maden Kanunu,
- Çevre Kanunu,
- Turizmi Teşvik Kanunu,

gibi mevzuatta yer alan kısıtlamalar ve izin alma zorunlulukları varlığını sürdürmektedir. ÖZEL, Sibel; "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)** – Prof. Dr. Ergin Nomer'e Armağan, Yıl 23, Sayı:1-2, İstanbul 2003, s.605.

Buna rağmen son durum itibarıyla yabancı sermayenin Türkiye'de tek el olarak faaliyette bulunan bir kuruluşun çoğunluk hissesine hiçbir izne tabi olmaksızın sahip olabilecek olması "radikal" bir değişiklik olarak nitelendirilmekte ve bazı sektörlerin yabancı sermayenin tekeline girebilme riski sebebiyle eleştirilmektedir. Bkz. YETKİNER, Erkan; "4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile Yatırımlara Getirilen Yeni Düzenleme", **Vergi Dünyası**, sy. 264, Ağustos 2003, s. 47.

Kanaatimizce bahsedilen risk günümüz ekonomik koşulları karşısında çok gerçekçi ve karşı konulabilir bir durum niteliğinde değildir. Bizce konu yabancı sermayeye genel olarak bakış açısını ne olduğu ile ilgilidir. Bu noktada eğer kural olarak yabancı sermayenin yurda girmesi isteniyor ve teşvik ediliyor ise artık yerli yatırımcı ile eşit işlemde bulunma dışında bir yaklaşım gerçekçi olmaktan uzak hale gelmektedir.

2) *Kamulaştırma ve devletleştirme yasağı*

Doğrudan yabancı yatırımlar, yürürlükteki mevzuat gereğince; kamu yararı gerektirmedikçe ve karşılıkları ödenmedikçe kamulaştırılmaz veya devletleştirilemez.

Bu düzenleme aslında 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın kamulaştırma ve devletleştirmeyi düzenleyen 46. ve 47. maddelerinin tekrarı niteliğindedir. Yani hukuk sistemimizde malların kamulaştırılması veya hizmetlerin devletleştirilmesi zaten "kamu yararı gerektirdiğinde ve bedeli ödenmek suretiyle" yapılabilmektedir.

3) *Kar transferi serbestisi*

Yabancı yatırımcıların Türkiye'deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi ana para ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir.

Eski düzenlemede de yer alan bu serbesti ile yabancı yatırımcıların kendilerine ödenen her türlü parayı yurt dışına transfer edebilecekleri hususu bir kez daha belirtilmektedir.

Ancak mülga 6224 sy. Yasa'da yer alan yurt dışına transferin yabancı sermayenin mensup olduğu kaynak ülke para cinsiyle ve resmi kambiyo rayici üzerinden yapılacağı yönündeki ifade burada mevcut

değildir. Dolayısıyla yurt dışına yapılacak transferde para cinsi konusunda herhangi bir sınırlama getirilmediği gibi, esas alınacak kura ilişkin olarak da herhangi bir hüküm öngörülmemiştir.

4) *Taşınmaz edinimi serbestisi*

Yabancı yatırımcıların Türkiye’de kurdukları veya iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlerin, Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı aynî hak edinmeleri serbesttir.

Görüleceği üzere buradaki düzenleme yabancı yatırımcının bizzat kendisinin Türkiye’de taşınmaz mal edinimi ile değil, Türkiye’de kurduğu veya ortak olduğu şirketlerin –yani Türk tabiiyetindeki şirketlerin– taşınmaz edinimi ile ilgili bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hüküm de bir yerde malumun ilanından öte bir fonksiyon ifa etmemektedir.⁹⁶

Bir başka deyişle DYYK, yabancı (yatırımcı) gerçek veya tüzel kişilerin Türkiye’de taşınmaz iktisabı ile ilgili herhangi bir düzenleme barındırmamaktadır. Yani yabancı gerçek veya tüzel kişilerin

⁹⁶ Dolayısıyla yabancı ortaklı Türk şirketler hiçbir sınırlama olmaksızın taşınmaz edinebilmektedirler. Özel ise; “yabancılık unsurunun bulunduğu bir yerde hakkın tesisi için karşılıklılık şartının mümkün olduğu” prensibinden hareketle aslında yabancı ortaklı Türk şirketlerinin taşınmaz edinimi konusunda da karşılıklılık şartının aranabilmesinin mümkün olduğunu; yasakoyucunun iradesi bu yönde oluşmuş olsa idi –yani yabancı ortaklı Türk şirketlerinin Türkiye’de taşınmaz edinmesi, yabancı ülkedeki Türk ortaklı şirketlerin orada taşınmaz edinebiliyor olmaları şartına bağlanmış olsa idi– bir Türk şirketinin hak ehliyetinin haksız olarak sınırlandırıldığında bahsedilemeyeceğini belirtmektedir. ÖZEL-Değerlendirme, s. 609.

Karşılıklılık konusunda ayrıca bkz. ÖZEL-Karşılıklılık, s. 304 vd.

Türkiye’de taşınmaz iktisabı, bu konudaki genel düzenleme çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Bilindiği üzere yakın bir tarihe kadar Türkiye’de sadece yabancı gerçek kişiler taşınmaz iktisap edebilmekte;⁹⁷ yabancı tüzel kişilerin taşınmaz iktisabı ise mümkün bulunmamakta idi. 2003 yılında Tapu kanunu’nun ilgili 35. maddesinde 4916 sy. Çeşitli Kanunlarda ve Maliye Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun⁹⁸ ile yapılan değişiklik sonucu yabancı tüzelkişilerin de Türkiye’de taşınmaz iktisabı mümkün hale getirilmişti.⁹⁹ Yine 4916 sy. Yasa ile 442 sy. Köy

⁹⁷ 2644 sy. Tapu Kanunu’nun ilgili 35. maddesinin, 4916 sy. Yasa ile değişmeden önceki en son hali aynen şu şekildedir:

“MADDE 35 - Tahdidi mutazammın kanuni hükümler yerinde kalmak ve karşılıklı olmak şartıyla yabancı hakikî şahıslar Türkiye’de gayrimenkul mallara temellük ve tevariüs edebilirler.

(Ek fıkra: 3029 - 21.6.1984) (...) (Anayasa Mahkemesinin 13 Haziran 1985 tarih ve E.1984-14, K.1985-7 sayılı Kararıyla iptal edilmekle hükmü kalmamıştır.)

(Ek fıkra: 3278 - 22.4.1986) (...) (Anayasa Mahkemesinin 9 Ekim 1986 tarih ve E.1986/18, K.1986/24 sayılı kararıyla iptal edilmekle hükmü kalmamıştır.)”

⁹⁸ 19.07.2003 t. ve 25173 sy. RG.

⁹⁹ 2644 sy. Tapu Kanunu’nun ilgili 35. maddesinin, 4916 sy. Yasa ile değişmiş hali aynen şu şekildedir:

“MADDE 35.- Karşılıklı olmak ve kanuni sınırlamalara uyulmak kaydıyla, yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde taşınmaz edinebilirler. Karşılıklılık ilkesinin uygulanmasında, yabancı devletin taşınmaz ediniminde kendi vatandaşlarına veya yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerine tanıdığı hakların, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına veya ticaret şirketlerine de tanınması esastır.

Türkiye Cumhuriyeti ile arasında karşılıklılık olmayan devlet vatandaşlarının kanuni miras yoluyla edindikleri taşınmazlar ile kanuni kısıtlamalara tabi alanlardaki taşınmazlar, intikal işlemleri yapılarak tasfiye edilir ve bedele çevrilir.

Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerinin otuz hektardan fazla taşınmaz edinebilmesi Bakanlar Kurulunun iznine tabidir. Kanuni miras yoluyla intikal eden taşınmazlar için bu hüküm uygulanmaz. Yabancı uyruklu gerçek kişilerin,

Kanunu'nun 87. maddesi de yürürlükten kaldırılmış,¹⁰⁰ böylelikle yabancı gerçek veya tüzel kişilerin köylerde taşınmaz iktisabı da mümkün hale gelmişti.¹⁰¹

kanuni miras dışında ölüme bağlı tasarruflar yoluyla otuz hektardan fazla taşınmaz edinebilmesi de Bakanlar Kurulunun iznine bağlıdır. İzin verilmez ise, fazla miktar tasfiye edilerek bedele çevrilir.

Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri lehine, taşınmaz üzerinde sınırlı aynı hak tesis edilmesi halinde karşılıklılık şartı aranmaz.

Kamu yararı ve ülke güvenliği bakımından, bu maddenin uygulanmayacağı yerleri belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.”

¹⁰⁰ 442 sy. Köy Kanunu'nun ilgili 35. maddesinin, 4916 sy. Yasa ile yürürlükten kaldırılmadan önceki son hali aynen şu şekildedir:

“MADDE 87 - Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunmayan gerek şahıslar, gerek şahıs hükmünde olan cemiyet ve şirketlerin (eşhası hususiye ve hükmiye) köylerde arazi ve emlak almaları memnudur.

(Ek Fıkra:3029 - 21.6.1984) (Anayasa Mahkemesinin 13 Haziran 1985 tarih ve E.1984/14, K.1985/7 sayılı Kararıyla iptal edilmekle hükmü kalmamıştır.)

(Ek Fıkra: 3278 - 22.4.1986) (Anayasa Mahkemesinin 9 Ekim 1986 tarih ve E. 1986/18, K 1986/24 sayılı kararıyla iptal edilmekle hükmü kalmamıştır.)”

¹⁰¹ “4916 sayılı Kanun'un iptale konu 19. maddesiyle değiştirilen 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 35. maddesi ve iptale konu edilmeyen 38. maddesiyle yürürlükten kaldırılan 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 36. maddesi ile 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesi birlikte mütalaâ edildiğinde, (...) önceki düzenlemeye nazaran şu farklılıkların mevcut olduğu görülmektedir:

- Yine karşılıklı olmak ve kanuni sınırlamalara uyulmak kaydıyla, yabancı uyruklu gerçek kişilerin yanısıra yabancı ülkelerde, o ülke kanunlarına göre kurulmuş ticaret şirketlerine de Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde taşınmaz edinebilme imkânı tanınmıştır.

- Yabancı uyruklu gerçek kişilerin yanısıra, yabancı uyruklu ticaret şirketlerinin de Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde 30 hektara kadar taşınmaz edinebilme imkânı getirilmiştir.

- Yabancı uyruklu gerçek kişiler ile ticaret şirketlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde aynı hak iktisapları esası kabul edilmiş; ayrıca yabancı hem gerçek kişiler hem de ticaret şirketlerinin aynı hak iktisaplarında karşılıklılık esasının aranmayacağı kuralı öngörülmüştür.

- Yabancı gerçek kişiler ile ticaret şirketlerinin köylerde taşınmaz edinebilmelerine imkân sağlanmış ve bunların köy sınırları içindeki taşınmazlara ilişkin aynı hak iktisapları serbest bırakılmıştır.

- Yabancı gerçek kişiler ile ticaret şirketlerinin bir köye bağlı olmayan müstakil çiftliklere sahip olamayacaklarına ilişkin yasal engel kaldırılmıştır” AYM Üyesi Serdar Özgüldür'ün AYM'nin 2003/70 E., 2004/14 K. sy. ve 14.03.2004 t. kararına ilişkin “değişik ve ek gerekçe”si. <http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2005/K2005-14.htm>

Ancak AYM, kendisine yapılan başvuruyu haklı bularak 2003/70 E., 2004/14 K. sy. ve 14.03.2004 t. kararıyla,¹⁰² Tapu Kanunu'nun 35. maddesinde 4916 sy. Yasa ile yapılan yeni düzenlemeyi Anayasa'nın 2, 7 ve 16. maddelerine aykırı olması sebebiyle iptal etmiştir.¹⁰³

¹⁰² 26.04.2004 t. ve 25797 sy. RG'de yayımlanmıştır.

¹⁰³ “ (...) Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, artan ulaşım ve iletişim olanakları, ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerde beliren yeni yapılanma gereksinimleri, uluslararası ilişkilere yoğunluk ve yeni boyutlar kazandırmıştır. Bunun sonucu olarak kimi durumlarda yabancılara mülk edinme hakkının tanınması ve buna koşut olarak da konunun ülke koşullarına göre belli yasal sınırlamalara bağlı tutulması gereği ortaya çıkmıştır.

(...)

Dava konusu 35. maddenin ilk fıkrasıyla yabancı gerçek ve tüzel kişilerin taşınmaz edinmeleri, “karşılıklı olmak ve kanuni sınırlamalara uyulmak” koşuluna bağlı tutulmuş, ancak, bu edinimin usul ve esasları gösterilmemiştir. Oysa, hukuk devletinin (...) işlevlerinin yaşama geçirilebilmesi için, ülkenin bütünlüğü, güvenliği, coğrafi özellikleri, stratejik konumu ve öncelikleri gözetilerek yabancıların alacağı taşınmazın yeri, arazi, arsa veya bina olmasının getireceği farklılıklar ile satın almanın amacı, koşulları ve devirde uyulacak usul ve esaslar gibi hususların yasada belirtilmesi gerekir. Bunların yasada düzenlenmemiş olması, ülke bütünlüğü ve egemenliği ile doğrudan ilgili olduğunda duraksama bulunmayan yabancıların taşınmaz edinimi konusunda, yetki devrine yol açacağı gibi yasaların açık, anlaşılabilir ve sınırları belirli kurallar içermesi gereğinin hukuk güvenliğinin gerçekleştirilmesi için ön koşul kabul edildiği hukuk devleti anlayışına da aykırı düşer.

Dava konusu maddedeki yabancılar lehine taşınmaz üzerinde sınırlı aynı hak tesis edilmesinde de kuşkusuz aynı Anayasal sakıncalar söz konusudur. Çünkü burada da tesis edilecek sınırlı aynı hak süresinin çok uzun olması halinde, mülkiyet hakkının kullanılmasından doğan sonuçlara benzer bir duruma yol açılacağından bu hakkın da, amacı, süresi, türü gibi özellikler ile buna ilişkin usul ve esasların Yasa'da belirlenmemiş olması bu konularda yasama yetkisinin yürütmeye devri anlamına gelmektedir.

Dava konusu 35. maddenin son fıkrasında da “kamu yararı ve ülke güvenliği bakımından bu maddenin uygulanmayacağı yerleri belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkilidir” denilmesi, böylece “ülke güvenliği” yanında “kamu yararı gibi sınırları belirsiz bir kavrama dayanarak Bakanlar Kuruluna bu maddenin uygulanmayacağı yerleri saptama konusunda geniş bir takdir yetkisi verilmesi, yasama yetkisinin devrine yol açmaktadır.

Yabancıların durumunun özel olarak düzenlendiği Anayasa'nın 16. maddesinde, temel hak ve özgürlüklerin yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceği öngörülmektedir. Dava konusu maddenin son fıkrasıyla Bakanlar Kurulu'na verilen yetkinin kullanılmasının, ise yabancılar yönünden sınırlama içerdiği açıktır. Bu sınırlamanın doğrudan yasayla yapılmaması veya uygulamaya yönelik yetkilendirmenin sınırlarının ve ilkelerinin belirlenmemesi Anayasa'nın 16. maddesiyle de bağdaşmamaktadır.” AYM'nin 2003/70 E., 2004/14 K. sy. ve 14.03.2004 t. kararı. <http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K2005/K2005-14.htm>

AYM, söz konusu iptal kararında “iptal hükmünün doğuracağı hukuksal boşluk kamu yararını ihlal edici nitelikte görüldüğünden, (...) iptal hükmünün, kararın Resmi Gazete’de yayımlanmasından başlayarak üç ay sonra yürürlüğe girmesini” de hüküm altına almış olmasına rağmen bu sürenin sonuna kadar yeni bir düzenleme yapılmamış olması sebebiyle bu konuda bir hukuksal boşluk oluşmuştur.

Tapu idaresi ise bu konudaki iradesini 26.07.2005 t. ve B.09.1.TKG.0.16.00.0.1/1361-1363/ 876 (2005/13, Genelge No:167) sy. genelgesi¹⁰⁴ ile “(...) iptal kararının yürürlüğe gireceği 26.07.2005 tarihinden itibaren (...) yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe haiz ticaret şirketlerinin Türkiye’de taşınmaz edinme ve intikal taleplerinin ise ikinci bir talimata kadar bekletilmesi” şeklinde ortaya koymuştur. Dolayısıyla halihazırda ne yabancı gerçek kişilerin ne de yabancı tüzel kişilerin Türkiye’de taşınmaz iktisabı mümkün bulunmamaktadır. Yani DYYK ile çizilen çerçeveye uygun bir şekilde yabancı tüzelkişilere de taşınmaz iktisap etme hakkı tanınmaya çalışılırken, gelinen noktada –eskiden bu imkana sahip olan– yabancı gerçek kişiler de taşınmaz iktisap edemez durumda kalmışlardır.

5) Uyuşmazlıkların çözümü

Özel hukuka tabi olan yatırım sözleşmelerinden kaynaklanan

¹⁰⁴ <http://www.tkgm.gov.tr/ana.php?Sayfa=genelgedetay&Id=296>

uyuşmazlıkların çözümlenmesi ile yabancı yatırımcıların idare ile yaptıkları kamu hizmeti imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden kaynaklanan yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesi için; görevli ve yetkili mahkemelerin yanı sıra, ilgili mevzuatta yer alan koşulların oluşması ve tarafların anlaşması kaydıyla, milli veya milletlerarası tahkim ya da diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvurulabilir.

Bu husus da yabancı yatırımcının yürürlükteki mevzuat uyarınca halihazırda sahip bulunduğu tahkime başvurma hakkını bir kez daha yineleyerek yabancı yatırımcılara güvence verme amacını gütmektedir. Zira Türkiye, 1965 tarihli Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Uyuşmazlıkların Çözümlemesi Hakkında Sözleşme'ye (ICSID) taraftır. Dolayısıyla gerek bu sözleşme kapsamında oluşturulmuş uluslararası merkezin kurumsal tahkim prosedürünün ve gerekse de 4686 sy. Milletlerarası Tahkim Kanunu kapsamında ad hoc veya kurumsal başka bir tahkim prosedürünün¹⁰⁵ işletilmesi zaten mümkündür.

Ayrıca kamu hizmetleriyle ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklar açısından da milli ve –uyuşmazlığın yabancılık unsuru taşıması durumunda– ayrıca milletlerarası tahkime gidilebilmesi de; 1982 t. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 125, maddesinde 1999 yılında yapılan değişiklik ile mümkün hale getirilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Zira 4686 sy. Milletlerarası Tahkim Kanunu'nun uygulanması için gerekli olan yabancılık unsuru tanımı yabancı sermayeli şirketlerin taraf olduğu sözleşmeleri de kapsamaktadır. ÖZEL-Değerlendirme, s. 613.

¹⁰⁶ Bu anayasa değişikliğinden sonra çıkarılan 4501 sy. Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İkelere Dair Kanun da yabancılık

6) *Nakit dışı sermayenin değer tespitine ilişkin esaslar*

Nakit dışındaki sermayenin değer tespiti, Türk Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde yapılır. Yabancı ülkelerde kurulu bulunan şirketlerin menkul kıymetlerinin yatırım aracı olarak kullanılması halinde, menşe ülke mevzuatına göre değer tespitine yetkili makamların veya menşe ülke mahkemelerince tespit edilecek bilirkişilerin ya da uluslararası değerlendirme kuruluşlarının değerlendirmeleri esas alınır.

Bu düzenleme menkul kıymetlerinin yatırım aracı olarak kullanılması halinde, menşe ülke mevzuatına göre değer tespitine yetkili makamların veya menşe ülke mahkemelerince tespit edilecek bilirkişilerin ya da uluslararası değerlendirme kuruluşlarının değerlendirmelerinin esas alınacağını belirtmek suretiyle yabancı yatırımcılara bu konuda da güvence vermektten öte; daha önce bu konuda yaşanan karmaşaya ve bu sebeple idari makamların yaşadıkları duraksamalara da son vermeyi amaçlamaktadır. Zira böylelikle değer tespitinin ne şekilde yapılacağı ya da yurt dışında yapılmış olan değer tespitinin geçerli kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin tartışmalar sona ermiş olmaktadır.

unsuru taşıyan imtiyaz sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların tahkimle çözümlenebileceğini belirtmektedir. Bu kapsamdaki tahkimler de –daha sonra yürürlüğe giren– 4686 sy. Milletlerarası Tahkim Kanunu çerçevesinde yürütülecektir. ÖZEL-Değerlendirme, s. 613.

7) Yabancı personel istihdamı hakkı

*Bu Kanun kapsamında kurulan şirket, şube ve kuruluşlarda istihdam edilecek yabancı uyruklu personele, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çalışma izni verilir.*¹⁰⁷

Yabancı sermayeli şirket, şube ve kuruluşlarda istihdam edilecek yabancı uyruklu personele mülga 6224 sy. Yasa zamanında Hazine Müsteşarlığı tarafından verilmekte olan çalışma izninin artık Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından verileceği belirtilmektedir.

Yabancılara çalışma izninin hangi şartlarla verileceği hususu 27.2.2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'da düzenlenmiştir.¹⁰⁸

Ayrıca yabancı sermayeli şirket ve kuruluşlardan hangilerinin bu kapsama gireceği ile söz konusu yönetmelik kapsamında izin verilecek kilit personelin tanımı ve çalışma izinlerine ilişkin özel nitelikteki diğer esas ve usuller 4817 sy. bu Yasa'nın 23. maddesi uyarınca

¹⁰⁷ Çelikel, “verilir” ibaresinin yerine “verilebilir” ibaresinin kullanılması gerektiğini belirtmektedir. ÇELİKEL, Aysel; “Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzni ve Ulusal Programda Öngörülen Düzenleme”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)** – Prof. Dr. Ergin Nomer’e Armağan, Yıl 22, Sayı:2, İstanbul 2002., s. 118.

¹⁰⁸ 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’a ilişkin ayrıntılar konusunda bkz. EKMEKÇİ, Ömer; “Genel Hatlarıyla 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun”, Mercek, Yıl 8, Sayı :30, Nisan 2003, s. 29 vd. ve AKTAŞ, Ebru; “Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hakları”, **Kazancı – Hakemli Hukuk Dergisi**, sy. 10, Temmuz 2005, s. 66 vd.

Hazine Müsteşarlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca müştereken hazırlanan yönetmelikte belirlenmiştir.¹⁰⁹

Bu kapsamda istihdam edilecek personele, 4817 sy. Yasa'nın 14 üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi uygulanmayacaktır. İstihdam edilecek yabancı uyruklu kilit personele, 4817 sy. Yasa'nın 13 üncü maddesinin birinci fıkrasının hangi durumlarda uygulanacağı da yine bu yönetmelikte belirlenmiştir.

8) İrtibat bürosu açma hakkı

Müsteşarlık, yabancı ülke kanunlarına göre kurulmuş şirketlere, Türkiye'de ticarî faaliyette bulunmamak kaydıyla irtibat bürosu açma izni vermeye yetkilidir.

DYYK temel felsefe olarak “izin ve onay” sisteminden “bilgilendirme” sistemine geçişi öngörmüş olmasına rağmen yabancı yatırımcıların irtibat bürosu açma konusunda izin alma zorunluluklarını korumuştur. Zira bilindiği üzere irtibat büroları, pazar araştırması yapmak, temin edilecek ürünlerin kalite kontrolünü yapmak gibi faaliyetlerde bulunmak ve ticari faaliyette bulunmamak üzere açılabilirler. Dolayısıyla bu düzenlemeyle –mevzuatta hakkında başkaca bir düzenleme bulunmayan– irtibat bürolarının, belirtilen şartlar çerçevesinde açılıp açılmadıklarının veya faaliyetlerine yine bu şartlar dahilinde devam edip etmediklerinin kontrol altında tutulması

¹⁰⁹ Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik (29.08.2003 t. ve 25214 sy. RG)

amaçlanmaktadır.

B. Dolaylı Olarak Yabancı Sermayeye İlişkin Bulunan Mevzuat

1. Kambiyo Mevzuatı

Kambiyo¹¹⁰ denildiğinde “yabancı paraların milli para birimi ile ifade edilen fiyatı veya tersine milli paranın yabancı para birimiyle ifade edilen fiyatı” anlaşılmaktadır.¹¹¹ Kural olarak bir ülkedeki kambiyo mevzuatı (ve rejimi) döviz işlemlerinde serbestliği ya da resmi denetimi öngörebilmektedir. Ülkemizde –Bölüm 1’de de kısmen değinildiği üzere– Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren 1983 yılına kadar resmi denetim sistemi uygulanmış, döviz alım-satımı TCMB’nin kontrol ve denetiminde, onun aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

1983 yılından itibaren kambiyo işlemlerinde büyük ölçüde serbestlik getirilerek kambiyo denetim sistemi terkedilmiştir. Ancak bu durum tabiidir ki bu alanda hiçbir düzenleme olmadığı anlamına gelmeyecektir. Bugün

¹¹⁰ İtalyan’ca “*cambio*” sözcüğünden Türkçe’ye giren bu terim, Latince’deki “*cambiare*”den gelmektedir ve kelime anlamı “değiştirme”dir. ATEŞLİ, Erkan D.; Kambiyo Mevzuatı, Yaklaşım Yayınları, Haziran 2003, s.21.

¹¹¹ EKŞİ, Nuray; Kambiyo Mevzuatında İhracat/İthalat Hesapları ve Bu Hesapların Kapatılmamasına İlişkin Suçlar, 2. Baskı, Beta. İstanbul 2004, s. 1 vd. Aynı şekilde BENER, Erhan; Türkiye’de Para ve Kambiyo Denetimi, Ankara 1968, s. 11 vd.

itibariyle doğrudan doğruya kambiyo mevzuatında değerlendirilebilecek başlıca hukuk kaynakları;

- 1567 sy. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun,
- Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar (89/14391 sy. BKK),
- Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karara İlişkin 91-32/5 sy. Hazine (ve Dış Ticaret) Müsteşarlığı Tebliği,
- Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile Başbakanlık Hazine (ve Dış Ticaret) Müsteşarlığı'nın 91-32/5 Sayılı Tebliğine İlişkin I-M sy. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genelgesi.
- Sermaye Hareketlerine İlişkin 2002/YB-1 sy. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genelgesi.

şeklinde sıralanmaktadır.

Belirtilen bu kaynaklar kapsamında ve dolayısıyla kambiyo mevzuatı içerisinde düzenlenen hususlardan birisi de “sermaye hareketleri” olarak adlandırılan Türkiye’ye gelecek ve Türkiye’den gidecek sermayeye ilişkin usul ve esaslardır. Bunlar topluca değerlendirildiğinde doğrudan yabancı yatırımlar ve yatırımcıların sermaye gelirleri konusunda cari kambiyo rejimi şöyle şekillenmektedir:

- 1) Türkiye’de şirket kurmuş, iştirakte bulunmuş veya şube açmış bulunan yabancı yatırımcıların Türkiye’deki faaliyetlerinden doğan net karları –bankalar ve özel finans kurumları

aracılığıyla– serbestçe yurt dışına transfer edilebilecektir.¹¹² Bu transfer esnasında ilgililerden sadece;

- Vergi dairesinden onaylı vergi beyannamesi, bilanço, ve kar/zarar hesabının,
 - Vergi tahakkuk ve/veya tahsil fişlerinin,
 - Kar dağıtım tablosunun,
 - Transfer edilen tutarla ilgili döviz satım belgesinin,¹¹³
- birer nüshası talep edilmektedir.¹¹⁴

2) Yine doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin olarak yurt dışından sağlanan nakdi veya gayri nakdi dış kredi faizlerinin transferi de serbestçe yapılabilmektedir.

3) Yabancı yatırımcıların –doğrudan yabancı yatırım kapsamında yer almasa bile burada belirtilmesinde fayda görölmüştür– Türkiye’de satın aldıkları her türlü menkul kıymetler ile diğer sermaye piyasası araçlarına ait temettü ve kar payı gelirleri ile; Türkiye’de sahip oldukları gayrimenkul veya ayni haklardan elde ettikleri kira veya diğer gelirler de yurt dışına serbestçe transfer edilebilecektir.

¹¹² Sadece Petrol Kanunu’na göre yapılacak transferlerde Hazine Müsteşarlığı’nın izni aranmaktadır.

¹¹³ Transferin firmanın döviz tevdiat hesabından yapılması halinde ise sadece bunu gösteren bir makbuzu ibrazı yeterli olacaktır.

¹¹⁴ Transfer ilk kez gerçekleştiriliyorsa şirket kuruluşunun Ticaret Sicil Gazetesi’nde yayınlanmış olduğunun tespiti de ayrıca gerekecektir.

2. Teşvik Mevzuatı

Öncelikle belirtmek gerekir ki; doğrudan bir yatırım gerçekleştirmek suretiyle Türkiye’de faaliyet göstermeye başlayan yatırımcı; artık genel olarak Türk vergi sisteminde yer alan ve istisna/muafiyet/indirim şeklinde ortaya çıkan her türlü kolaylıktan kural olarak yararlanabilir hale gelecektir. Bu kapsamda yer alan ve geniş manada “teşvik” kavramının içinde yer alacak bu tip çok çeşitli uygulamalar, öncelikle çok geniş kapsamlı bir görünüm arz etmeleri sebebiyle ancak başlı başına ayrı bir çalışmanın kapsamında ele alınabileceklerdir. Öte yandan bunlar direkt olarak “doğrudan yabancı sermaye yatırımları”yla ilgili ya da bunları hedef alan bir karakter taşımamaktadırlar.¹¹⁵

Dolayısıyla bu başlık altında; “bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, istihdam yaratmak ve uluslararası rekabet gücünü artırmak için Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normları ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak tasarrufları, katma değeri yüksek, ileri ve uygun teknolojileri kullanan yatırımlara yönlendirmek suretiyle, yatırımların desteklenmesi”ni¹¹⁶ amaçlayan Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar çerçevesinde düzenlenmiş bulunan yatırım teşvik mevzuatı irdelenmekle yetinilecektir.

¹¹⁵ Elbette ki yatırım iklimine yaptıkları olumlu katkı nispetinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına da dolaylı bir olumlu etkileri olacaktır.

¹¹⁶ Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında 2002/4367 sy. BKK, m. 1. Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin 2002/1 sy. Tebliğ.

2002/4376 sy. BKK çerçevesinde yatırımlara sağlanabilecek destek unsurları şunlardır:

- a. Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası,
- b. Yatırım indirimi,¹¹⁷

¹¹⁷

Uygulanacak yatırım indirimi oranları şu şekildedir.

Yatırımın Türü	Yatırım indirimi oranı
Yöre farkı gözetilmeksizin Uluslararası rekabet gücü kazandıracak, ileri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az ikisini içeren 250 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşan sınai yatırımlar	%200,
Ar-ge yatırımları	%100,
Çevre korumaya yönelik yatırımlar	%100,
Enerji dahil altyapı yatırımları	%100,
Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanında yapılacak yatırımlar	%100,
Elektronik sanayi yatırımları	%100,
Gemi ve yat inşa yatırımları	%100,
Tersane yatırımları	%100,
Uçak ve helikopter yatırımları	%100,
Eğitim yatırımları	%100,
Sağlık yatırımları	%100,
Turizm yatırımları	%100,
Maden istihracına yönelik yatırımlar	%100,
Bilişim teknolojisi yatırımları	%100,
Yazılım geliştirme yatırımları	%100,
Genel amaçlı rehabilitasyon merkezleri ve huzurevleri yatırımları	%100,
Bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar	%100,
Özel amaçlı bölgelerde yapılacak yatırımlar	%100,
İleri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az birini içeren ve sabit yatırım tutarı 50 milyon ABD Doları tutarı karşılığı Türk Lirasının üzerindeki yatırımlar	%100,
Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlar	%100,
Normal yörelerde yapılacak diğer yatırımlar	%60,

- c. Katma Değer Vergisi istisnası,
- d. Vergi, resim ve harç istisnası,
- e. Kredi tahsisi.

Teşvik belgeleri kapsamında kullanılmış yerli makine ve teçhizat ile hammadde, aramalı ve işletme malzemesi temin edilemez. Ayrıca, faaliyet konusu bizatihi taşımacılık olan yatırımlar dışındaki diğer yatırımlara ait teşvik belgeleri kapsamına binek araçları (arazi tipi dahil), uçak ve helikopter dahil edilmez.

Destek unsurlarının uygulanması açısından yöreler; gelişmiş, normal ve kalkınmada öncelikli yöreler olmak üzere üçe ayrılmış ve BKK ekinde sayılmıştır.

Destek unsurlarından yararlanılması için yatırımların, Hazine Müsteşarlığı tarafından makro ekonomik politikalar, arz-talep dengesi, sektörel, mali ve teknik yönden yapılacak değerlendirme sonucunda uygun görülerek, 2002/4367 sy BKK ve (bu BKK'ya istinaden yayımlanan tebliğlerde belirtilen ilke ve ölçütler içinde kalınmak koşulu ile teşvik belgesine bağlanması gerekmektedir.

Yatırımın, teşvik belgesine bağlanabilmesi için de asgari sabit yatırım tutarının;

- a.** Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda 200 milyar Türk Lirası,
- b.** Diğer yörelerde yapılacak yatırımlarda 400 milyar Türk Lirası, olması gerekmektedir.

Hazine Müsteşarlığı, teşvik belgesi kapsamındaki yatırımların mevzuata uygun şekilde yerine getirilip getirilmediğini denetlemeye, gerekli gördüğü takdirde yatırımın her aşamasında yatırımların ve ilgili odaların verilen görevlere ilişkin olarak yaptıkları işlemlerin takip ve kontrolünü yapmaya, gerekli göreceği tedbirleri almaya, ilgili kuruluşlardan belge ve bilgi istemeye ve aykırılıkların tespiti halinde teşvik belgesini iptal etmeye yetkilidir.

Yükümlülüklerine aykırı davranan, teşvik belgesindeki kayıt ve koşulları yerine getirmeyen, teşvik belgesi ile diğer belgelerde tahrifat yapan, sahte ve muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge düzenleyen ve kullanan, yanlış ve yanıltıcı bilgi veren yatırımcıların teşvik belgeleri Hazine Müsteşarlığı'nca kısmen veya tamamen iptal edilir.¹¹⁸

İptal edilen teşvik belgeleri ile ilgili olarak yatırımcıların yararlandıkları destek unsurları, 6183 sayılı Amme Alacaklarının

¹¹⁸ Ancak, turizm yatırımlarında, Turizm Bakanlığınca "Turizm Yatırım ve/veya İşletme Belgesi"nin iptal edilmesi teşvik belgesinin iptalini gerektirmez.

Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri çerçevesinde ilgililerden geri alınır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

§ V. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GENEL OLARAK TÜRK VERGİ SİSTEMİ KARŞISINDAKİ DURUMU

A. Vergi Hukukunda Yükümlü Kavramı, Genel Olarak Tam Yükümlülük ve Dar Yükümlük Ayrımı

Vergi alacağı-borcu ilişkisinin pasif tarafı olan yükümlü VUK m. 8, f. 2’de “(...) vergi yasalarına göre kendisine vergi borcu düşen gerçek veya tüzel kişi” olarak tanımlanmıştır.

Bu tanımdan hareketle vergi yükümlülüğünün unsurlarını şu şekilde tespit etmek mümkündür:

- *Vergi yükümlülüğü yasadan kaynaklanır:*

Bu unsur temelini Anayasa’nın 73. maddesinde ifadesini bulan verginin yasallığı ilkesinde bulur. Yasa ile öngörülmemiş bir vergi yükümlülüğünün idari bir işlemle yaratılması mümkün değildir.¹ Vergilendirme sürecindeki

¹ Verginin belirgin olması boyutu Bkz. GÜNEŞ, Gülsen; Verginin Yasallığı İlkesi, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1998, s. 17.

tarh, tahakkuk gibi idari işlemler sadece yasadan kaynaklanan bir vergi yükümlülüğünü harekete geçirmeye yöneliktir.

Burada ayrıca belirtmek gerekir ki yükümlülüğün yasadan doğan bir hukuki durum olması, aynı zamanda sözleşmeyle değiştirilebilmesine de engel olur. Yani vergi yükümlülüğünü değiştirmeye yönelik sözleşmeler –her ne kadar taraflar arasında bağlayıcı olsalar bile– vergi idaresine karşı bir hüküm ifade etmezler.²

- *Vergi yükümlülüğünün konusu vergi borcudur:*

Vergi borcu ilişkisi, devlet ile yükümlü arasındaki kamusal nitelikteki bir borç ilişkisidir. Bu ilişkinin kamusal nitelik taşımasının sebebi, en önemli kalemini vergilerin oluşturduğu kamu gelirlerinin, kamu giderlerinin kaynağını oluşturması; sonucu ise ilişkinin alacaklı tarafını oluşturan devletin de kural olarak bu alacağı üzerinde yasalarla çizilmiş çerçevenin dışında serbestçe tasarrufta bulunamamasıdır.³

Vergi borcunun yalnızca tahakkuk eden vergiyi ödemek anlamındaki maddi görevden ibaret olmadığı ve fakat ayrıca birtakım şekli görevleri de barındırdığı doktrinde haklı olarak belirtilmektedir.⁴ Gerçekten VUK'nin

² KANETİ, Selim; Vergi Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s.97 vd.

³ Verginin alınması zorunluluğu boyutu. Bkz. GÜNEŞ, a.g.e. s. 19.

⁴ ÖNCEL, Mualla / KUMRULU, Ahmet / ÇAĞAN, Nami; Vergi Hukuku, Turhan Kitabevi, 12. Baskı, Ankara 2005. s. 71 vd.

Aynı yönde bkz. KIRBAŞ, Sadık; Vergi Hukuku, Siyasal Yayıncılık, 8. Bası, Ankara 1996, s. 76.

Saban, “yükümlü”yü, “sorumlu”dan farkını ortaya koymak suretiyle tanınlamaya çalışmış ve yükümlünün ayırıcı özelliğini Öncel’e atfen “vergiyi doğuran olayın kendi kişiliğinde gerçekleşmiş olması” olarak saptamıştır. SABAN, Nihal; Vergi

“mükellefin ödevleri” başlıklı ikinci kitabında yer alan ve yükümlü tarafından yerine getirilmesi gereken şekli görevleri, vergi borcunun ikinci ayağı olarak düşünmek doğru olacaktır. Örneğin zarar eden ve bu sebeple vergi ödemesi söz konusu olmayacak bir işletme sahibine halen “yükümlü” denmesi ve vergi borcu kapsamındaki şekli görevleri yerine getirmesinin beklenmesi de bu düşünce tarzının doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.⁵

- *Vergi yükümlüsü bir gerçek ya da tüzel kişidir:*

Vergi alacağı-borcu ilişkisinin borçlusu olabilmek için eylem ehliyeti gerekli değildir, hak ehliyetine sahip olmak yeterlidir. Belirtmek gerekir ki istisnaen tüzel kişiliğe sahip olmayan topluluklar da vergi yükümlüsü olabilmektedir. Örneğin kurumlar vergisi yükümlüsü olarak sayılan iş ortaklıklarının tüzel kişiliği bulunmamaktadır.

Vergi yasaları düzenledikleri vergi türü açısından yükümlünün kim olduğunu açıkça belirler. Yükümlülük başlığı altında tam yükümlülük-dar yükümlülük şeklinde bir ayırımla karşılaşmamızın sebebi ise vergilendirme yetkisinin bir devletin ülkesi üzerindeki egemenliğine dayanması ve onun mali

Hukuku – Genel Kısım, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 130. Ayrıca bkz. ÖNCEL, Mualla; “Vergi Hukuku Açısından Sorumluluk”, **Prof. Dr. Fadıl H. Sur’un Anısına Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No. 522, Ankara 1984, s. 40 vd.

⁵ Şekli görevleri vergi borcu kapsamında düşünmeyen Kaneti, bu noktadan hareketle vergi yükümlülüğüne ilişkin dördüncü bir unsur olarak “vergi yükümlülüğünün konusunun kural olarak bir para borcu olduğunu” belirtmektedir. Bkz. KANETİ, a.g.e., s. 80,81.

alandaki görünümünü oluşturmasıdır.⁶ Bir başka deyişle devletin vergilendirme yetkisi, yani devletin egemenliğine dayanarak vergi alma konusunda sahip olduğu hukuki ve fiili gücü de kural olarak devletin ülkesi sınırları içerisinde geçerlidir.^{7 8}

Vergi yasalarının yerelliği ilkesi de bunun doğal bir sonucudur. Yerellik ilkesi⁹, vergilendirmede kaynak ilkesinin uygulanmasını, yani devletin kendi ülkesindeki vergi doğurucu olayları kendi vergilendirme yetkisi kapsamında kabul etmesini sonuçlar.¹⁰ Yani bir devletin ülkesinde bulunan vergi konuları ve vergiyi doğurucu olaylara, bunlarla ilgili olan kişilerin uyruk ya da yabancı olmasına bakılmaksızın, o ülkenin vergi yasaları uygulanır.¹¹

⁶ ÇAĞAN, Nami; Vergilendirme Yetkisi, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1982, s. 2.

Ogley de; çifte vergilendirmeyi önleyecek herhangi bir düzenleme olmaması durumunda örneğin bir şirketin kendi ülkesinde –yurt dışındaki şubesinin gelirleri de dahil olmak üzere– dünya üzerindeki tüm gelirleri üzerinden vergi öderken; bu –yurt dışı– gelirlerinin kaynaklandığı yer olması aynı gelir üzerinden şubesinin bulunduğu ülkede de vergi ödemek zorunda kalacağını belirtmektedir. OGLEY, Adrian; The Principles of International Tax , Interfisc Publishing, 1993, s. 31.

⁷ EKMEKÇİ, Esra; Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük, Kazancı Hukuk Yayınları No:132, İstanbul 1994, s. 1

⁸ Devletin vergi alma konusunda sahip olduğu yetkisinin ülkesi sınırları içerisinde “kural olarak” geçerli olduğundan bahsedilmesinin sebebi, vergi yasalarının uygulanması bakımından bir ülkenin coğrafi sınırları ile mali sınırlarının her zaman aynı olmaması ihtimalidir. Örneğin serbest bölgeler ve diplomatik muafiyetler, bu anlamda yerellik ilkesinin birer istisnasını oluştururlar. Bkz. ÇAĞAN, a.g.e., s. 212 vd.

⁹ Bu ilke için “mülkîlik”, “ülkesellik”, “yersellik”, “menşe” ve “kaynak” terimleri de kullanılmaktadır. Bkz. EKMEKÇİ, a.g.e, s.1 ve KARAKOÇ, Yusuf; Genel Vergi Hukuku, 3.Bası, Yetkin Yayınları, Ankara 2004, s. 84.

¹⁰ KANETİ, a.g.e., s. 40

¹¹ EKMEKÇİ, a.g.e., s.2.

Doğaldır ki bu ilkenin katı bir şekilde uygulanması imkânsızdır. Bu sebeple yükümlülük konusundaki düzenlemelerde bazen uyruklu, ikametgâh gibi ölçütler kullanılarak yerellik ilkesine kişisel kazandırılır (kişisel ilkesi). Zira vergi yasalarının uygulanabilir olması için verginin yükümlüsü veya konusunun, vergilendiren devletin etki alanı içinde olması; bir başka deyişle, vergilendirme yetkisini kullanan devlet ile verginin konusu veya yükümlüsü arasında asgari ve yeterli bir ilişki veya bağlılığın bulunması gerekir.¹²

Vergi yasalarının uygulanmasında kişisel ilkesi, uyruklu ve ikametgâh ilkesi şeklinde iki görünümde ortaya çıkar. Uyruklu ilkesine göre, bir ülkenin vatandaşı ister kendi ülkesinde ister yabancı ülkelerde giriştiği tüm işlemlerden, yaptığı tüm faaliyetlerden, kendi ülkesinin yasalarına göre vergi yükümlüsü olur. İkametgâh ilkesine göre ise; bir kişinin ikametgâhı nerede ise bu kişinin –nereden ve nasıl elde edilirse edilsin– bütün gelir ve servetinin vergilendirilmesi ikametgâhının bulunduğu ülkeye aittir. Her iki alt ilke açısından da gerek uyruklu ve gerekse ikametgâh kavramları, yaşamsal gerçekler karşısında iktisadileşerek “yasal uyruklu” ve “yasal ikametgâh” yerine “iktisadi uyruklu” ve “mali ikametgâh” şekline bürünmüşlerdir.¹³

Türk vergi sisteminde vergi yasalarının yer bakımından uygulanmasının genel olarak düzenleyen bir yasa maddesi mevcut değildir. Bunun yerine vergi türlerinin düzenlendiği bireysel vergi yasaları yükümlülük konusundaki düzenlemeleriyle aynı zamanda o vergi türü açısından yer bakımından hangi ilkenin esas alındığını da işaret etmişlerdir.¹⁴

¹² ÇAĞAN, a.g.e., s. 213.

¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. EKMEKÇİ, a.g.e., s. 3-7.

¹⁴ Genelde uygulanan sistem de budur. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde yabancı şirketler açısından, Birleşik Devletler’de ticaret yapan ya da faaliyet

Türk vergi sistemindeki gelir üzerinden alınan vergiler olan gelir vergisi ve kurumlar vergisinin düzenlendiği Gelir Vergisi Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanunu, yukarıda belirttiğimiz yerellik ve kişisellik ilkelerinden her ikisini de ayrı

gösteren yabancı şirketlerin Birleşik Devletler'deki ticaret ya da faaliyetiyle fiilen bağlantılı olan vergilendirilebilir gelirlerinin; yabancı ortaklıkların yabancı ortakları açısından ise söz konusu ortaklığın Birleşik Devletler kaynaklı vergilendirilebilir gelirlerinden hisselerine düşen kısmının Birleşik Devletler vergilendirmesine tabii olduğu "Internal Revenue Code" m.11'de belirtilmektedir. THOMPSON, Jr. Samuel C.; US Taxation of International Transactions, West Publishing Co. 1995, s. 5. Ayrıca bkz. ÖNER, Erdoğan; Amerika Birleşik Devletleri Federal Vergi İdaresi:IRS, Makliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara Ocak 2005, s. 105 vd.

şik

Yerleşik olmayan yabancı gerçek ve tüzelkişilerin gelirlerinin vergilendirilmesi noktasında üç temel nokta dikkate alınmaktadır

- Vergi yükümlüsünün gelirinin niteliği ve kaynağı,
- Vergi yükümlüsünün Birleşik Devletler'deki faaliyetinin niteliği (ticari olup olmadığı)
- Elde edilen gelire faaliyet arasındaki fiili bağlantı.

McDANIEL, Paul R. / AULT, Hugh J.; Introduction to United States International Taxation, Kluwer Law International, 1998, s.49.

Ayrıca belirtmek gerekir ki; bu kapsamdaki Birleşik Devletler'deki ticari faaliyetler kapsamında elde edilen gelirler, Birleşik Devletler'de yerleşik mükelleflerin tabii oldukları usul kapsamında vergilendirilir. DOERNBERG, Richard L.; International Taxation, 4 th Edition, s. 28. ve McDANIEL, Paul R. / AULT, Hugh J., a.g.e., 1998, s.643.

Aynı şekilde Birleşik Krallık'da da

- (i) Birleşik Krallık'ta yerleşik şirketler, dünyanın her yerindeki (gelir ve vergiye tabi sermaye gelirleri dahil) kazançları üzerinden kurumlar vergisi ile yükümlüdür,
- (ii) Birleşik Krallık'ta yerleşik olmayan ancak acenta ya da şube aracılığıyla Birleşik Krallık'ta ticaret yapan şirketler, Birleşik Krallık'ta şubesinin ticaretine ilişkin kar ve gelirleri üzerinden kurumlar vergisi ile yükümlüdür,
- (iii) Birleşik Krallık'ta yerleşik olmayan ve Birleşik Krallık'ta şube ya da acenta vasıtasıyla da faaliyet göstermeyen şirketler Birleşik Krallık'ta doğan gelirleri üzerinden değişmeyen oranda (götürü) gelir vergisine tabidir. GARRET, a.g.e., s.153, 154.

ayrı benimseyen hükümlere yer vererek tam yükümlülük ve dar yükümlülük şeklinde iki farklı yükümlülük durumu yaratmıştır.^{15 16}

Tam yükümlülüğü düzenleyen hükümler, bir devletle ikametgâh veya uyrukluk ilişkisi içerisinde bulunan kişilerin, ülke içi ve ülke dışı tüm gelirlerinin o ülke tarafından vergilendirilmesinin amaçlandığı kişisellik ilkesinin; dar yükümlülüğü düzenleyen hükümler ise bir devlet ülkesi içerisinde bulunan tüm vergi konularının ve vergi doğurucu olayların o ülke tarafından vergilendirilmesine yönelik bulunan yerellik ilkesinin gelir ve kurumlar vergisi yasalarındaki görünümünü oluşturmaktadır.¹⁷ Tam yükümlülüğe tabi olanlar Türkiye içinde ve Türkiye dışında elde ettikleri tüm gelir unsurları üzerinden vergilendirilirken; dar yükümlülük kapsamına girenler sadece Türkiye içinde elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergilendirilirler.

B. Gelir Vergisinde Tam Yükümlülük ve Dar Yükümlük Ayırımı

GVK, m. 1 hükmünde “Gerçek kişilerin gelirleri gelir vergisine tabidir” demek suretiyle gelir vergisinin yükümlüsünün gerçek kişileri olduğunu belirtmiş

¹⁵ Doktrinde, bu ayırmda karşımıza çıkan “dar yükümlülük” kavramı, “muafiyetler” gibi “vergi mükellefiyetinin daraltıldığı bir hal olarak” da nitelendirilmektedir. Bkz.: TUNCER, Selahattin; Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarında Vergi Rejimi, Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği (YASED) Yayın No:12, İstanbul 1984, s.7.

¹⁶ Zaten “... tam mükellefiyet kavramı devletlerin kendi vergi kanunlarında hem kişisellik hem de yerellik ilkelerine yer vermelerinden kaynaklanmaktadır.” Bkz. YÜCEL, Selçuk / TURAN, Hayrettin; Dar Mükellef Kurumlar, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul 1999, s. 3.

¹⁷ EKMEKÇİ, a.g.e., s. 8.

ve hemen ardından m. 2'den itibaren tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımı konusundaki düzenlemenin ayrıntılarına geçmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere GVK'nin, yükümlülük konusunda yerellik ve kişisellik ilkelerinin her ikisini de esas alan ikili bir sistem izlemiş olması sebebiyle bu vergi açısından tam yükümlülük ve dar yükümlülük olmak üzere iki farklı yükümlülük çeşidi oluşmuştur. Bu ayrım vergiye tabi gelirin yükümlüler ve yer itibarıyla kapsamını belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Zira Türk vatandaşlarının (ya da Türkiye'de yerleşmiş kişilerin) Türkiye içinde elde ettiklerinin dışında Türkiye dışında elde ettikleri kazançları olabileceği gibi; yabancı uyruklu (ya da Türkiye'de yerleşmemiş olan) kişilerin de Türkiye'deki faaliyetlerinden gelir elde etme ihtimalleri mevcuttur.¹⁸

Bunun yanında, vergi sistemlerinde dar yükümlülük şeklinde bir kavrama yer verilmesinin vergilendirmede genellik ve eşitlik prensiplerinin hem bir gereği hem de bir sonucu olduğu da söylenebilecektir.¹⁹ Zira her devlet kendi sınırları içerisinde doğan kazanç ve iratlar üzerinde ortaklık iddia etme hakkına sahip bulunacaktır. Bir devletin ülkesinde yerleşik kişi ve kurumlar, kazançları üzerinden o devlete vergi öderken; yerleşik sayılmayanların, üstelik aynı kamu düzeni ve hizmetlerinden faydalanmak suretiyle sağladıkları kazançlarının vergi dışında bırakılması, vergide genellik ve eşitlik prensibini ihlal edeceği gibi, rekabet alanında ülkede yerleşmemiş olanlar lehine (haksız) bir üstünlük de doğuracaktır.²⁰

¹⁸ ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 253.

¹⁹ YÜCEL/TURAN, a.g.e., s. 3.

²⁰ Maliye (ve Gümrük) Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, Türk Vergi Kanunları Gerekçeleri, 2. Cilt, Ankara 1988, s.53.

1. Gelir Vergisinde Tam Yükümlülük

GVK, “yerleşime dayalı kişisellik esasını”²¹ temel almak suretiyle 3. maddesinde Türkiye’de yerleşmiş olan gerçek kişileri tam yükümlü olarak tespit etmiş, ayrıca aynı maddenin ikinci bendinde de uyrukluk ölçütünü esas alan bir düzenleme yapmıştır. Bu şekilde kişisellik ilkesinin uyrukluk ve ikamet olan her iki ölçütü de tam yükümlülükte uygulama alanı bulmaktadır.

Türkiye’de yerleşmiş olan bu tam yükümlü gerçek kişiler Türkiye içinde ve dışında elde ettikleri tüm kazançları üzerinden vergilendirilirler.²²

Türkiye’de yerleşme konusunda temel ölçüt ikametgahtır. GVK m. 4 uyarınca, MK m. 19 anlamında ikametgahı Türkiye’de bulunanlar Türkiye’de yerleşmiş sayılacaklardır.²³ GVK’de ikametgah kavramına ayrı bir belirleme

²¹ KANETİ, a.g.e., s.321.

²² Yabancı ülkelerde sağlanan kazançların ne zaman elde edilmiş sayılacağı GVK’nin 85. maddesinde açıklanmıştır. “Gelirin Toplanması ve Beyan” başlıklı hükmün 3. fıkrası uyarınca yabancı ülkelerde sağlanan kazançlar;

a. Yükümlünün bunları Türkiye’deki hesaplarına geçirdiği yılda,

b. Türkiye’deki hesaplara geçirilmesinin yükümlünün iradesi dışındaki sebeplerden ileri geldiğinin kanıtlandığı hallerde, yükümlünün bunlara tasarrufta bulunabildiği yılda

elde edilmiş sayılacaklardır.

Madde lafzı açık olmamakla birlikte, yurtdışından sağlanan kazançların, kural olarak kaynaklandıkları iş ve işlemin gerçekleştiği takvim yılında elde edileceğinin ve aynı takvim yılında Türkiye’deki hesaplara intikal edeceğinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Zira b.’deki ihtimal, bu kuralın aksine bir durumun (ve hem de yükümlünün iradesi dışında) meydana geldiğinin kanıtlanması ile gerçekleşebilecektir.

²³ 4721 s. (yeni) Türk Medeni Kanunu’nun ilgili 19. maddesi, “ikametgah” yerine “yerleşim yeri” ifadesini benimsemiştir. Yerleşim yeri başlıklı söz konusu 19. m. metni aynen şu şekildedir:

getirilmediğinden medeni hukuktaki “sürekli kalma niyeti (sübjektif unsur) ile oturlan (objektif unsur) yer” tanımındaki unsurlar burada da ikametgahın belirlenmesinde dikkate alınacaktır. Özellikle kişinin farklı ülkelerde birden çok konutunun bulunması durumunda hangisinin ikametgah kabul edileceğinin saptanması sırasında sübjektif unsurun değerlendirilmesinin en büyük kıstas olacağı bir gerçektir.²⁴

Bunun yanında, ikametgahın saptanmasındaki güçlülere karşı vergilendirmede belirliliği ve güvenliği sağlamak üzere, bir takvim yılı içerisinde Türkiye’de devamlı olarak altı aydan fazla oturanların da Türkiye’de yerleşmiş kabul edileceği GVK m. 4’ün 2. bendinde ayrıca ve açıkça belirtilerek ikametgah esasının yanında tamamlayıcı nitelikte bir de “oturma süresi ölçütü” öngörülmüştür.²⁵ “Türkiye’de devamlı olarak altı aydan fazla oturma” ölçütü konusunda belirtmek gerekir ki bu sürenin geçirildiği yer (fiziki mekan) önemli değildir; bu yer bir konut olabileceği gibi otel, motel, pansiyon gibi bir yer de olabilir. Bunun yanında altı aylık süre boyunca meydana gelen geçici ayrılmalar süreyi kesmeyecektir.

“Yerleşim yeri bir kimsenin sürekli kalma niyetiyle oturduğu yerdir.

Bir kimsenin aynı zamanda birden çok yerleşim yeri olamaz.

Bu kural ticari ve sınai kuruluşlar hakkında uygulanmaz.”

²⁴ Yaşantının ağırlıklı olarak sürdürüldüğü, iş ilişkilerinin yoğunlaştırıldığı, aile çevresinin bulunduğu yer, ikametgahın sübjektif unsurunun belirlenmesinde önemli olabilecek göstergelerdir. Bkz. ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 254.

²⁵ Altı ay boyunca oturma esasını tamamlayıcı bir ölçüt olduğu için, bir kişi Türkiye’de altı aydan daha az bir süre oturmuş olsa bile oturduğu süre içinde ikametgahının Türkiye’de olduğu belli ise tam yükümlülük esasında vergilendirilecektir. Bkz. a.g.e., s. 254

Gelir vergisinde vergilendirme döneminin takvim yılı olması sebebiyle, altı aylık oturma süresinin aynı takvim yılında tamamlanmış olması gerekecektir. Yani iki farklı takvim yılında Türkiye’de oturuş süresi altı ayı geçse bile her bir takvim yılında ayrı ayrı toplam altı aylık süreye ulaşılmamış ise tam yükümlülük şartının gerçekleştiğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Keza ikametgahı Türkiye’de bulunmayan bir kişi açısından tam yükümlülük statüsü ancak aynı takvim yılı içerisinde altı aylık oturma süresi dolduktan sonra doğacağından; ancak bu sürenin dolduğu tarihten sonraki gelirlerinden tam yükümlü olarak vergilendirilebilecektir. Bir başka deyişle örneğin bir takvim yılının Temmuz ayının son günü itibarıyla altı ay süreyle Türkiye’de oturuyor durumda bulunan bir kişi, bu günden sonrası için gerek Türkiye içinde gerekse Türkiye dışında elde ettiği kazançları üzerinden vergilendirilecek, takvim yılının önceki kısmı için ise dar yükümlü statüsünü koruduğu kabul edilerek sadece Türkiye’de elde ettiği kazançlar üzerinden vergilendirilecektir.

Aynı değerlendirmeyi ikametgahını Türkiye’ye taşıdığı için tam yükümlü statüsüne geçen kişiler açısından da yapmak gerekir. Yani bu gibi kişiler de ikametgahlarının Türkiye’ye taşıdıkları günden sonrası için gerek Türkiye içinde gerekse Türkiye dışında elde ettiği kazançları üzerinden tam yükümlü olarak vergilendirilecek, takvim yılının önceki kısmı için ise dar yükümlü statüsünü koruduğu kabul edilerek sadece Türkiye’de elde ettiği kazançlar üzerinden vergilendirilecektir.²⁶

Ayrıca belirtmek gerekir ki; GVK m. 5 altı ay boyunca Türkiye’de oturma esasına bazı özel durumlar sebebiyle bir esneklik getirerek birtakım istisnalar

²⁶ a.g.e., s. 255

öngörmüştür. Buna göre bazı koşullar altında, yabancılar, Türkiye’de altı aydan fazla kalsalar dahi tam yükümlü olarak kabul edilmeyeceklerdir.²⁷ Buna göre;

- Belli ve geçici görev veya iş için Türkiye’ye gelen iş, ilim ve fen adamları, uzmanlar, memurlar, basın ve yayın muhabirleri ve durumları bunlara benzeyen diğer kimseler,
- Öğrenim, tedavi, dinlenme veya seyahat amacıyla Türkiye’ye gelenler,
- Tutukluluk, hükümlülük veya hastalık gibi elde olmayan sebeplerle Türkiye’de alıkonulan veya kalan kişiler,

Türkiye’de buldukları süre altı ayı geçse bile GVK m. 5’in açık hükmü uyarınca Türkiye’de yerleşmiş kabul edilmeyeceklerdir.

Tam yükümlülük konusunda son olarak GVK’nin 3. maddesinin 2. bendindeki düzenlemeyi ele aldığımızda uyrukluk esasının da bir ölçüt olarak karşımıza çıktığını görürüz. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki GVK’deki tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımında uyrukluk çok önemli bir görünüm arz etmemektedir.²⁸ GVK madde 3 hükmü uyarınca resmi daire ve müesseselere veya

²⁷ Böyle bir istisnanın nedeninin, sayılan kişilerin Türkiye’ye gelmelerine neden olan işlerin hem belli hem de geçici nitelik taşıması olduğu söylenmektedir. Buna göre bu iki nitelikten birisinin bulunmaması veya sonradan ortadan kalkması durumunda artık GVK m. 5’teki istisnanın varlığından söz edilemeyecek ve bu durumdaki kişi tam yükümlülük esasına göre vergilendirilecektir. Örneğin çekilen bir filmin çalışmalarını izlemek için Türkiye’ye gelen bir gazeteci kural olarak bu istisnanın kapsamında yer aldığından dar yükümlü kabul edilerek sadece bu iş için Türkiye’de elde edeceği gelir üzerinden vergilendirilirken; bu gazetecinin film çekimi dışında başka konularda haber toplaması ve bağlı olduğu yayın organına göndermesi durumunda artık işin belli olma niteliği kaybolacağından istisna kapsamından çıktığının kabulü ile tam yükümlü olarak vergilendirilmesi gerekecektir. Bkz. a.g.e., s. 256.

²⁸ EKMEKÇİ, a.g.e., s. 9.

merkezi Türkiye`de bulunan teşekkül ve teşebbüslere bağlı olup adı geçen daire, müessese, teşekkül ve teşebbüslerin işleri dolayısıyla yabancı ülkelerde oturan Türk vatandaşları tam yükümlü kabul edilerek gerek Türkiye içinde gerekse Türkiye dışında elde ettikleri gelirlerin tümü üzerinden vergilendirilirler. Ancak yine aynı bendin parantez içi hükmü uyarınca bu kişiler, buldukları ülkelerde, elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden gelir vergisi veya benzeri bir vergi ödemiş olmaları durumunda artık söz konusu bu kazanç ve iratlar üzerinden Türkiye`de ayrıca vergilendirilmeyeceklerdir.²⁹ ³⁰ Bu durumdaki kişilere Türkiye`den yapılan ücret ödemesi konusunda da ortaya çifte vergilendirme sorunu çıkmaktadır. Zira bu şekilde merkezi Türkiye`de bulunan kuruluşlara bağlı olarak yurt dışında görev yapan –ve bu sebeple ücret geliri elde eden– Türk

²⁹ GVK, burada çifte vergilendirmenin önlenmesi konusunda istisna yöntemini benimsemiştir.

³⁰ “Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin hukuki durumları Gelir Vergisi Kanunu’nun 3 üncü maddesinin 2 nci bendi kapsamına girmemekle birlikte, Maliye Bakanlığı genişletici bir yorumla bu hükmü uygulayarak uluslararası çifte vergilendirmeyi önlemektedir. Maliye Bakanlığı yabancı ülkelerde çalışan işçilere altından kalkamayacakları bir ödev yüklememek için böyle bir yoruma gitmiştir. Bu yorum, olması gereken hukuk bakımından doğru ise de Gelir Vergisi Kanunu hükümlerinin zorlanması sonucunu doğurmaktadır. Gelir Vergisi Kanununa göre (Türk vatandaşı olup) yabancı ülkelerde çalışan işçiler tam yükümlü olup, 3 üncü maddede öngörülen istisna hükmünün kapsamı dışındadırlar. Çünkü işçiler, yabancı ülkelere resmi daire veya merkezi Türkiye`de bulunan kuruluşlara bağlı olarak gitmemektedirler. Öte yandan yabancı ülkelerde çalışan işçiler buldukları ülkelere yerleşmek niyetiyle değil, geçici olarak çalışmaya gitmektedirler. Yabancı ülkelerde çalışma izni ile oturabilmektedirler; dolayısıyla bu kişileri dar yükümlü (GVK m. 6, 7) kabul etmeye de olanak yoktur. Gelir Vergisi Kanununa göre yurt dışında çalışan işçiler tam yükümlüdürler. Bunların yurt dışında ödedikleri vergiler bakımından Kanunun 123 üncü maddesinde yer alan “*Yabancı Ülkelerde Ödenen Vergilerin Mahsubu*” hükmünün uygulanması gerekmektedir. Bu hüküm işçilere beyanname verme ödevi ve bazı koşullar altında ek vergi yükümlülüğü getirmektedir. Bu nedenle Gelir Vergisi Kanununun 3 üncü maddesine, yabancı ülkelerde çalışan Türk işçileri bakımından bir istisna hükmü eklenmesinde yarar vardır. (...)”ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 257. Bu konuda ayrıca bkz. ÖNCEL, Mualla; “Yabancı Ülkelerde Çalışan İşçilerin Gelir Vergisi Yükümlülüğü”, **Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. VII, sy.1, Haziran 1973, s. 103-108.

vatandaşlarının Türkiye’de olduğu gibi buldukları ülkede de tam yükümlü sayılmaları ihtimali çok güçlüdür. İşte bu kişilere Türkiye’den yapılan ücret ödemesi sırasında GVK m. 94 uyarınca kesinti yapılması durumunda (ilk vergilendirme Türkiye’de yapılmış olacağı için GVK m. 3, b. 2 parantez içi hükmü uyarınca istisna yöntemini uygulamak da mümkün olamayacağından) çifte vergilendirmeye engel olunamayabilecektir. Maliye Bakanlığı –buna yol açmamak için– ücret geliri elde edenlerin buldukları ülkede elde ettikleri gelirleri üzerinden vergilendirilmeleri halinde, Türkiye’de vergi kesintisi yoluyla vergilendirilmemelerini kabul etmektedir.³¹

2. Gelir Vergisinde Dar Yükümlülük

Türkiye’de yerleşik olmayanların gelirleri açısından ise GVK’de kaynak esaslı ölçüt alınarak, bu durumdaki gerçek kişiler dar yükümlü olarak nitelendirilmiş ve bu kişilerin sadece Türkiye’de elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergilendirilecekleri belirtilmiştir. Dar yükümlülükte hedef kişiyi değil, kaynağı Türk ekonomisi olan geliri vergilendirmektir.³²

“Türkiye’de elde etme” ise, bu kez dar yükümlü kişilerin Türkiye’de vergilendirilecek kazançlarının saptanması açısından getirilmiş bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında gelirin niteliği veya unsurları açısından dar yükümlülük ile tam yükümlülük arasında bir fark yoktur.

³¹ ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 258.

³² a.g.e., s. 259

GVK m. 7, kazanç ve iradın hangi şartlarla Türkiye’de elde edilmiş sayılacağını her bir gelir unsuru açısından ayrı ayrı ve ayrıntılı bir şekilde tespit etmiştir:

- Ticari kazançlar açısından, kazanç sahibinin Türkiye’de işyeri veya daimi temsilcisinin olması ve kazancın bu işyerinde ya da bu daimi temsilci aracılığıyla sağlanması durumunda söz konusu kazanç Türkiye’de elde edilmiş sayılacaktır. Belirtilen iki ölçütten herhangi birinin varlığı, kişinin dar yükümlülük çerçevesinde ve ticari kazanç kapsamında vergilendirilmesi için yeterli olacaktır.³³

Ancak belirtilen bu şartlar gerçekleşmiş olsa bile eğer kişinin iş merkezi Türkiye’de değilse ve yürüttüğü faaliyet, ihraç edilmek üzere Türkiye’de satın aldığı ya da ürettiği malları Türkiye’de satmaksızın yabancı ülkeler göndermekten ibaret ise, bu faaliyetten doğan kazançlar Türkiye’de elde edilmiş sayılmayacaktır.

Alıcı veya satıcının veya her ikisinin Türkiye’de olması veya satış akdinin Türkiye’de yapılması durumlarında malın “Türkiye’de satıldığı” kabul olunacaktır. İş merkezi ile kastedilen ise, iş bakımından işlemlerin fiili olarak toplandığı ve yönetildiği yerdir.

- Zirai kazançlar açısından, zirai faaliyetlerin Türkiye’de gerçekleştirilmesi durumunda söz konusu kazanç Türkiye’de elde edilmiş sayılacaktır.

³³ Dar Yükümlülükte Türkiye’de ticari kazanç elde edildiğinin kabulü için getirilmiş olan iki şartın işin tabiatı gereği olduğunu belirtmek gerekir. Zira Türkiye’de yerleşik olmayan (dar yükümlü) bir gerçek kişinin bir işyeri ya da daimi temsilcisi olmaksızın (süreklilik niteliği taşıması gereken) ticari faaliyet yürüttüğünden bahsetmek mümkün değildir. Böyle bir durumda bu kişinin ancak GVK m. 7, b. 7’deki diğer kazanç ve iratlar kapsamında bir gelir elde etmesi söz konusu olabilecektir. Bkz. a.g.e., s. 260.

Yasa'da belirtilmemiş olmasına rağmen, Türkiye'de yerleşik olmayan bir kişinin bu faaliyeti ancak bir daimi temsilci aracılığıyla yürütebileceği, tarhiyatın muhatabının da bu kişi olacağı, aksi takdirde kendisi bizzat Türkiye'de zirai faaliyet yürüten bir kişinin tam yükümlülük kapsamında vergilendirilmesi gerekeceği, doktrinde haklı olarak belirtilmektedir.³⁴

- Ücretler açısından, hizmetin Türkiye'de gerçekleştirilmesi veya Türkiye'de değerlendirilmesi ya da ücretin Türkiye'de bulunan kurumların yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçilerine ve tasfiye memurlarına ait huzur hakkı, aidat, ikramiye ve benzerlerinden olup aynı zamanda Türkiye'de değerlendirilmesi durumunda söz konusu kazanç Türkiye'de elde edilmiş sayılacaktır. Yine burada da bu ölçütlerden herhangi birinin varlığı, dar yükümlülük kapsamında vergilendirme için yeterli olacaktır.
- Serbest meslek kazançları açısından, serbest meslek faaliyetinin Türkiye'de gerçekleştirilmesi ya da Türkiye'de değerlendirilmesi durumunda söz konusu kazanç Türkiye'de elde edilmiş sayılacaktır.
- Gayrimenkul sermaye iratları açısından, gayrimenkulun Türkiye'de bulunması ya da gayrimenkul sayılan mal ve hakların Türkiye'de kullanılması veya Türkiye'de değerlendirilmesi durumunda söz konusu kazanç Türkiye'de elde edilmiş sayılacaktır.
- Menkul sermaye iratları açısından, sermayenin Türkiye'de yatırılmış olması durumunda bundan elde edilen kazanç Türkiye'de elde edilmiş sayılacaktır.
- Diğer kazanç ve iratlarda ise bunları doğuran iş veya işlemin Türkiye'de ifa edilmesi veya Türkiye'de değerlendirilmesi durumunda söz konusu kazanç Türkiye'de elde edilmiş sayılacaktır.

³⁴ a.g.e., s. 260.

Ticari kazançlar açısından söz konusu olan işyeri GVK m. 8, f. 1 uyarınca VUK hükümlerine göre tespit olunacaktır. Daimi temsilci ise aynı maddenin 2. fıkrasında, bir hizmet veya vekalet sözleşmesi ile temsil edilen bağlı olan, onun nam ve hesabına belirli veya belirsiz bir süreyle veya birçok ticari işlemler yapmaya yetkili olan kişiler, olarak tanımlanmış ve bir kişinin birkaç kişiyi aynı anda temsil etmesinin daimi temsilcilik niteliğini değiştirmeyeceği de ayrıca belirtilmiştir. Bunun yanında yine aynı maddenin takip eden bentlerinde sayılan kişilerin, başkaca hiçbir şart aranmaksızın, temsil edilenin daimi temsilcisi sayılacağı kabul edilmiştir.

Ücretler, gayrimenkul sermaye iratları ve diğer kazanç ve iratlarda sözü edilen “Türkiye’de değerlendirme” ile kastedilenin ise; ödemenin Türkiye’de yapılması ya da ödeme yabancı bir ülkede yapılmış ise ödeyenin ya da nam ve hesabına ödeme yapılanın Türkiye’deki hesaplarına geçirilmesi veya karından ayrılması, olduğu GVK m. 6, son fıkrada ayrıca belirtilmiştir.³⁵

³⁵ Örneğin:

- Türkiye’de yerleşik olmayan bir mimar Türkiye’de yaptığı bir projenin bedelini yabancı bir ülkeden (ya da uluslararası bir kuruluşun) almışsa, serbest meslek faaliyeti Türkiye’de icra edildiği için; Türkiye dışında gerçekleştirdiği bir projenin bedeli Türkiye’deki bir kişi ya da kuruluşun almışsa, bu kez söz konusu serbest meslek faaliyeti Türkiye’de değerlendirildiği için dar yükümlülük kapsamında vergilendirilecektir.
- Yine Türkiye’de yerleşik olmayan bir kişinin Türkiye’den sağladığı gayrimenkul kira geliri, gayrimenkul Türkiye’de bulunduğu (gayrimenkul sermaye iradı Türkiye’de elde edildiği) için; Türkiye’deki bir kişi ya da kuruluşun Türkiye dışında kiraladığı taşınmazlara ilişkin kira ödemeleri sebebiyle, söz konusu (Türkiye dışındaki) taşınmazın (Türkiye’de yerleşik olmayan, dar yükümlü) malikinin elde ettiği kira geliri bu kez Türkiye’de değerlendirildiği için dar yükümlülük kapsamında vergilendirilecektir.

Bkz. a.g.e., s. 261.

C. Kurumlar Vergisinde Tam Yüklülük ve Dar Yüklülük Ayrımı

Kurumlar vergisi, ortaklarının sorumluluğu ortaklığa koydukları (veya koymayı taahhüt ettikleri) sermaye ile sınırlı sermaye ortaklıklarının gelirlerini vergilendirmek amaç ve düşüncesiyle ortaya çıkmıştır.³⁶ Bununla birlikte ekonomide sermaye ortaklıkları ile aynı rekabet düzemi içinde faaliyet gösteren iktisadi kamu kurumları ile tüzel kişiliği bulunan ya da bulunmayan birtakım iktisadi oluşumlar da bu verginin yükümlüsü olarak kabul edilmiştir.

Bu noktadan hareket eden KVK m. 1 uyarınca kurumlar vergisi yükümlüleri, kurum niteliği taşıyan ve bu maddede sayılmış bulunan kuruluşlardır.³⁷ Söz konusu madde hükmü uyarınca kurumlar vergisi yükümlüleri:

- Sermaye ortaklıkları,
- Kooperatifler,
- İktisadi kamu müesseseleri,
- Dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler ve
- İş ortaklıklarıdır.

Görüldüğü gibi Yasa, şahıs ortaklıkları gibi iktisadi ve ticari faaliyette bulunan bazı tüzel kişileri yükümlü olarak belirlemezken, öte yandan, dernek ve

³⁶ a.g.e., s. 333.

³⁷ KANETİ, a.g.e., s. 351.

vakıfların iktisadi işletmeleri ve iş ortaklıkları gibi tüzelkişiliği olmayan bazı iktisadi oluşumları vergi yükümlüsü olarak kabul etmiştir.

KVK m. 1’de sayılan bu kuruluşların her birinin özellikleri, hemen takiben KVK m. 2’den itibaren tek tek belirlenmiştir.

KVK m. 2 sermaye ortaklıklarını TK hükümlerine göre kurulmuş anonim, paylı komandit ve limited ortaklıklar ve aynı mahiyetteki yabancı kurumları olarak belirlemiş, ayrıca SPK’ye göre kurulan menkul kıymetler yatırım fonlarının GVK ve KVK uygulamasında sermaye ortaklığı sayılacağını, Türkiye’de yalnızca ve özel olarak portföy işletmeciliği faaliyetinde bulunan dar yükümlülüğe tabi yatırım fonlarının da yine GVK ve KVK uygulamasında SPK’ye göre kurulan yatırım fonu kabul edileceğini belirtmiştir³⁸.

Belirtmek gerekir ki SPK’ye göre Sermaye Piyasası Kurulu’nca halka açık anonim ortaklık olduğu kabul edilen ortaklıklar, GVK ve KVK uygulaması açısından da halka açık anonim ortaklık olarak kabul edileceklerdir. Ancak, bu şirketlerin halka arz edilen hisse senetlerinin, nominal sermayesine oranının en az % 15 olması şarttır.³⁹

³⁸ Menkul kıymetler yatırım fonları sadece bankaların kurabildikleri menkul kıymet portföy işletmeleridir. Tıpkı iş ortaklıkları gibi tüzel kişilikleri olmadığı halde burada kurumlar vergisi yükümlüsü olarak sayılmışlardır.

SPK’ye göre kurulan menkul kıymetler yatırım ortaklıkları ise esasen sadece anonim ortaklık statüsünde kurulabildiğinden, bu grup içinde kurumlar vergisi yükümlüleri arasında yer alırlar. Bkz. ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 333.

³⁹ a.g.e., s. 333.

Kooperatifler ise KVK'de; Koop.K ya da özel yasaları uyarınca kurulmuş üretim, tüketim, kredi, satış ve yapı kooperatifleri ile diğer kooperatifler ve aynı kapsamdaki yabancı kooperatifler olarak belirtilmiştir.

Bilindiği gibi kooperatifler kural olarak kar amacı gütmeyen ve ortaklarının belli ekonomik çıkarlarını karşılıklı dayanışma mantığıyla gerçekleştirip korumayı amaçlarlar. Bu sebeptendir ki ortakların kooperatifle yaptıkları yıllık iş hacmine göre aldıkları kazanç iadeleri (risturnlar) vergiden istisna edilmiştir. Bununla birlikte kooperatifler, ortakları dışındaki üçüncü kişilerle ticari ilişkiye girip kar elde ettikleri ve bu kardan üyelerine pay dağıttıkları noktada kurumlar vergisi yükümlüsü durumuna gelirler.

KVK ayrıca m. 3, f. 2'de, okul kooperatifleri gibi dernek veya adi ortaklık mahiyetinde olan kooperatiflerin KVK uygulamasında kooperatif olarak kabul edilmeyeceğini hüküm altına almıştır.⁴⁰

İktisadi kamu kurumları KVK m. 4'de; devlete, özel idarelere, belediyelere, diğer kamu idare ve kurumlarına ait ya da tabi olup faaliyetleri süreklilik arz eden ve fakat sermaye ortaklığı ya da kooperatif de olmayan ticari, sınai ve zirai işletmeler, şeklinde tanımlanmıştır.⁴¹ Belirtmek gerekir ki KVK m. 6 uyarınca ise yabancı devletlere, yabancı kamu idare ve kurumlarına ait ya da tabi

⁴⁰ Bunların üyeleri elde ettikleri gelir üzerinden gelir vergisi ile vergilendirilir.

⁴¹ Örneğin iktisadi devlet teşekküllerinin, genel ya da katma bütçeli idarelerin, belediyelerin kurdukları kantin işletmelerinin kazançları (bu işletmeler sürekli nitelikte faaliyette buldukları ölçüde), yine aynı şekilde belediyelerin tanzim satışları dolayısıyla elde ettikleri kazançlar, bu kapsamda kurumlar vergisinin konusuna girmektedirler. Bkz. a.g.e., s. 335.

olup yine sermaye ortaklığı ya da kooperatif olmayan ticari, sınai ve zirai işletmeler de Türk iktisadi kamu kurumları gibi kurumlar vergisinin yükümlüsü olacaklardır.

Bu nitelikteki kurumların yürüttükleri faaliyetin yasa ile verilmiş bir görev olması ya da kar amacı taşımamaları, tüzel kişiliklerinin olmaması, bağımsız muhasebeleri ve kendilerine ayrılmış sermayelerinin veya işyerlerinin bulunmaması, bunların kurumlar vergisi yükümlüsü olarak kabul edilmelerini engellemeyecektir. Bu şekilde, ticari alanda faaliyet gösteren kamu kurumları, tıpkı özel sektör işletmeleri gibi kurumlar vergisine tabi kılınarak rekabet dengesinin korunmasına çalışılmaktadır.

Dernekler ve vakıflar konusunda öncelikle belirtmek gerekir ki bunlar bizatihi kurumlar vergisinin yükümlüsü değildirler. Ancak derneklere ve vakıflara ait iktisadi işletmeler ve aynı kapsamda yer alan yabancı işletmeler, KVK m. 5 uyarınca kurumlar vergisi yükümlüsü olacaklardır. Madde hükmü, bu işletmelerin kurumlar vergisi yükümlüsü sayılabilmesi için, KVK m. 4’de iktisadi kamu kurumları açısından öngörölmüş bulunan şartları taşımaları gerektiğini öngörmüştür. Bu sebeple bunların da faaliyetlerinin süreklilik arz etmesi ve fakat sermaye ortaklığı ya da kooperatif şeklinde de örgütlenmemiş bulunmaları gerekecektir. Yine kar amacı taşımamaları, tüzel kişiliklerinin olmaması, bağımsız muhasebeleri ve kendilerine ayrılmış sermayelerinin veya işyerlerinin bulunmaması da yükümlülük durumlarını ortadan kaldırmayacaktır.⁴² Burada

⁴² Öncel/Kumrulu/Çağan, karşı olarak “(...) bir derneğe ya da vakfa ait bir iktisadi işletmeden söz edebilmek için kar sağlamaya yönelik sürekli bir faaliyetin varlığı(...)”nı gerekli görmektedir. Ancak hemen takiben, kar sağlama amacı bulunmasa da faaliyetin sürekli bulunmasının yeterli olacağı belirtilmektedir: “Bu anlamda bir derneğin ya da vakfın arızı olarak düzenlediği bir balodan, kermesten ya da geziden elde ettiği gelir, süreklilik niteliği taşıyan iktisadi

bahsedildiği Őekildeki bir işletmenin bir dernek veya vakfa değil de bir sendikaya ya da bir cemaate ait olması durumunda da; KVK m. 1'in KVK uygulamasında sendikaların, dernek ve cemaatlerin vakıf hŐkmiinde sayılacağı yŐnindeki aÇık hŐkmi karşısında sonuÇ deđiŐmeyecek, bu işletme de kurumlar vergisinin yŐkumlŐsŐ olacaktır.

Dernek ve vakıflara ait gayrimenkullerin kiraya verilmesinden elde edilen gelirlerin iktisadi işletme geliri olarak vergilendirilip vergilendirilmeyeceği ise tartıŐmalıdır. Dernek ve vakıfların iktisadi iŐletmelerinden bağımsız olarak elde ettikleri menkul sermaye iratları (orneğin mevduat faiz gelirleri) ise iktisadi işletme geliri sayılamayacağından kurumlar vergisinin konusuna girmezler. Dernek ve vakıfların bu nitelikteki gelirleri uzerinden sadece GVK m. 94 uyarınca stopaj yapılır.

KVK m. mŐk. 6 uyarınca kurumlar vergisinin Őu ana kadar bahsedilen ve sermaye ortaklıkları, kooperatifler, iktisadi kamu kurumları ve derneklere veya vakıflara ait iktisadi iŐletmelerden ibaret ilk dŐrt grup yŐkumlŐsŐnŐn kendi aralarında ya da Őahıs ortaklıkları veya gerŐek kiŐilerle belli bir iŐin yapılmasını ortaklaŐa ūstlenerek kazancı paylaŐmak amacıyla kurdukları ortaklıklardan vergi idaresinden bu Őekilde yŐkumlŐlŐk tesis edilmesini talep edenler ise iŐ ortaklığıdır. Bunların tŐzel kiŐiliklerinin bulunmamasının yŐkumlŐlŐklerini etkilemeyeceği de hemen ikinci fıkrada ayrıca belirtilmiŐtir; ki TŐrk hukukunda iŐ

işletme faaliyetine dayanmadığından vergi dışı kalacaktır. Buna karşılık derneklerce ya da vakıflarca iŐletilen lokantalar, kantinler, dŐzenlenen dil kursları aracılığıyla elde edilen gelirler temelde kar sağlama amacı olmasa da bunların ilişkin bulunduğu faaliyetin sŐrekliđi nedeniyle vergiye tabi olacaktır." a.g.e., s. 335.

ortaklıkları zaten tüzel kişiliğe sahip olmayan adi ortaklıklar niteliğindedirler.⁴³ Anlaşılacağı üzere iş ortaklığı olarak kurumlar vergisi yükümlüsü olmak isteğe bağlı ve seçimlik niteliktedir. Bu yolun seçilmemesi durumunda vergilendirme her ortak açısından ayrı ayrı gerçekleştirilecektir.

İş ortaklıklarının, kurumlar vergisinin yükümlüsü olarak belirtilmemiş olsa idi vergilendirme her ortağın durum ve sıfatına göre gerçekleşecekti. Bugünkü düzenleme karşısında, iş ortaklığı nezdinde kurumlar vergisi açısından gerçekleşen vergileme, ortaklar açısından nihai vergileme özelliği taşımaktadır.⁴⁴

1. Kurumlar Vergisinde Tam Yükümlülük

KVK, tam yükümlülük - dar yükümlülük ayrımında –yukarıda da belirtildiği üzere– “yasal merkez” ve “iş merkezi” ölçütlerini esas almak suretiyle bir sistem öngörmüştür. Yani kurumlar vergisinin yükümlülerinin özelliği sebebiyle, burada gelir vergisinden farklı olarak “yerleşme” kavramı yerine “kurum merkezi” kavramından yola çıkılmıştır. Yasal merkez ve iş merkezi, kurum merkezinin türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle biri

⁴³ İş ortaklıklarında bulunması gereken bir özellik, her ortağın işin belli bölümlerini değil tamamını üstlenmesidir. Bir işin belli bölümlerinin farklı (gerçek ya da tüzel) kişilerce üstlenilmesi durumunda ortada bir iş ortaklığı değil konsorsiyumun bulunduğu kabul edilmektedir. İş ortaklıklarının bir diğer ayırıcı özelliği ise; iş ortaklığı konusunun süresi belirli bir iş olmasıdır. Yani süreklilik niteliği taşıyan işler için iş ortaklığı kurulamaz. Bkz. a.g.e., s. 336.

⁴⁴ Her ne kadar GVK m. 75, b. 2’de iş ortaklığı ortaklarının kar payları menkul sermaye iradı olarak sayılmışsa da bu irat ne yıllık beyanname üzerinden ne de stopaj yoluyla vergilendirilmektedir. Bkz. a.g.e., s. 336.

“yasal” ve diğeri “eylemli” olmak üzere iki ölçüt benimsenmiş bulunmaktadır.⁴⁵ Kurumun yükümlülük durumunun saptanmasında bu iki ölçüt dışında, kurum ortaklarının tabiiyetleri, ikametgâhlarının nerede olduğu gibi başkaca hususlar önem taşımaz. Zira kurumlar, ortaklarından farklı bir kişiliğe sahiptirler.⁴⁶

Buna göre yasal veya iş merkezlerinden biri Türkiye’de bulunan kurumlar vergisi yükümlüleri, tam yükümlü olarak kabul edilmekte ve hem Türkiye’de hem de yabancı ülkelerde elde ettikleri kurum kazançları üzerinden vergilendirilmektedirler. Belirtmek gerekir ki KVK, m. 43’te (yurt dışındaki kazançları üzerinden de Türkiye’de vergilendirilmesi öngörülen) tam yükümlüler açısından çifte vergilendirmeye yol açmamak amacıyla yabancı ülkelerde ödenen vergilerin mahsubunu öngörmüştür. Buna göre, yabancı ülkelerde elde edilerek Türkiye’de genel sonuç hesaplarına aktarılan kazançlar üzerinden elde edildiği bu yabancı ülkede ödenmiş olan (kurumlar vergisi) benzeri vergiler Türkiye’de tarh

⁴⁵ KANETİ, Selim; “Türkiye’de Yabancı Sermaye’nin Vergilendirilmesinin Ana Çizgileri”, **Vergi Sorunları**, Şubat 1984, sy. 1, s.9.

⁴⁶ Donay “iş merkezi”nin iki alt görünümünü “idare merkezi” ve “muamele merkezi” olarak ortaya koyduktan sonra;

İdare merkezi için “şirket idaresinin bulunduğu, idarecilerin, genel kurulun, şirketin hukuki organlarının toplandığı ve işletme ile ilgili akitlerin ve alışverişlerin yapıldığı yerdir. Daha başka bir deyişle idare merkezi, şirketin yüksek idaresinin bulunduğu yerdir.” tanımı getirmiş,

Muamele merkezi, için ise “şirketin iş gördüğü yer olarak nitelendirilebilir. Bunun neticesi olarak şirketler nerede iş görmekte iseler o yerin tabiiyetinde sayılırlar. İş gördüğü yerden maksat o şirketin fabrikasının bulunduğu veya esas hizmet gördüğü yerdir.” dedikten sonra Şirketin çeşitli muamele merkezleri bulunduğu zaman bunların hangisinin tabiiyeti tespit edeceğini duraksam yaratılabileceğinden bahsetmiştir. Bu konuda vergi hukukunda “muamelelerin ağırlıklı olarak toplandığı yer”e öncelik tanıdığını belirtmemiz gerekir. DONAY; Süheyl; “Şirketlerin Tabiiyeti Meselesi”, **Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. 5, sy. 2, Banka ve Ticaret Hukuku Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969, s. 220 vd.

olunan kurumlar vergisinden indirilebilecektir.⁴⁷ Görüleceği gibi KVK de tam yükümlülükte çifte vergilendirmenin önlenmesi konusunda tıpkı GVK m. 121 gibi sınırlı mahsup yöntemini benimsemiştir.

Yasal merkez, kurumun esas tüzük, ana sözleşme veya teşkilat yasasında gösterilen merkezdir. Dolayısıyla kesin bir kavram olduğundan, belirlenmesi genellikle bir sıkıntı yaratmaz. İş merkezi ile kastedilen ise; iş bakımından işlemlerin bilfiil toplandığı ve idare edildiği merkezdir (KVK m. 10). Yükümlülük şeklinin belirlenmesinde yasal merkez ölçütünün yanında iş merkezinin de bir ölçüt olarak getirilmiş olmasının amacı, muvazaa ihtimalini ortadan kaldırmaktır.⁴⁸

Yasal merkezi Türkiye’de bulunmayan bir kurumun iş merkezinin Türkiye olup olmadığını, (iş ve ilişkilerinin nerede yoğunlaştığını) saptamak pratikte çok kolay değildir. Bu durumda, iktisadi faaliyetlerin oluşum biçimine göre toplandığı yere bakmak yani ağırlıklı yönü itibariyle bu faaliyet ve işlemlerin Türkiye içinde mi yoksa dışında mı gerçekleştiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, iş

⁴⁷ Madde hükmü, bu indirimın gerçekleştirilmesi konusunda iki şart öngörmüştür:

1. İndirilecek miktar, söz konusu kazançlara KVK m. 25’teki oranın uygulanması ile bulunacak miktarı (kurumlar vergisi miktarını) aşamayacaktır. Yani yabancı ülkede elde edilen kazanç için elde edildiği ülkede ödenmiş olan vergi, burada ödenmesi gereken kurumlar vergisi miktarından fazla olsa bile, sadece burada ödenmesi gereken kurumlar vergisi kadar indirim yapılabilecek, bunu aşan kısım için ise indirim söz konusu olmayacaktır.
2. Yabancı ülkede ödenen verginin (ve miktarının) madde hükmünde öngörüldüğü şekilde belgelendirilmesi gerekmektedir.

⁴⁸ “[...] çok uluslu şirketler, yasal merkezlerini kurumlar vergisinin çok düşük oranlarda alındığı ya da hiç alınmadığı vergi limanı (tax haven) [vergi cenneti] ülkelerde seçmektedirler. İş merkezi ölçütü bu anlamda yasal merkez ölçütünün boşluğunu doldurmaktadır.” Bkz. ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 337.

ve ilişkilerin Türkiye’de yoğunlaşp yoğunlaşmadığının belirlenebilmesi için, her olayın kendine özgü niteliklerinin göz önüne alınması zorunludur.⁴⁹

⁴⁹ EKMEKÇİ, a.g.e., s. 12.

Örneğin Danıştay 8. Dairesi, esas olarak başka bir hususu tartıştığı kararında kanuni merkez - iş merkezi ayrımında göz önünde bulundurulacak bir takım kıstasları ortaya koymaktadır:

“Davacının serbest muhasebeci mali müşavirlik stajının iptaline ilişkin işlemin iptali istemiyle açılan davada; 3568 sayılı Yasanın 5 ve 50. maddelerinden söz edilerek; olayda, davacının staj yaptığı işyeri ile şirket merkezi farklı yerlerde ise de, dosyanın incelenmesinden, Ticaret Sicil Gazetesinde kanuni merkez olarak kayıtlı olan yerin irtibat bürosundan ibaret olduğu, şirketin tüm muhasebe, finans, satış işlemlerinin davacının staj yaptığı adresteki yer tarafından yürütüldüğü, dosyada bulunan ve şirketle ilgili tüm işlemlerin iş merkezinde yürütüldüğü hakkında TÜRMOB'a hitaben yazılan 27.6.2001 tarihli yazıda, şirket kanuni merkezinin, bağlı oldukları Holdinge irtibat için kayıtlı olduğu ve bu adreste herhangi bir çalışan bulunmadığından, Sosyal Sigortalar Kurumuna bildirimde bulunulmadığının belirtildiği, davacının stajını gözetiminde yaptığı ... isimli şahsın şirketin denetimine ilişkin denetim ve tasdik sözleşmesinde, iş sahibi şirketin adresinin davacının staj yaptığı yer olarak gösterildiği, muhtelif serbest meslek kazanç makbuzlarında da aynı adresin belirtildiği anlaşıldığından, davacının stajının salt yasal merkezde yapılmadığından bahisle iptaline ilişkin işlemde hukuka uyarlık bulunmadığı gerekçesiyle dava konusu işlemi iptal eden ... İdare Mahkemesinin ... gün ve ... sayılı kararının; (...) dayandığı gerekçe usul ve yasaya uygun olup, bozulmasını gerektiren bir neden bulunmadığından, temyiz isteminin reddi ile anılan kararın onanmasına 16.9.2003 gününde oybirliği ile karar verildi.

Danıştay Bilgi Bankası <http://www.danistay.gov.tr/kerisim/container.jsp>

Görüleceği üzere burada; Danıştay “şirketin tüm faaliyetlerinin yürütüldüğü yerin kanuni merkez olmaması” durumunda, esas olarak faaliyetlerin yürütüldüğü yerdeki stajı geçerli kabul ederek kanuni merkezin değişmez tek kriter olamayacağını ortaya koymuştur.

2. Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük

Yasal veya iş merkezlerinden her ikisi de Türkiye dışında bulunan kurumların Türkiye içinde elde ettikleri gelirlerini vergilendirmeyi amaçlayan yükümlülük şeklidir. Yani yasal veya iş merkezlerinden her ikisi de Türkiye’de bulunmayan kurumlar dar yükümlüdür ve sadece Türkiye’de elde ettikleri kurum kazançları üzerinden vergilendirilirler. Yabancı kökenli (ve sermayeli) kurumlar bu şekilde dar yükümlü olarak nitelendirilmekle birlikte, yabancı sermayeyle ve fakat Türkiye’de kurulup tescil edilen bir kurum artık (yasal merkezinin Türkiye’de bulunması sebebiyle) tam yükümlü kabul edilecektir.⁵⁰

KVK, dar yükümlülüğü bu şekilde saptadıktan sonra, 12. maddesinde dar yükümlü kurumların kazançlarının şu kazanç ve iratlardan oluşacağını belirtir:

- Türkiye’de VUK hükümlerine göre işyeri olan veya daimi temsilci bulunduran yabancı kurumlar tarafından bu yerlerde veya bu temsilciler aracılığıyla yapılan işlerden edilen ticari kazançlar⁵¹,

⁵⁰ “[Bu kurum] ana şirketi yabancı bir ülkede bulunan bir holdingin yavru şirketi ise ana şirket doğal olarak Türkiye’deki faaliyetleri dolayısıyla [iştirak kazancı elde eden] dar yükümlü statüsünde olacaktır.” Bkz. ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 338.

Öte yandan Bilici, sermayesi Türklere ait ancak kanuni ve iş merkezi yurt dışında bulunan bir kurumun Türkiye’deki faaliyetleri için dar yükümlü olarak vergilendirilebileceği noktasından hareketle, dar yükümlü bir kurumun mutlaka yabancı sermayeli olması gerekemeyebileceğini belirtmektedir. BİLİCİ, Nurettin; Vergi Hukuku – Gelen Hükümler – Türk Vergi Sistemi, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.

⁵¹ Belirtmek gerekir ki buradaki şartları taşıyabilirler bile, kurumların ihraç edilmek üzere Türkiye’de satın aldıkları veya imal ettikleri malları Türkiye’de

- Türkiye’de elde edilen ücretler,
- Türkiye’de elde edilen serbest meslek kazançları,
- Türkiye’de bulunan zirai işletmelerden elde edilen kazançlar,
- Gayrimenkullerin, hakların ve menkul malların Türkiye’de kiralanmasından elde edilen iratlar,
- Türkiye’de elde edilen menkul sermaye iratları,
- Türkiye’de elde edilen diğer kazanç ve iratlar.⁵²

KVK m. 45 hükmünde ise “kazanç ve iradın ve gelir unsurlarının Türkiye’de elde edilmesi” ile “Türkiye’de daimi temsilci bulundurulması” konularında GVK m. 7 ve m. 8 hükümlerinin uygulanacağı, yapılan açık atıfla belirlenmiştir.⁵³

Burada kısaca belirtmekle yetinelim ki; dar yükümlü kurumun elde ettiği kazanç ve iradın çeşidi, bu kurum hakkında uygulanacak olan vergilendirme usulünün belirlenmesinde önem taşır.

Dar yükümlü bir kurum;

satmaksızın yabancı ülkelere göndermelerinden doğan kazançlar, KVK m. 12, b. 2, parantez içi hükmü uyarınca Türkiye’de elde edilmiş sayılmayacaktır.

⁵² KVK m. 45 hükmü, GVK’ye yaptığı yollamanın ardından bu kez b bendinde GVK’nin 80. maddesindeki diğer kazanç ve iratlarla ilgili düzenlemeye yollamada bulunmuş; ancak, bu kazançlarla ilgili olarak GVK m. 80’deki istisna, kayıt, şart ve sürelerle ait sınırlamaların dikkate alınmayacağını belirtmiştir.

⁵³ “İşyeri ve daimi temsilci bulundurma konularında Vergi Usul Kanunu hükümleri de geçerli olacaktır.”

- Ticari veya zirai elde etmesi durumunda (KVK m. 21 uyarınca) vereceği yıllık beyanname üzerinden vergilendirilir.
- Ücret, serbest meslek kazancı, gayrimenkul sermaye iradı ve menkul sermaye iradı elde etmesi durumunda, ödenecek kurumlar vergisi bu nitelikteki kazançları söz konusu dar yükümlü kuruma sağlayanlar tarafından kaynakta kesilerek muhtasar beyanname ile vergi idaresine bildirilir.
- Diğer kazanç ve iratlar kapsamında bir gelir elde etmesi durumunda ise, (KVK m. 22 uyarınca) bu kazanç ve iradı elde ettiği tarihten itibaren 15 gün içinde vereceği özel beyanname üzerinden vergilendirilir.

D. Diğer Vergi Türleri Açısından Durum

Bilindiği üzere ve yukarıda daha önce de belirtildiği gibi, tam yükümlülük-dar yükümlülük ayrımı, vergilendirme yetkisinin bir devletin ülkesi üzerindeki egemenliğine dayanması ve onun mali alandaki görünümünü oluşturmasından kaynaklanmaktadır . Yani aslında tüm eylem ve işlemleri açısından bir devletin vergilendirme alanı içinde yer almayan “yabancı” vergi sükeleri, ancak o devletin egemenlik alanı içerisinde bir aktivitede bulunmaları halinde vergisel açıdan belirli ödev ve yükümlülüklerle karşılaşabilmektedirler.

Başka bir deyişle, aslında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin egemenliğine tabi olmayan yabancı bir gerçek veya tüzel kişinin, doğal olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin mali sınırları içerisinde bir faaliyette bulunmadığı sürece

Türkiye açısından herhangi bir vergi yükümlülüğü ya da vergisel ödevi bulunduğu bahsedilemeyecektir. Ne zaman ki bu gerçek veya tüzel kişi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali sınırları dahilinde bir faaliyette bulunacak, işte o zaman Türkiye açısından bir vergilendirme yetkisinin ortaya çıktığından bahsedilebilecektir. Tabiidir ki bu suretle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vergilendirme yetkisi içerisine giren bu “yabancı” gerçek veya tüzel kişinin şahsında gerçekleşen vergi doğurucu eylem ve işlemlerden sadece Türkiye'deki faaliyetleri kapsamında yer alanlar Türkiye'de vergilendirilebileceklerdir.

Söylemek istediğimiz ve önceki bölümlerde de anlatmaya çalıştığımız husus; örneğin kendi ülkesinde yerleşik bir yabancı devlet vatandaşının Türkiye'de satın aldığı ve kiraya verdiği bir gayrimenkul sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vergilendirme yetkisi kapsamına girmesi durumunda, sadece bu yatırımı çerçevesinde ortaya çıkan vergi doğurucu işlem ve durumlar açısından Türkiye'de vergilendirilmesi söz konusu olacaktır. Satın alıp kiraya verdiği bu gayrimenkul sebebiyle gelir vergisi yükümlülüğü (dar yükümlülük) ortaya çıkan bu yabancı devlet vatandaşı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından sadece bu kira gelirleri üzerinden vergilendirilecek, yoksa kendi ülkesinde veya Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin egemenlik alanı dışında başkaca herhangi bir yerde elde ettiği gelirler açısından Türkiye'de vergilendirilmesi söz konusu olmayacaktır.

Gelir üzerinde alınan vergilerde (gelir vergisi ve kurumlar vergisi) bu şekilde ortaya çıkan ve tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımını sonuçlayan bu durum; servet üzerinde alınan vergiler ve harcamalar üzerinden alınan vergilerde de aslında aynı gerekçelerle ve aynı şekilde ortaya çıkmasına rağmen tam yükümlülük-dar yükümlülük ayrımını sonuçlamamaktadır. Zira bu son iki grupta

yer alan vergilerin, vergi süjesinden (yani yükümlünün “yabancı” olup olmamasından) tamamen bağımsız bir karakter yapıları vardır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vergilendirme yetkisi içerisine girmiş “yabancı” gerçek veya tüzel kişinin şahsında gerçekleşen ve servet veya hizmet üzerinden alınan vergilerden biri açısından vergi doğurucu nitelik taşıyan eylem, işlem ve durumlar açısından ayrı bir dar yükümlülük sınıfı yaratmak gereksiz hatta anlamsızdır. Çünkü bu vergilere ilişkin yasalar, hiçbir tartışmaya yol açmayacak şekilde sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin mali egemenlik alanı içerisinde ortaya çıkan vergi doğurucu olayları kapsadıklarını ifade etmektedirler. Yukarıdaki örneğe dönersek, elde ettiği kira geliri sebebiyle dar yükümlü olarak gelir vergisi ödemek durumunda olan yabancı devlet vatandaşının; aynı zamanda sahip olduğu gayrimenkul sebebiyle emlak vergisi yükümlülüğü de ortaya çıkacaktır. Bu yabancı devlet vatandaşının emlak vergisi yükümlülüğünün sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sınırları içerisinde yer alan (maliki bulunduğu ve kira geliri elde ettiği) söz konusu gayrimenkul açısından mevcut olacağı, yoksa bu kişinin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin egemenlik alanı dışında başkaca herhangi bir yerde malik bulunduğu gayrimenkuller açısından Türkiye’de vergilendirilmesinin söz konusu olmayacağı aşıkardır. Zira EVK, verginin konusunu “Türkiye sınırları içerisindeki bina arsa ve araziler” olarak belirterek malikin yabancı olup olmaması veya yabancı ise Türkiye sınırları dışında başkaca bina arsa ve arazilerinin bulunup bulunmaması ile ilgilenmemiştir.

Son tahlilde belirtmek gerekir ki; gelir üzerinden alınan vergiler dışındaki vergiler ve mali yükümlülükler alanında, yükümlülük konusunda tam yükümlülük –dar yükümlülük şeklinde bir ayırım söz konusu değildir. Bu (gelir üzerinden alınan vergiler dışındaki) mali yükümlülükler alanında, yabancı sermayeyi teşvik etmek ve ülkeye yabancı sermaye girişini sağlamak amacıyla yönelik olarak, gelir

üzerinden alınan vergiler anlamında “dar yükümlü” niteliği taşıyanlara sadece bazı özel istisna ve muafiyetler ile teşvikler tanınması söz konusu olabilmektedir. İşte bu alanda “dar yükümlülük” kavramından sadece tanınan istisna, muafiyet ya da teşvikin kapsam ve alanının belirlenmesi amacıyla yararlanılabilmektedir.⁵⁴

⁵⁴ Bu çalışmada da “dar yükümlülük”, gelir üzerinden alınan vergiler dışında bu anlamıyla ele alınmıştır.

§ VI. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER KARŞISINDAKİ DURUMU

Yabancıların Türkiye'deki gelir getirici faaliyetleri ve yatırımları türlü şekillerde ve görünümde karşımıza çıkabilmektedir. Yabancılar faaliyetlerini bizzat dar yükümlü konumundaki gerçek kişiler olarak sürdürebildikleri gibi; bu faaliyetlerini yine dar yükümlü konumundaki ortaklıklar ya da burada kuracakları veya ortak olacakları tam yükümlü ortaklıklar eliyle de gerçekleştirebilmektedirler. Diğer bir deyişle yabancı sermayenin Türkiye'deki görünümünü şu ana başlıklar altında toplayıp ele almamız mümkündür:

- Yabancı yatırımcı gerçek kişinin bizzat sermayeye dayalı gelir getirici bir faaliyette bulunması ya da irat sağlayan bir yatırım yapması (4875 s. dyk madde 2, b-2-i)
- Yabancı yatırımcı gerçek kişinin bir kuruma ortak olması ya da başkaca bir menkul kıymete yatırım yapması (4875 s. dyk madde 2, b-2-i + menkul kıymetler borsasında yatırım)
- Yabancı yatırımcı kurumun bizzat sermayeye dayalı gelir getirici bir faaliyette bulunması ya da irat sağlayan bir yatırım yapması (4875 s. dyk madde 2, b-2-i)

Yukarıda tespit edilmiş olan ihtimallerin her birinde yabancı kişi veya kurumun yürüttüğü faaliyet sonucu elde ettiği gelir, öncelikle GVK'de sayılmış bulunan gelir unsurları açısından ayrıma tabi tutularak bu kişi veya kurumun gelir üzerinden alınan vergiler karşısındaki durumunu saptanmak gerekecektir. Bu sebeple konunun incelenmesinde GVK'de sayılmış bulunan yedi gelir

unsuru çıkış noktası alınarak bunlara uygun bir sistematik uygulanacaktır.

Bilindiği üzere GVK, birinci maddesinde gelirin tanımını verdikten sonra ikinci maddede gelire giren kazanç ve iratları yani gelir unsurlarını saymıştır. Bu hüküm uyarınca gelir unsurları şu yedi kalemden ibarettir:

- Ticari kazanç,
- Zirai kazanç,
- Ücret,
- Serbest meslek kazancı,
- Gayrimenkul sermaye iradı,
- Menkul sermaye iradı,
- Diğer kazanç ve iratlar.

Bu yedi gelir unsurunun özellikleri ve ayrıntıları GVK'de teker teker tespit edilerek anlatılmıştır. Gelir unsurlarına ilişkin özellikler burada ayrıca toplu halde ele alınmak yerine aşağıda takip eden bölümlerde yabancı sermaye yatırımlarının vergilendirmesine ilişkin bağlantısı da dikkate alınmak suretiyle ayrı başlıklar altında incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır.

GVK m. 2'nin ilk 6 bendinde sayılmış olan gelir kalemleri dikkate alındığında gelir vergisinin konusuna giren kazanç ve iratların sermaye, emek veya sermaye-emek karışımı bir kaynağa bağlı olarak doğdukları görülecektir:

- Sadece sermayeye bağlı olarak doğan gelir unsurları menkul sermaye iradı ve gayrimenkul sermaye iradıdır.
- Emek ürünü gelir unsurları ise ücret ve serbest meslek kazancıdır.
- Ticari ve zirai kazançlar ise sermaye-emek karışımı bir kaynağa, bir organizasyona bağlı olarak doğarlar.

A. GELİR ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLERDE GENEL OLARAK VERGİLENDİRME YÖNTEMİ

Gelir vergisi kapsamında vergilendirme kural olarak “gelirin toplanması ve yıllık beyan esası” uyarınca gerçekleştirilir. Beyan esasında, vergiye tabi gelir yükümlü tarafından vergi idaresine verilecek bir beyanname ile beyan edilmektedir. Gelirin toplanması ise; yükümlülerin vergilendirme dönemi içinde (takvim yılı) çeşitli kaynaklardan elde ettikleri kazanç ve iratlar için yıllık beyanname vermeleri ve kazanç ve iratlarını bu beyannamede birleştirmeleri anlamına gelir.

Bu sebeple yükümlülerin, aksine bir düzenleme olmadıkça, GVK m. 2’de yer alan kazanç ve iratları için yıllık beyanname vermeleri ve beyanı gereken gelirlerini bu beyannamede toplamaları zorunludur. Temel kural bu olmakla birlikte, bu kuralın uygulanması sırasında konuyla ilgili tüm düzenlemelerin ve özellikle GVK m. 85 ve m. 86’nın göz önünde tutulması zorunludur. Söz konusu maddelerde, hangi gelir unsurlarının verilecek yıllık beyannameye dahil edilmesinin zorunlu olduğu, hangi gelir unsurları için beyanname verilmeyeceği veya hangi gelir unsurlarının verilecek beyannameye dahil edilmeyeceği açık bir şekilde düzenlenmiştir.

Yükümlünün mali gücünün kendisi tarafından vergi dairesine bildirilmesini amaçlayan beyan esası kurumlar vergisi açısından da geçerlidir. Başka bir deyişle kurumlar vergisi açısından da vergilendirme yine yıllık beyan esası uyarınca gerçekleştirilir. Burada da bu temel kuralın uygulanması sırasında konuyla ilgili tüm düzenlemelerin ve tabii bu arada eğer dar yükümlülük söz konusu ise yükümlünün uyruğu olduğu ülke ile Türkiye arasında bir uluslar arası anlaşma olup olmadığı hususunun da göz önünde tutulması zorunludur.

1. Türkiye’de Ticari Kazanç Elde Edilmesi

Ticari kazanç GVK’nin 37. ve 51. maddeleri arasında düzenlenmiş olup m. 37’de “her türlü ticari ve sınai faaliyetlerden doğan kazançlar” şeklinde tanımlanmıştır. Ticari kazancı bu şekilde tanımlayan GVK, aynı maddenin hemen 2. fıkrasında kendi uygulamasında ticari kazanç sayılmasını öngördüğü bazı kazançları altı bent halinde saymıştır:

- Maden, taş ve kireç ocakları, kum ve çakıl ile tuğla ve kiremit üretim yerlerinin işletilmesinden elde edilen kazançlar,
- Coberlik işlerinden elde edilen kazançlar⁵⁵,

⁵⁵ “Coberler borsada kendi hesaplarına hisse ve tahvil alım satımı yapan kimselerdir. Bunların faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar ticari kazanç sayılmıştır. Buna karşılık borsada sadece başkaları hesabına hisse, tahvil, senet, yabancı para alımı ve satımı ile uğraşan ‘borsa ajan ve acenteleri’ serbest meslek erbabı sayılmıştır (GVK m. 66, b.1) (...)” BULUTOĞLU, Kenan; Türk Vergi Sistemi, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1978, s. 84.

- Özel okul ve hastanelerle benzeri yerlerin işletilmesinden elde edilen kazançlar,
- Gayrimenkullerin alım, satım ve inşa işleriyle devamlı olarak uğraşanların bu işlerinden elde edilen kazançlar,
- Kendi nam ve hesaplarına menkul kıymet alım-satımı ile devamlı olarak uğraşanların bu faaliyetlerinden elde edilen kazançlar,
- Satın alınan veya trampa suretiyle iktisap olunan arazinin iktisap tarihinden itibaren beş yıl içinde parsellenerek yine bu süre içinde veya daha sonra kısmen veya tamamen satılmasından elde edilen kazançlar,

GVK, ticari kazancı tanımlarken kullandığı “ticari faaliyet” ve “sınai faaliyet” kavramlarına ise bir açıklık getirmemiştir. Doktrinde ve Danıştay kararlarında, bu konuda ticaret hukukunun düzenlemelerinden de yararlanmanın mümkün olduğu ancak vergi hukukunun bağımsızlığının sonucu olarak TK hükümleri ile sınırlı kalınmaması gerektiği belirtilerek ticari kazançla ilişkin olarak şu unsurlar tespit edilmektedir:^{56 57}

- İktisadi sonuç yaratan bir faaliyette bulunulması,
- Söz konusu bu faaliyetin bağımsız olması,

⁵⁶ KANETİ, a.g.e, s. 322

⁵⁷ Ticari faaliyet – sınai faaliyet ayrımı konusunda Bulutoğlu; sınai faaliyeti, türlü maddelerin üretim süreci içinde işlenerek, taşınarak, saklanarak kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak niteliklere kavuşturulması olarak tanımlamakta; hammaddeler, yarı mamul maddeler ya da diğer malların bu şekilde yeni ve değerli bir mal haline getirilmesi durumunda söz konusu faaliyetin sınai bir faaliyet olacağını belirtmektedir. Ticari faaliyeti ise sınai faaliyet alanında kalan işlemlerden geçmiş olan malların zaman ve yer itibarıyla ihtiyaç sahiplerine dağıtılması şeklinde ortaya koymakta ve bu ürünlerin pazarlanmasını destekleyen bankacılık, reklam gibi hizmetleri de ticari faaliyet saymaktadır. BULUTOĞLU-Vergi, s. 83 vd.

- Söz konusu bu faaliyetin sürekli olması,
- Söz konusu bu faaliyetin kazanç elde etmek amacını gütmesi,
- Faaliyette bulunanın genel iktisadi hayata (piyasaya) katılması,
- Söz konusu bu faaliyetin zirai faaliyet ya da serbest meslek faaliyeti niteliğini taşıması.

Her ne kadar vergi hukuku özel hukukun kavram ve kalıplarıyla tamamen bağlı olmasa da TK'ye göre, ticarethane, fabrika ya da bir ticari işletmeye bağlı olarak sayılan faaliyetler (TK m. 11,12) vergi uygulaması açısından da kural olarak ticari faaliyet olarak kabul edilmek gerekir. Aksi bir uygulama için yani TK'de ticari sayılan bir faaliyetten doğan bir kazancı başka bir gelir unsuru kapsamında sayabilmek için GVK'de özel bir düzenlemenin varlığı gerekecektir.⁵⁸

Ticari kazancın tespiti kural olarak gerçek usulde, bazı şartların varlığı halinde ise basit usulde yapılır.⁵⁹ Gerçek usulde ise kazanç, bilanço veya işletme hesabı esasına göre tespit edilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki; inşaat işleri ile dar yükümlülüğe tabi olanların Türkiye ile yabancı ülkeler arasında yaptıkları ulaştırma işleri konusunda özel usuller öngörülmüştür

⁵⁸ ÖZBALCI, Yılmaz; Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Oluş Yayıncılık, Ankara, Ocak 2005, s. 289. Örneğin Gümrük komisyonculuğu, TK'de ticari bir faaliyet olarak kabul edilmiş olmasına rağmen GVK m. 66'da serbest meslek faaliyeti olarak tespit edilmiş bulunmaktadır.

⁵⁹ "Esnaf muafılığı kapsamında vergilendirme dışı kalma" da gelir vergisinde ticari kazancın vergilendirilmesi konusunda bir diğer grup olarak belirtilmektedir. Bkz. ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 265

2. Türkiye’de Zirai Kazanç Elde Edilmesi

“Zirai faaliyetten doğan kazanç zirai kazançtır.” (GVK m. 52, f. 1) Zirai kazancın tanımını bu şekilde yapan GVK, bu kez, ticari faaliyetten farklı olarak zirai faaliyeti de tanımlamıştır. GVK m. 52, f. 2 uyarınca zirai faaliyet;

- Arazi, deniz, göl ve nehirlerde,
- Ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme, ve ıslah yollarıyla ya da doğrudan doğruya doğadan yararlanmak suretiyle,
- Bitki, orman, hayvan, balık ve bunların ürünlerinin üretilmesini, avlanmasını, avcılarını ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu ürünlerden başkaca bir şekilde faydalanılmasını,

ifade eder.

Belirtilen bu ürünlerin değerlendirilmek amacıyla ve zirai üretimle bağlantılı olarak işlenmesinin de kural zirai faaliyetin kapsamı içinde kaldığı kabul edilir. Ancak bu bağlantılı üretim faaliyetinin yürütüldüğü işletme bir “sınai işletme” önem ve büyüklüğüne vardığı andan itibaren artık söz konusu faaliyet zirai olmaktan çıkar ve ticari (sınai) faaliyet kimliğine bürünür (GVK m. 52, f. 5).

Yine belirtilen bu ürünlerin satım işlerinin yürütülmesi için doğrudan doğruya çiftçiler tarafından açılan yazıhaneler, faaliyetleri bu konuyla sınırlı kalmak şartıyla dükkan ve mağaza sayılmazlar (GVK m. 52, f. 6).

Kolektif ortaklıklar ile sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıklar ise zirai faaliyette bulunsalar bile çiftçi sayılmazlar. Bunların ortaklarının (komandit ortaklıkta komandite ortakların) ortaklık karından aldıkları pay, ticari kazanç hükmündedir.

3. Türkiye’de Ücret Elde Edilmesi

İşverene tabi belirli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen para ve ayınlar ile sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatler ücrettir (GVK m. 61, f. 1). Ücretin ödenek, tazminat, mali sorumluluk tazminatı, tahsisat, zam, avans, aidat, huzur hakkı, prim, ikramiye gider karşılığı veya başkaca adlar altında ödeniyor olması ya da (bir ortaklık ilişkisi niteliğinde olmamak koşuluyla) kazancın belirli bir yüzdesi şeklinde belirlenmesi, onun ücret olma niteliğini değiştirmeyecektir.

Birtakım ödemeler bu genel tanım içerisine girip girmediklerinden bağımsız olarak yasada ücret olarak ayrıca sayılmışlardır:

- GVK m. 11, b. 3’e göre istisna dışında kalan emeklilik, maluliyet, dul ve yetim aylıkları,
- Daha önce yapılmış veya gelecekte yapılacak hizmetler karşılığında verilen para ve ayınlarla sağlanan diğer menfaatler,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri ile özel kanunlara veya idari kararlara göre kurulan sürekli veya geçici bütün komisyonların üyelerine ve bu sayılanlara benzeyen diğer

kişilere, bu sıfatları dolayısıyla ödenen veya sağlanan para, ayın ve menfaatler,

- Yönetim ve denetim kurulları başkan ve üyeleriyle tasfiye memurlarına, bu sıfatları dolayısıyla ödenen veya sağlanan para, ayın ve menfaatler,
- Bilirkişilere, resmi arabuluculara, eksperlere, spor hakemlerine ve her türlü yarışma jürisi üyelerine ödenen veya sağlanan para, ayın ve menfaatler,
- Sporculara transfer ücreti veya sair adlarla yapılan ödemeler ve sağlanan menfaatler.

Yukarıda da belirtildiği üzere ücretler (ve serbest meslek kazançları) sadece emek ürün olan gelir unsurları niteliği taşıdıklarından; kural olarak bu çalışmanın inceleme alanı içerisinde yer almamaktadırlar. Bu sebeple, söz konusu bu gelir unsuruna ilişkin olarak yukarıda verilen genel bilgilerin yanında burada da (sadece tüm gelir unsurları açısından bir bütünsellik sağlama amacıyla) vergilendirme sistemine ilişkin olarak ana hatlarıyla bilgi verilmekle yetinilmektedir.

4. Türkiye’de Serbest Meslek Kazancı Elde Edilmesi

GVK m. 65, serbest meslek faaliyetinden doğan kazançları serbest meslek kazançları olarak tespit ettikten sonra serbest meslek faaliyetini, sermayeden çok kişisel çalışma ve çabaya, bilimsel ve mesleki bilgi ve uzmanlığa dayanan ve ticari nitelikte olmayan işlerin bir işveren bağlı olmaksızın kişisel

sorumluluk altında kişinin kendi nam ve hesabına yapılması olarak tanımlar.

Aynı hükümde;

- Tahkim işleri dolayısıyla hakemlerin aldıkları ücretler ile
- Kollektif, adi komandit ve adi ortaklıklar tarafından yapılan serbest meslek faaliyeti sonucunda doğan kazançlar da serbest meslek kazancı olarak ayrıca tespit edilmiştir.

GVK'nin takip eden 66. maddesi, serbest meslek faaliyetini mutad meslek halinde ifa edenleri serbest meslek erbabı olarak tespit ettikten sonra yasa gereği serbest meslek erbabı sayılacakları dört grup halinde saymıştır:

- Gümrük komisyoncuları, her tür borsa ajan ve acenteleri, noterler, noterlik görevini ifa ile yükümlü olanlar,
- Bizzat serbest meslek erbabı tarifine girmemekle birlikte, serbest meslek erbabını bir araya getirerek organizasyon kurmak veya bunlara sermaye sağlamak suretiyle ya da sair suretlerle serbest meslek kazancından pay alanlar,
- Serbest meslek faaliyetinde bulunan kollektif ve adi ortaklıkların ortakları ile adi komandit ortaklıkların komandite ortakları,
- Dava vekilleri, müşavirler, kurumlar ve tüccarlarla serbest meslek erbabının ticari ve mesleki işlerini takip edenler, konser veren müzik sanatçıları,

- Ebe, sünnetçi, sağlık memuru, arzuhalci, rehber gibi mesleki faaliyette bulunanlardan VUK m. 155'te belirtilen şartlardan en az ikisini taşıyanlar.⁶⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere serbest meslek kazançları (tıpkı ücretler gibi) sadece emek ürün olan gelir unsurları niteliği taşıdıklarından; kural olarak bu çalışmanın inceleme alanı içerisinde yer almamaktadırlar. Bu sebeple, söz konusu bu gelir unsuruna ilişkin olarak yukarıda verilen genel bilgilerin yanında burada da (sadece tüm gelir unsurları açısından bir bütünsellik sağlama amacıyla) vergilendirme sistemine ilişkin olarak ana hatlarıyla bilgi verilmekle yetinilmektedir.

5. Türkiye’de Gayrimenkul Sermaye İradı Elde Edilmesi

Aşağıda belirtilen mal ve hakların sahipleri, kullanım hakkını elinde bulunduranlar, zilyedleri, irtifak ve intifa hakkı sahipleri veya kiracıları tarafından

⁶⁰ Sözü edilen “şartlar”, serbest meslek erbabında işe başlamanın belirtileri başlıklı VUK m. 155'te, dört bent halinde sayılmış olan ve işe başlamaya karine teşkil eden durumlardır:

1. Muayenehane, yazıhane, atelye gibi özel iş yerleri açmak,
2. Çalışılan yere tabela, levha gibi mesleki faaliyette bulunulduğunu ifade eden alametleri asmak,
3. Her ne şekilde olursa olsun devamlı olarak mesleki faaliyette bulunduğunu gösteren ilanlar yapmak,
4. Serbest olarak mesleki faaliyette bulunmak üzere mesleki teşekküllere kaydolanmak.

Bu şartlardan en az ikisinin birlikte bulunmaması durumunda belirtilen grupta yer alanlar, gelir vergisinden muaf kabul edilmektedirler (GVK m. 55, b. 5, parantez içi hükmü).

kiraya verilmesinden elde edilen iratlar gayrimenkul sermaye iradı olarak kabul edilmektedir:

- Arazi, bina (eşyalı olarak kiraya verilenlerde eşya için alına kira bedelleri dahil olmak üzere), maden suları, memba suları, madenler, taş ocakları, kum ve çakıl üretim yerleri, tuğla ve kiremit yapılan yerler, tuzlalar ve bunların mütemmim cüzileri ve teferruatı ile tüm tesisat, demirbaş ve eşyaları,
- Ağla balık avlanan mahaller ve balık avlama amacıyla oluşturulan yerler,
- Gayrimenkullerin, ayrı olarak kiraya verilen mütemmim cüzileri ve teferruatları ile tüm tesisat, demirbaş ve eşyası,
- Gayrimenkul olarak tescil edilen haklar,
- Arama, işletme ve imtiyaz hakları ve ruhsatları, ihtira beratı (ihitra beratının mucidi veya kanuni mirasçıları tarafından kiralanmasından doğan kazançlar serbest meslek kazancıdır), alameti farika, marka, ticaret unvanı, her türlü teknik resim, desen, model, plan ile sinema ve televizyon filmleri, ses ve görüntü bantları, sanayi, ticaret ve bilim alanında elde edilmiş bir tecrübeye ait bilgilerle gizli bir formül veya bir imalat usulü üzerindeki kullanma hakkı veya kullanma imtiyazı gibi haklar (bu hakların kullanılması için gerekli malzeme ve teçhizat bedelleri de gayrimenkul sermaye iradı sayılır),
- Telif hakları (bu hakların müellifi veya kanuni mirasçıları tarafından kiralanmasından doğan kazançlar serbest meslek kazancıdır),
- Motorlu olup olmadıklarına ve tonilatolarına bakılmaksızın gemi ve gemi payları ile tüm motorlu yükleme ve boşaltma vasıtaları,

- Motorlu nakil ve çekme vasıtaları, her türlü motorlu araç, makine ve tesisat ile bunların eklentileri.

6. Türkiye’de Menkul Sermaye İradı Elde Edilmesi

Menkul sermaye iradı, kişinin ticari, zirai veya mesleki faaliyeti dışında, nakdi veya para ile temsil edilebilen değerlerden oluşan sermaye dolayısıyla elde ettiği kar payı, faiz, kira ve benzeri iratlardan oluşur. Mal ve hakların kira gelirlerinin gayrimenkul sermaye iradı olarak adlandırılmasına karşılık sermaye malvarlığının gelirin ise menkul sermaye iradı denilmektedir.⁶¹

GVK yine, birtakım iratları sayma yoluyla belirterek, bunların, kaynağı ne olursa olsun menkul sermaye iradı olarak kabul edileceğini saptamıştır:

- Her nevi hisse senetlerinin kar payları (kurucu hisse senetleri ve diğer intifa hisse senetlerine verilen kar payları ve pay sahiplerine hazırlık dönemi için faiz olarak veya başka adlarla yapılan her türlü ödemeler ile Sermaye Piyasası Kanununa göre kurulan yatırım fonları katılma belgelerine ödenen kar payları dahil),
- İştirak hisselerinden doğan kazançlar (Limited ortaklık ortaklarının, iş ortaklıkları ortaklarının ve komanditerlerin kar payları ile kooperatiflerin dağıttıkları kazançlar buraya dahildir. Kooperatiflerin ortakları ile yaptıkları muamelelerden doğan karların ortaklara,

⁶¹ KANETİ, a.g.e., s. 331

kooperatifle yaptıkları muameleler nispetinde, dağıtılması kazanç dağıtımı sayılmaz.),

- Adi komandit ortaklıklarda komanditerlerin kar payları (ortaklık karının ilişkin bulunduğu takvim yılında elde edilmiş sayılır),
- Kurumların yönetim kurulu başkan ve üyelerine verilen kar payları,
- KVK uyarınca yıllık veya özel beyanname veren dar mükellef kurumların, indirim ve istisnalar düşülmeden önceki kurum kazancından hesaplanan kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısmı,
- Her nevi tahvil faizleri ve hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirler (Ödeme, menkul kıymetlerin gelirleriyle birlikte menkul kıymetlerin itfa bedelini de ihtiva ettiği takdirde, menkul kıymetlerin itfa edilen kısmı irat sayılmaz. Ancak, döviz cinsinden yahut dövize, altına veya başka bir değere endeksli menkul kıymetlerin itfası sırasında oluşan değer artışları irat sayılır.),
- Her nevi alacak faizleri (Adi, imtiyazlı, rehinli, senetli alacaklarla cari hesap alacaklarından doğan faizler ve kamu tüzel kişilerince borçlanılan ve senede bağlanmış olan meblağlar için ödenen faizler dahil.),
- Mevduat faizleri (Bankalara, bankerlere, tasarruf sandıklarına, tevdiat kabul eden diğer müesseselere yatırılan vadeli, vadesiz paralara ödenen faizler, bunlar dışında kalan kişi ve kuruluşlardan devamlı olarak para toplama işi ile uğraşanların her ne şekilde ve ad altında olursa olsun toplanan paralara sağladıkları gelirler ve menfaatler ile bankalar ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre kurulan aracı kurumlar

arasındaki borsa para piyasasında değerlendirilen paralara ödenen faizler de mevduat faizi sayılır.),

- Hisse senetleri ve tahvillerin vadesi gelmemiş kuponlarının satışından elde edilen bedeller,
- İştirak hisselerinin sahibi adına henüz tahakkuk etmemiş kar paylarının devir ve temlik karşılığında alınan para ve ayınlar,
- Her tür senetlerin iskonto edilmesi karşılığında alınan iskonto bedelleri,
- Faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları ile kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar payları.
- Her nevi tahviller ve hazine bonoları ile Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerin geri alım veya satım taahhüdü ile iktisap veya elden çıkarılması karşılığında sağlanan menfaatler,
- Tüzel kişiliği haiz emekli sandıkları, yardım sandıkları ile emeklilik ve sigorta ortaklıkları tarafından;
 - a) On yıl süreyle prim, aidat veya katkı payı ödemediği ayrılanlara yapılan ödemeler,
 - b) On yıl süreyle katkı payı ödemiş olmakla birlikte bireysel emeklilik sisteminden emeklilik hakkı kazanmadan ayrılanlar ile diğer sandık ve sigortalardan on yıl süreyle prim veya aidat ödeyenlere ve vefat, malûliyet veya tasfiye gibi zorunlu nedenlerle ayrılanlara yapılan ödemeler,

- c) Bireysel emeklilik sisteminden emeklilik hakkı kazananlar ile bu sistemden vefat, malûliyet veya tasfiye gibi zorunlu nedenlerle ayrılanlara yapılan ödemeler.

Bu sayılan iratlar, bunları sağlayan sermaye sahibinin ticari faaliyetine bağlı bulunduğu takdirde, ticari kazancın tespitinde dikkate alınacaklardır.

7. Türkiye’de Diğer Kazanç ve İrad Elde Edilmesi

GVK’de yer alan bu gelir unsuru, diğer altı gelir unsurundan farklı olarak temelini kaynak kuramından değil, safi artış kuramından almaktadır.⁶² Çünkü diğer altı kazanç ve irat türü belirli ve sürekli kaynaklara dayanmakta iken, bu grupta düzenlenmiş olan gelirler bazı geçici ticari ve mesleki faaliyet gelirleri ile sermaye varlığının değer artışı geliridir.

Belirtmek gerekir ki bu başlık altındaki düzenleme, diğer altı gelir unsuruna girmeyip de safi artış kuramına göre gelir tanımına giren tüm hususları kapsamına alıp gelir olarak saptamış değildir. Hangi durumların bu başlık altında gelir olarak kabul edileceği saymak ve sınırları kesin olarak çizilmek suretiyle belirlenmiştir.⁶³

⁶² ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 314

⁶³ -ki bunlar “Yasada çok açık olarak tanımlanmış geçici nitelikteki gelirler ile koşulları sıkı bir şekilde belirlenmiş olan bir devir işlemi sonucunda fiilen gerçekleşen sermaye varlığı değer artışı gelirler (...)”dir. Bkz. a.g.e., s. 314.

a. Değer Artışı Kazançları

GVK m. mük. 80'de aşağıda yazılı mal ve hakların elden çıkarılmasından doğan kazançların değer artışı kazançları olduğu tespit edilmiştir:

- İvazsız olarak iktisap edilenler, Türkiye'de kurulu menkul kıymet borsalarında işlem gören ve üç aydan fazla süreyle elde tutulan hisse senetleri ile tam mükellef kurumlara ait olan ve bir yıldan fazla süreyle elde tutulan hisse senetleri hariç, menkul kıymetlerin elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar,
- Arama, işletme ve imtiyaz hakları ve ruhsatları, alameti farika marka, ticaret unvanı, her türlü teknik resim, desen, model, plan ile sinema ve televizyon filmleri, ses ve görüntü bantları, sanayi ve ticaret ve bilim alanında elde edilmiş bir tecrübeye ait bilgilerle gizli bir formül veya bir imalat usulü üzerindeki kullanma hakkı veya kullanma imtiyazı gibi hakların elden çıkarılmasından doğan kazançlar,
- Telif haklarının ve ihtira beratlarının müellifleri, mucitleri ve bunların kanuni mirasçıları dışında kalan kimseler tarafından elden çıkarılmasından doğan kazançlar.
- Ortaklık haklarının veya hisselerinin elden çıkarılmasından doğan kazançlar,
- Faaliyeti durdurulan bir işletmenin kısmen veya tamamen elden çıkarılmasından doğan kazançlar.
- İktisap şekli ne olursa olsun (ivazsız olarak iktisap edilenler hariç) arazi, bina, maden suları, memba suları, madenler, taş ocakları, kum ve çakıl üretim yerleri, tuğla ve kiremit yapılan yerler, tuzlalar ve

bunların mütemmim cüzileri ve teferruatı ile tüm tesisat, demirbaş ve eşyaları, ağla balık avlanan mahaller ve balık avlama amacıyla oluşturulan yerler, gayrimenkul olarak tescil edilen haklar, motorlu olup olmadıklarına ve tonilatolarına bakılmaksızın gemi ve gemi payları ile tüm motorlu yükleme ve boşaltma vasıtalarının, (gerçek usulde vergiye tâbi çiftçilerin zirai üretimde kullandıkları gayrimenkuller dahil olmak üzere) iktisap tarihinden başlayarak dört yıl içinde elden çıkarılmasından doğan kazançlar (Kooperatiflerin ortaklarına bu sıfatları dolayısıyla tahsis ettikleri gayrimenkulleri tahsis tarihinde ortak tarafından satın alınmış sayılır.),

b. Arızı Kazançlar

GVK m. 82’de ise vergiye tabi arızı kazançlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Arızı olarak ticarî muamelelerin icrasından veya bu nitelikteki muamelelere tavassuttan elde edilen kazançlar,
- Ticarî veya ziraî bir işletmenin faaliyeti ile serbest meslek faaliyetinin durdurulması veya terk edilmesi, henüz başlamamış olan böyle bir faaliyete hiç girişilmemesi, ihale, artırma ve eksiltmelere iştirak edilmemesi karşılığında elde edilen hâsılat,
- Gayrimenkullerin tahliyesi veya kiracılık hakkının devri karşılığında alınan tazminatlar ile peştemallıklar (kiracıya ait tesisat ve malların tahliye ve devri sırasında kiralayan veya yeni kiracıya devrinde doğan kazançlar dahil),
- Arızı olarak yapılan serbest meslek faaliyetleri dolayısıyla tahsil edilen hâsılat,

- Gerçek usulde vergiye tâbi mükelleflerin terk ettikleri işleri ile ilgili olarak sonradan elde ettikleri kazançlar (zarar yazılan değersiz alacaklarla, karşılık ayrılan şüpheli alacakların tahsili dahil),
- Dar mükellefiyete tâbi olanların Türkiye ile yabancı ülkeler arasındaki ulaştırma faaliyetini arızı olarak yapmalarından elde ettikleri kazançlar.

B. YABANCI YATIRIMCI GERÇEK KİŞİNİN BİZZAT SERMAYEYE DAYALI GELİR GETİRİCİ BİR FAALİYETTE BULUNMASI YA DA İRAT SAĞLAYAN BİR YATIRIM YAPMASI (4875 s. DYYK Madde 2, b-2-i)

Gelir vergisine hakim olduğunu belirttiğimiz yıllık beyan esası, kural olarak dar yükümlülük açısından da temel yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira “Gelirin Toplanması ve Beyan” başlıklı GVK m. 85 genel nitelikte bir hüküm olup, tam veya dar ayrımı yapmaksızın tüm yükümlülerin yıl içinde elde ettikleri kazanç ve iratlar için –GVK’de aksine bir hüküm olmadıkça– yıllık beyanname vereceklerini, gelirlerin yıllık beyannamede toplanmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir.

Temel kural bu olmakla birlikte vergi güvenliğini ve vergilendirme sürecinin daha rahat işlemlerini sağlamak amacıyla yıllık beyan esasına birtakım istisnalar da getirilmiş, bazı durumlarda stopaj usulü ve münferit beyanname ile vergileme yapılması kabul edilmiştir.⁶⁴

⁶⁴ ÖZBALCI-Gelir, s. 857.

O halde dar yükümlülüğe tabi gelir vergisi yükümlülerinin vergilendirilmesi, üç yöntem ile yapılmaktadır:

- Gelirin toplanması ve yıllık beyan esasında vergilendirme,
- Stopaj yöntemiyle vergilendirme,
- Münferit beyanname verilmesi suretiyle vergilendirme.

Dar yükümlülükte tarhiyatın muhatabının kim olacağı GVK m. 107’de belirlenmiştir. Söz konusu madde hükmünün ilk fıkrası uyarınca kural olarak tarhiyatın muhatabı verginin yükümlüsü olan gerçek kişidir. Ancak yine söz konusu maddenin 4. bendi dar yükümlülük açısından vergi güvenliğini sağlamaya yönelik olarak özel bir düzenleme öngörmüştür. Buna göre dar yükümlülükte eğer yükümlü durumundaki kişinin Türkiye’de daimi temsilcisi mevcutsa (dolayısıyla elde edilen gelir ticari veya zirai kazanç niteliğinde ise) tarhiyatın muhatabı mükellef hesabına bu daimi temsilci olacaktır. Eğer yükümlü durumundaki kişiyi daimi temsilcisi yok ise (yani Türkiye’de ticari veya zirai kazanç değil de geri kalan diğer beş gelir unsurundan biri veya birkaçı elde ediliyorsa) tarhiyatın muhatabı kazanç ve iratları dar yükümlüye sağlayanlardır.⁶⁵

⁶⁵ GVK m. 106, b. 4 hükmü aslında “... daimi temsilci mevcut değilse, kazanç ve iratları yabancı kişiye sağlayanlar; ...” ifadesini barındırmaktadır. Ancak “yabancı kişi” dar yükümlü durumundaki tüm yükümlüleri kapsar bir ifade olmadığından bunun “dar yükümlü” olarak anlaşılması gerekeceği tarafımızca düşünülmektedir.

1. Gelirin Toplanması ve Yıllık Beyan Esasında Vergilendirme

Dar yükümlü gerçek kişinin Türkiye’de elde ettiği gelir, ticari kazanç ve zirai kazanç unsurlarından biri ise vergilendirme bu kişi tarafından verilecek yıllık beyanname üzerinden yapılacaktır.⁶⁶ Bunlar dışındaki gelir unsurlarının yani ücret, serbest meslek kazancı, menkul sermaye iradı, gayrimenkul sermaye iradı ile diğer kazanç ve iratlardan herhangi birinin elde edilmesi durumunda ise beyanname verilmesi ancak dar yükümlü kişinin sayılan bu beş gelir kaleminden elde ettiği gelirin kaynağa kesinti yoluyla vergilendirilmemiş olması durumunda söz konusu olacaktır. Bu durum GVK’nin “Toplama yapılmayan haller” başlıklı 86. maddesinde karşıt bir anlatımla ortaya konulmuştur.⁶⁷

Bahsi geçen GVK m. 86 hükmü uyarınca ticari ve zirai kazanç elde edilmesi sebebiyle beyanname verilmesi halinde dahi, diğer gelir unsurları beyanname dışında kalacak, münferit beyanname yoluyla ya da stopaj suretiyle yapılacak vergilendirme ile yetinilecektir.

⁶⁶ Özbalcı, yıllık beyanname esasında vergilendirme yapılacak halleri Türkiye’de ticari kazanç, zirai kazanç ve vergi kesintisine tabi tutulmamış gayrimenkul sermaye iradı elde edilmesi, olarak üç durum şeklinde tespit etmektedir. Bkz. ÖZBALCI-Gelir, s. 857- 858.

⁶⁷ Söz konusu GVK m. 86’nın ilgili hükmü şu şekildedir:

“Aşağıda belirtilen gelirler için yıllık beyanname verilmez, diğer gelirler için beyanname verilmesi halinde bu gelirler beyannameye dahil edilmez.

...

2. Dar mükellefiyette, tamamı Türkiye’de tevkif suretiyle vergilendirilmiş olan; ücretler, serbest meslek kazançları, menkul ve gayrimenkul sermaye iratları ile diğer kazanç ve iratlar.”

2. Stopaj Yöntemiyle Vergilendirme

Bu kapsamda vergilendirilecek gelir unsurları şu şekilde sıralanmaktadır: Ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları, diğer kazanç ve iratlar.

Stopaj yöntemi, uygulandığı durumlarda genel ve ayrıca dar yükümlülüğe tabi kişiler açısından kesin (nihai) vergilendirme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani dar yükümlülükte yapılacak vergi kesintisi, ayrıca ticari veya zirai kazanç elde edilmesi ve bu gelirler sebebiyle beyanname verilecek olması halinde dahi beyannameye dahil edilmez.

Stopaj sırasında, vergi kesintisi GVK m. 94'teki genel oranlar üzerinden gerçekleştirilir. Bu konuda dar yükümlülük için özel ve farklı bir düzenleme söz konusu değildir. Ancak ücretler yine GVK m. 94'teki genel rejim ve oranlar üzerinden ve fakat indirimsiz olarak kesintiye tabi tutulur.⁶⁸

Kazancın "Türkiye'de elde edilmesi" ve "elde edilme zamanı" konularında daha önce de belirtildiği üzere GVK m. 7 hükmü çerçevesinde değerlendirme yapmak gerekir.

⁶⁸ ÖZBALCI-Gelir, s. 864.

a. Ücretler

Vergi kesintisi GVK m. 94 hükmü uyarınca yapılacaktır. Bu sebeple ücretin stopaja tabi tutulabilmesi için, söz konusu maddenin birinci fıkrası hükmü uyarınca kesinti yapmak yükümlülüğü bulunanlardan elde edilmiş olması gerekir.⁶⁹

Dar yükümlülükte stopaj kapsamı dışında kalacak ücret geliri elde edilmesi kural olarak mümkün değildir. Ancak istisnaen dar yükümlü bir gerçek kişinin GVK m. 64 kapsamında yer alan bir ücret geliri elde etmesi, örneğin özel şoför olarak çalışması durumunda karne esasında⁷⁰; ya da GVK m. 95 hükmü

⁶⁹ GVK m. 94, f. 1 uyarınca stopaj yapma yükümlülüğü olanlar şu şekilde gruplandırılabilir:

- Kamu idare ve müesseseleri, iktisadi kamu müesseseleri, sair kurumlar,
- Ticaret şirketleri, iş ortaklıkları, dernekler, vakıflar, dernek ve vakıfların iktisadi işletmeleri, kooperatifler,
- Yatırım fonu yönetenler,
- Gerçek gelirlerini beyan etmeye mecbur olan ticaret ve serbest meslek erbabı,
- Zirai kazançlarını bilanço veya zirai işletme hesabı esasına göre tespit eden çiftçiler.

⁷⁰ Bir kısım hizmet erbabının ücretleri, bunların gerçek miktarının tespitinin çok zor veya imkansız olması sebebiyle “Diğer Ücretler” başlığı altında tespit edilmektedir. GVK’nin bu başlığı taşıyan 64. maddesi uyarınca;

- Kazançları basit usulde tespit edilen ticaret erbabı yanında çalışanlar,
- Özel hizmetlerde çalışan şoförler,
- Özel inşaat sahiplerinin ücretle çalıştırdığı inşaat işçileri,
- Gayrimenkul sermayen iradı yanında çalışanlar,
- Gerçek ücretlerinin tespitine imkan olmaması sebebiyle Danıştay’ın olumlu görüşüyle Maliye Bakanlığı’nca bu kapsam alınanlar,

yıllık beyanname vermezler, başkaca gelirleri sebebiyle beyanname vermeleri halinde ise GVK m. 64 kapsamında yer alan “diğer ücretler”ini bu beyannameye dahil etmezler. Bu kapsamda yer alan “diğer ücretler” stopaja da tabi değildirler.

Bu nitelikteki hizmet erbabının safi ücretleri takvim yılı başında geçerli olan ve sanayi kesiminde çalışan 16 yaşından büyük işçiler için uygulanan asgari ücretin yıllık brüt tutarının % 25’i olarak kabul edilir. Bu safi ücret aynı

kapsamına girip bu sebeple vergi kesintisine tabi olmayan bir ücret geliri elde etmesi durumunda⁷¹ ise GVK m. 95'in açık hükmü sebebiyle yıllık beyanname esasında vergilendirilmesi söz konusu olabilecektir.⁷²

zamanda “diğer ücret” elde eden hizmet erbabının vergi matrahıdır. Vergi bu miktar üzerinden GVK m. 103'teki oranların uygulanması suretiyle hesaplanır.

“Diğer ücret” elde eden hizmet erbabı, bağlı bulunduğu vergi dairesine başvurarak vergisini tarh ettirmek ve karnelerine yazdırmak zorundadırlar. Hesaplanan bu vergi, GVK m. 118'de belirtilen zamanlarda bizzat “diğer ücret” geliri sahibi kişi tarafından ödenmek gerekir.

İşverenler, kazançları “diğer ücret” niteliğindeki hizmet erbabının yasada öngörülen şekilde vergi karnesi almasını ve karnelerinde yazılı vergiyi ödemelerini sağlamaya mecburdurlar. Aksi takdirde zamanında karne almamış veya vergisini tarh ettirmemiş olan hizmet erbabının vergisi işveren adına tarh edilir, vergi cezası da onun adına kesilir; karnesini zamanında almış ve vergisini tarh ettirmiş ancak ödememiş olan hizmet erbabının zamanında ödenmemiş olan vergisi ve gecikme zammı da işverenden tahsil edilir.

İşverenler ödedikleri vergi asılları için, “diğer ücret” elde eden hizmet erbabına rücu edebildikleri halde vergi cezası ve gecikme zammı açısından rücu imkanları bulunmamaktadır. “Diğer Ücretler” ve vergilendirilmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. GVR s. 221-223.

⁷¹ Gerçek usulde vergilendirilen ücretlerin vergilendirilmesinde uygulanan vergileme rejimi kural olarak stopaj olmakla birlikte, ücret ödeyene vergi kesme sorumluluğunun yüklenemeyeceği bazı durumlar, bu temel kuraldan ayırık tutulmuştur ve vergilemdirmenin yıllık beyan esasında yapılması öngörülmüştür. “Tevkifata tabi olmayan ücretler” başlıklı GVK m. 95 uyarınca bu kapsamda yer alan ücretliler şunlardır:

- Ücretlerini yabancı bir ülkedeki işverenden doğrudan doğruya alan hizmet erbabı,
- Yabancı elçilik ve konsolosluk memur ve hizmetlilerinden GVK m. 16'da öngörülmüş istisnadan yararlanamayanlar,
- Maliye Bakanlığı'nca yıllık beyanname ile bildirilmesinde gereklilik görülen ödemeleri alanlar

⁷² ÖZBALCI-Gelir, s. 859.

b. Serbest Meslek Kazançları

Bu gelir türü açısından da uygulanacak temel vergilendirme rejimi GVK m. 94'teki genel hüküm uyarınca stopajdır. Buradan hareketle belirtmek gerekir ki stopaj usulü ancak, serbest meslek kazancının GVK m. 94 çerçevesinde stopaj yapma yükümlülüğü bulunanlardan elde edilmesi durumunda söz konusu olacaktır. Aksi takdirde, aşağıda daha etraflı olarak belirtildiği üzere, söz konusu kazancın münferit beyanname verilmesi suretiyle vergilendirilmesi gündeme gelir.

c. Gayrimenkul Sermaye İratları

Dar yükümlülüğe tabi olanların yine GVK m. 94 çerçevesinde stopaj yapma zorunluluğu bulunan kişi ve kuruluşlara kiraladıkları mal ve haklar dolayısıyla elde edecekleri kira gelirleri de stopaja tabi olacaktır.⁷³ Vergi kesintisine tabi tutulmamış gayrimenkul sermaye iratları açısından ise vergilendirme münferit beyanname verilmesi suretiyle gerçekleştirilir.⁷⁴

⁷³ Genellikle söz konusu gayrimenkul işyeri olarak kiralanması durumunda bu durum söz konusu olmaktadır.

⁷⁴ Bu fikrimizle aynı doğrultuda görüş bildirmiş müelliflerin yanında (bkz. ÖNCEL/KUMRULU/ÇAĞAN, a.g.e., s. 324), farklı görüş ortaya koyan müellifler de vardır. Özbalcı, vergi kesintisine tabi tutulmamış gayrimenkul sermaye iratları açısından dar yükümlü kişi tarafından yıllık beyanname verilmesi gerekeceğini ve vergilendirme bu yolla gerçekleştirileceğini söylemektedir. Ücretler hariç diğer gelir unsurlarının stopaja tabi olmamaları durumunda münferit beyanname verilmesi suretiyle vergilendirilmesi söz konusu iken; stopaja tabi tutulmamış gayrimenkul sermaye iratlarının yıllık beyanname verilmesi suretiyle vergilendirilmesine gerekçe olarak da gayrimenkul sermaye iratlarının GVK m. 101 hükmü kapsamına alınmamış olmalarını göstermektedir (bkz. ÖZBALCI-Gelir s. 860-861). Ancak GVK m. 83 ve m. 86 bent 2'nin açık hükmü karşısında bu görüşe katılmak mümkün görünmemektedir.

d. Menkul Sermaye İratları

Menkul sermaye iratları açısından da vergilendirme yöntemi kural olarak stopaj olmakla birlikte GVK m. 94 kapsamına girmeyen alacak faizleri açısından dar yükümlü kişinin münferit beyanname vermesi gerekmektedir.⁷⁵ Dar yükümlü kişinin bir kuruma ortak olmak sebebiyle elde edeceği kar payının vergilendirilmesi de menkul sermaye iratlarındaki temel vergilendirme yöntemi çerçevesinde stopajla yapılacak olup aşağıda ayrı bir başlık altında daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

e. Diğer Kazanç ve İratlar

Bu gelir çeşidi açısından ise temel vergilendirme yöntemi, ücretler, serbest meslek kazançları, menkul sermaye iratları ve gayrimenkul sermaye iratlarının tersine, gelirin münferit beyanname verilmesi suretiyle vergilendirilmesidir. Sadece istisnai olarak telif ve patent haklarının kiralanması ve satışı karşılığı sağlanan gelirler GVK m. 94, b. 4 uyarınca stopaja tabi olup bu usulde vergilendirilir. Doğaldır ki bu gelirin stopaj yoluyla vergilendirilebilmesi için GVK m. 94 çerçevesinde stopaj yapma yükümlülüğü bulunanlardan elde edilmesi gerekir. Aksi durumda vergilendirme yine dar yükümlü kişi tarafından verilecek münferit beyanname üzerinden yapılacaktır.

⁷⁵ ÖZBALCI-Gelir, s. 861.

3. Münferit Beyanname Verilmesi Suretiyle Vergilendirme

Dar ykmllge tabi gerçek kişilerin vergilendirilmesinde bu yöntem, ancak yıllık beyana tabi olmayan gelir unsurlarının stopaj suretiyle de vergilendirilmediği hallerde uygulanır. GVK m. 84 b. 3 de bu hususu aynen Şu ifade ile dile getirmektedir: “Münferit beyanname, dar mükellefiyete tabi olanların yıllık beyanname ile bildirmeye mecbur olmadıkları kazanç ve iratlardan, vergisi tevkif suretiyle alınmamış olanların bildirilmesine mahsustur.”

Münferit beyanname verilecek durumlarda beyannamenin verilme yeri ve zamanı GVK m. 101’de çeşitli durumlar göz önünde tutulmak suretiyle ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Münferit beyannamenin barındırması gereken bilgiler ise GVK m. 102’de belirtilmiştir.

Dar yükümlülükte yıllık beyanname yerine münferit beyanname esasının kabul edilmiş olması vergi güvenliğini sağlama amacına yöneliktir. Türkiye’de ticari ve zirai kazanç dışındaki gelir unsurlarından bir veya daha fazlasını elde edip, stopaj yoluyla da vergilendirilmemiş dar yükümlü (yabancı) gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği bu nitelikteki gelir kalemlerinin toplu Şekilde vergilendirilmesi için ertesini takvim yılının Mart ayına kadar beklenmesi gerçekten, ticari ve zirai kazanç elde etmediğine göre Türkiye’de işyeri ve daimi temsilcisi de bulunmayan⁷⁶ bu kişinin ödemesi gereken verginin tahsili konusunda belli bir risk ortaya çıkarabilmektedir. İŞte bu sebeple yıllık gelirin toplanması ve

⁷⁶ zbalcı yukarıda belirtilen “stopaja tabi tutulmamış gayrimenkul sermaye iratlarının yıllık beyanname verilmesi suretiyle vergilendirileceği” yönündeki görüşüyle tutarlı bir Şekilde “... veya bir teminat niteliği taşıyan gayrimenkule de sahip olmayan” demektedir. Bkz. ÖZBALCI-Gelir, s. 863.

çıkan toplam üzerinden GVK m. 103'teki artan oran üzerinde vergileme yapılmasından vazgeçmek pahasına; vergilemenin, her bir gelirin elde edilmesinden hemen sonra yine GVK m. 103'teki tarife üzerinden ama birbirlerinden bağımsız olarak münferit beyanname ile gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

C. YABANCI YATIRIMCI GERÇEK KİŞİNİN BİR KURUMA ORTAK OLMASI YA DA BAŞKACA BİR MENKUL KIYMETE YATIRIM YAPMASI (4875 s. DYYK Madde 2, b-2-i + borsada yatırım)

1. Genel Olarak

Bu durumda dar yükümlü gerçek kişinin elde edeceği gelir GVK m. 2'de sayılmış gelir unsurlarından 6. bentteki menkul sermaye iradı niteliği taşıyacaktır. Zira GVK m. 75 hükmü uyarınca kişinin ticari, zirai veya mesleki faaliyeti dışında, nakdi veya para ile temsil edilebilen değerlerden oluşan sermaye dolayısıyla elde ettiği kar payı, faiz, kira ve benzeri iratları menkul sermaye iradı olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, hisse senetlerinin kar payları, iştirak hisselerinden doğan kazançlar, tahvil ve hazine bonosu faizleri, alacak faizleri, mevduat faizleri, repo gelirleri gibi iratların menkul sermaye olarak değerlendirileceği açıktır.⁷⁷

⁷⁷ Bkz. Yukarıda yapılan açıklamalar.

Buna karşılık GVK 76 ncı maddesinde menkul sermaye iradı olarak kabul edilmeyecek halleri de belirlemiştir:

- Hisse senedi ve tahvil şeklindeki menkul kıymetlerin satılması karşılığı sağlanan bedel (daha doğru bir deyişle alış bedeli ile satış bedeli arasındaki olumlu fark) menkul sermaye iradı sayılmaz. Böyle bir durumda, ortadaki olumlu fark, diğer kazanç ve iratlar grubuna dahil bir gelir unsuru olarak gelir vergisinin konusuna girer.

Belirtmek gerekir ki hisse senedi veya tahvilin vadesi gelmiş kuponları ile birlikte satılması durumunda, kupon bedeline tekabül eden kısım satışı yapan açısından menkul sermaye iradı sayılır. Zira kupon bedelleri aslında satışın yapıldığı anda halihazırda tahsil edilebilecek durumdadır ve fakat tahsil edilmeyip hisse senedi veya tahvilin aslı ile birlikte satılmaktadır.

- İştirak hisselerinin devir ve temlikinden elde edilen kazançlar da menkul sermaye iradı sayılmaz. Burada da satılan iştirak hissesinin satıcı namına tahakkuk etmiş kar paylarını ihtiva etmesi durumunda, bu kısım satan tarafından elde edilmiş menkul sermaye iradı olarak kabul edilecektir. Zira burada da bu kez kar payı satışın yapıldığı anda hâlihazırda tahsil edilebilecek durumdadır ve fakat tahsil edilmeyip iştirak hissesi ile birlikte satılmaktadır.

Buna karşılık satılan iştirak hissesinin henüz tahakkuk etmemiş kar paylarını ihtiva etmesi durumunda ise bu “kısmın” menkul sermaye iradı sayılması söz konusu değildir. Çünkü hem aslında daha ortada “kısm” yoktur, hem de aslında her iştirak hissesi zaten kural olarak tahakkuk etmemiş bir kar payını –en azından teorik temelde– içinde barındırmaktadır.

2. Vergilendirme Yöntemi

Yukarıda da belirtildiği üzere menkul sermaye iratları açısından temel vergilendirme yöntemi stopajdır. Menkul sermaye iratları üzerinden yapılacak vergi kesintisi GVK m. 94, f. 1 b. 7, 8, 9 ve 14'de düzenlenmiştir. Belirtmek gerekir ki menkul sermaye iratlarında kesinti için muhatabın gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olması açısından bir farklılık öngörülmemiştir.⁷⁸ Bu arada belirtmek gerekir ki; menkul sermaye iratlarında yapılacak kesinti kural olarak GVK m. 94'de düzenlenmiş olmakla birlikte, 5281 s. Vergi Kanunlarının Yeni Türk Lirasına Uyumu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun⁷⁹ ile GVK'ye eklenen ve 01.01.2006 tarihinde yürürlüğe girecek olan m. geç. 67, menkul kıymetler ve diğer sermaye piyasası araçlarının alım satımından doğan kazançlarla dönemsel gelirlerin stopaj suretiyle vergilendirilmesi konusunda özel bir vergileme rejimi getirilmektedir.

a. Tahvil ve Hazine Bonosu Faizleri, Kamu Borçlanma Senedi Gelirleri: Bu kapsamda yer alan gelirler, yukarıda da belirttiğimiz üzere GVK m. 75/5 uyarınca ayrı bir menkul sermaye iradı grubu olarak belirlenmiştir. İşte 94 üncü maddenin 1 inci fıkrasını 7 numaralı bendinde bu gruba giren menkul sermaye iratları açısından kaynakta vergi kesintisi öngörülmüştür. Bakanlar kurulu en son BKK 2003/6577⁸⁰ ile bu grupta yer alan çeşitli menkul sermaye iradı türleri açısından

⁷⁸ ÖZBALCI-Gelir, s. 808

⁷⁹ 31.12.2004 t. ve 25687 (3. mük.) s. RG

⁸⁰ 10.12.2003 t. ve 25332 sy. RG'de yayımlanmıştır.

kanuni % 25 oranından farklı oranlar tespit etmiştir.⁸¹

b. Mevduat Faizleri: Bakanlar kurulu bu grupta yer alan çeşitli menkul sermaye iradı türleri açısından da kanuni % 25 oranından farklı oranlar tespit etmiştir.⁸²

⁸¹ Tespit edilmiş oranlar şu şekildedir:

- a) Devlet tahvili faizlerinden %0,
- b) Hazine bonusu faizlerinden %0,
- c) Toplu Konut İdaresi, Kamu Ortaklığı İdaresi ve Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetlere sağlanan gelirlerden %0,
- d) Nama yazılı tahvil faizlerinden %10,
- e) Hamiline yazılı tahvil faizlerinden %10,
- f) Diğerlerinden %10,

⁸² Tespit edilmiş oranlar şu şekildedir:

- a) Döviz tevdiat hesaplarına yürütülen faizlerden ve özel finans kurumlarınca döviz katılma hesaplarına ödenen kar paylarından;
 - aa) 1 yıla kadar vadeli hesaplarda %24,
 - ab) 1 yıl ve daha uzun vadeli hesaplarda %18,
- b) Nama yazılı mevduat hesaplarına yürütülen faizlerden;
 - ba) Vadesiz ve ihbarlı hesaplarda %18,
 - bb) 3 aya kadar (3 ay dahil) vadeli hesaplarda %18,
 - bc) 6 aya kadar (6 ay dahil) vadeli hesaplarda %16,
 - bd) 1 yıla kadar vadeli hesaplarda %12,
 - be) 1 yıl ve daha uzun vadeli hesaplarda %7,
- c) Hamiline yazılı mevduat hesaplarına yürütülen faizlerden;
 - ca) Vadesiz ve ihbarlı hesaplarda %18,
 - cb) 3 aya kadar (3 ay dahil) vadeli hesaplarda %18,
 - cc) 6 aya kadar (6 ay dahil) vadeli hesaplarda %16,
 - cd) 1 yıla kadar vadeli hesaplarda %12,
 - ce) 1 yıl ve daha uzun vadeli hesaplarda %7,
- d) Diğerlerinden;
 - da) Bankalar ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre kurulan aracı kurumlar arasındaki borsa para piyasasında değerlendirilen paralara ödenen faizler için % 18,
 - db) (da) alt bendi dışında kalanlar için %0,

c. GVK m. 75/12 ve 75/14'de Yazılı Kar Payları ve Repo Gelirleri: Bakanlar kurulu bu grupta yer alan çeşitli menkul sermaye iradı türleri açısından da kanuni % 25 oranından farklı oranlar tespit etmiştir.⁸³

D. YABANCI YATIRIMCI KURUMUN BİZZAT SERMAYEYE DAYALI GELİR GETİRİCİ BİR FAALİYETTE BULUNMASI YA DA İRAT SAĞLAYAN BİR YATIRIM YAPMASI (4875 s. DYYK Madde 2, b-2-i)

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 1 inci maddesinde sayılmış olan kurumlardan yasal ve iş merkezlerinden her ikisi de Türkiye'de bulunmayanlar dar yükümlü olarak kabul edilirler ve sadece Türkiye'de elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergilendirilirler.⁸⁴

⁸³ Tespit edilmiş oranlar şu şekildedir:

- a) Faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar paylarından %0,
 - b) Kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar paylarından %18,
 - c) Özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar paylarından;
 - ca) 3 aya kadar (3 ay dahil) vadeli hesaplarda %18,
 - cb) 6 aya kadar (6 ay dahil) vadeli hesaplarda %16,
 - cc) 1 yıla kadar vadeli hesaplarda %12,
 - cd) 1 yıl ve daha uzun vadeli hesaplarda %7,
- 75 inci maddenin ikinci fıkrasının 14 numaralı bendinde yer alan menkul sermaye iratlarından %22

⁸⁴ Bkz. VI.C.2 başlığı altındaki açıklamalar.

Bu nitelikteki kurumları kurumlar vergisindeki dar yükümlülük uygulaması bakımından ikiye ayırarak değerlendirmek yerinde olacaktır.⁸⁵ Belirtmek gerekir ki bu ayırımın pratikteki sonucu, dar yükümlü kurumların, kurumlar vergisi uygulamasında iki farklı vergilendirme yöntemi ile vergilendirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

- Türkiye’de işyeri veya daimi temsilcisi bulunan dar yükümlü kurumlar → Bu nitelikteki kurumların bu işyerleri veya daimi temsilcileri aracılığıyla elde ettikleri gelirleri ticari kazanç (veya zirai kazanç) olarak kabul edilir ve bunların vergilendirilmesinde tam yükümlü kurumlara uygulana usul ve esaslar geçerlidir.
- Türkiye’de işyeri veya daimi temsilcisi bulunmayan dar yükümlü kurumlar → Bunların vergilendirilmesinde ise kaynakta kesinti ve münferit beyanname verilmesi yöntemlerinden her bir gelir unsurunun vergilendirmesi açısından geçerli olanı uygulanmaktadır.

1. Dar Yükümlü Kurumun Türkiye’de İşyeri veya Daimi Temsilci Bulunması Durumunda Vergilendirme Yöntemi

KVK m. 12, b. 1’in açık hükmü uyarınca Türkiye’de işyeri veya daimi temsilcisi bulunan dar yükümlü bir kurumun bu işyerinden ya da bu daimi temsilci aracılığıyla elde ettiği kazançlar ticari kazanç olarak kabul edilmekte ve bu kazanç türünün vergilendirilmesine ilişkin yöntem çerçevesinde vergilendirilmektedir.

⁸⁵ EKMEKÇİ, a.g.e., s.19

İşyeri kavramı gelir üzerinden alına vergilerde dar yükümlülük uygulaması açısından önemli bir ölçüt olmanın yanında, uluslar arası vergi hukukunda çifte vergilendirmenin önlenmesi açısından da bu kavramdan yararlanılmaktadır.⁸⁶ Doğaldır ki bu kavramın çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları uygulamasındaki işlevi dar yükümlülük uygulamasındaki işlevinden farklı olup; çifte vergilendirmeyi anlaşmalarında bu kavram, kuruluşların elde ettikleri ticari kazancın, anlaşmaya taraf olan ülkelerden hangisi tarafından vergilendirileceğini belirleme konusunda fonksiyon ifa etmektedir.⁸⁷

a. İşyeri Kavramı

İşyeri kavramı GVK ve KVK'de açıklanmış değildir. Bunun yerine VUK'a yollama yapılmakla yetinilmiştir.⁸⁸ İşyeri kavramını VUK da –tıpkı GVK ve KVK gibi– bir ölçüt olarak kullanmış ve işe başlamanın belirtileri arasında

⁸⁶ TUNCER, Selahattin; “Vergi Hukuku Açısından İşyeri”, **Vergi Dünyası**, sy.106, Ekim 1990, s. 9.

⁸⁷ EKMEKÇİ, a.g.e., s. 30.

⁸⁸ Bu konudaki atıf (silsilesi) aslında bizi biraz dolambaçlı bir yolla VUK'ni ilgili hükmüne ulaştırmaktır:

KVK m. 45 a bendi hükmü “ ‘Kazanç veya iradın ve gelir unsurlarının Türkiye'de elde edilmesi’ ve ‘Türkiye'de daimi temsilci bulundurulması’ hususlarında, Gelir Vergisi Kanununun 7 nci ve 8 inci maddelerinin hükümleri cari olur.” demek suretiyle öncelikle GVK'ye bir atıf yapmaktadır.

“Kazanç ve iradın Türkiye'de elde edilmesi” hususunu düzenleyen GVK m. 7 hükmü, düzenlediği hususta işyeri kavramı –tıpkı KVK'de olduğu gibi– bir ölçüt olduğu için bu kavramı zikretmektedir.

İşyeri kavramı konusunda bizi VUK'a ulaştıran zincirin son halkası ise GVK m. 8 hükmü olup “7'nci maddenin 1 numaralı bendinde yazılı iş yeri, Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre tayin olunur” demek suretiyle işyeri kavramını içeriğinin doldurulmasında VUK'nin ilgili düzenlemelerinin kullanılacağını açıkça tespit etmiştir.

sayarak bu vesile ile tanımlamıştır. İlgili VUK m. 156 hükmüne göre işyeri; “mağaza, yazıhane, idarehane, muayenehane, imalathane, şube, depo, otel, kahvehane, eğlence ve spor yerleri, tarla, bağ, bahçe, çiftlik, hayvancılık tesisleri; dalyan ve voli mahalleri, madenler, taş ocakları, inşaat şantiyeleri, vapur büfeleri gibi ticari, sınai, zirai veya mesleki bir faaliyetin icrasına tahsis edilen veya bu faaliyetlerde kullanılan yer”dir. Buna göre işyeri kavramının şu unsurları barındırdığını tespit edebiliriz:⁸⁹

- Sabit bir yer (mekan) bulunmalı,
- Bu yerde bir iktisadi faaliyet yürütülmelidir.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere VUK uyarınca işyeri bir mekândır (yerdir). Bu bakımdan da hukuki olmaktan çok “fiili” bir kavramdır.⁹⁰ Çıkış noktası itibariyle de vergi hukukuna ilişkin bir kavram olmaktan çok, iş hukukundan kaynaklanan teknik ve iktisadi bir kavramdır.⁹¹

Madde metni yukarıda da belirtilen örnekleri saydıktan sonra “... gibi” demek suretiyle bunu sınırlayıcı bir sayım olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla verilen örnekler dışında, yukarıda tespit edilmiş olan ölçütlerin kullanılması ve buna göre bir sonuca ulaşılması kaçınılmazdır.

Bu noktada, öteden beri gerek doktrin, gerek yargı ve gerekse de idare arasında üzerinde tartışılmakta olan “irtibat büroları”nın durumuna kısaca

⁸⁹ Ekmekci, bu iki unsurdan önce “iktisadi bir faaliyet olması”nı da bir unsur olarak sayarak unsurları 3 olarak tespit etmiştir. Bkz. EKMEKÇİ, a.g.e., s.32.

⁹⁰ TUNCER-İşyeri, s. 2.

⁹¹ EKMEKÇİ, a.g.e., s.31.

değirmek kaçınılmazdır. Yabancı kuruluşların açtıkları bu bürolar kural olarak Türkiye’de Pazar araştırması yapmak, merkezin ticari ilişki kurabileceği potansiyel müşterilerle bağlantı sağlamak, siparişleri merkeze iletmek, merkezle müşteriler arasındaki ilişkileri düzenlemek gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. İrtibat bürolarının işyeri olarak kabul edilip edilmeyeceği konusundaki tartışmanın odak noktasını “işyeri ile elde edilecek gelir arasındaki bağın belirlenmesi”⁹² oluşturmaktadır. Daha önce bir yerin işyeri olarak kabul edilebilmesi için, o yerde bir değer fazlası yaratılması gerektiği düşünülmüş ancak bu yaklaşım ekonomideki günümüz gelişmeleri karşısında artık geçerliliğini yitirmiştir.⁹³ Zira artık her işletmenin farklı yerleşim birimleri doğrudan veya dolaylı olarak o işletmenin toplam üretkenliğinin bir parçasını oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla bizim de katıldığımız günümüz yaklaşımına göre, belli bir yerin işyeri olarak kabul edilmesinde elde edilen değer fazlasının ortaya çıkarılmasında bu yerin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak rol oynaması bir ölçüt olarak kabul edilmemektedir.⁹⁴

⁹² a.g.e., s.33.

⁹³ “Gerçekleşme İlkesi” olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre bir yerin “işyeri” olarak kabul edilip vergilendirme kapsamına alınabilmesi için, o yerde bir değer fazlası yaratılmalı (ve dolayısıyla) işyeri bu değer fazlasını yaratılmasında doğrudan etkili olmalıdır. Buna karşılık “İktisadi Bağlılık” ilkesi ise; değer fazlası yaratılmasında işyerinin doğrudan etkili olması koşulunu aramamakta, “dolaylı etkili olma”yı yeterli saymaktadır. Bkz. ÖZBALCI, Yılmaz; “Dar Mükellefiyette İrtibat Bürolarının Vergileme Durumu”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, C. XXII, sy. 8, s. 327-332, Kasım 1975, s.328.

⁹⁴ Aynı yönde Bkz. EKMEKÇİ, a.g.e., s.33.

b. Daimi Temsilci Kavramı

Daimi temsilci konusunda da yine KVK m. 45'teki atıf sebebiyle GVK m.8'in esas alınması gerekmektedir. Daha önce de kısaca belirtildiği üzere, daimi temsilci söz konusu maddenin 2. fıkrasında, bir hizmet veya vekalet sözleşmesi ile temsil edilen bağlı olan, onun nam ve hesabına belirli veya belirsiz bir süreyle veya birçok ticari işlemler yapmaya yetkili olan kişiler, olarak tanımlanmış ve bir kişinin birkaç kişiyi aynı anda temsil etmesinin daimi temsilcilik niteliğini değiştirmeyeceği de ayrıca belirtilmiştir.

Bunun yanında yine aynı maddenin takip eden bentlerinde, aşağıda sayılan kişilerin, başkaca hiçbir şart aranmaksızın, temsil edilenin daimi temsilcisi sayılacağı kabul edilmiştir.

- Ticari mümessiller, tüccar vekilleri ve memurları, TTK hükümlerine göre acente durumunda bulunan kişiler,
- Temsil edilene ait reklam giderleri hariç olmak üzere, giderleri devamlı olarak kısmen veya tamamen temsil edilen tarafından ödenen kişiler,
- Mağaza veya depolarında temsil edilen hesabına konsinyasyon suretiyle satmak üzere devamlı olarak mal bulunduran kişiler.

Başkaca bir koşul aranmaksızın daimi temsilci kabul edilen bu temsilcileri iki ana başlık altında sistematize etmek mümkündür:⁹⁵

⁹⁵ Paralel ayırım için bkz. a.g.e., s. 39

- TK’de veya BK’de tanımlanmış olup GVK’nin atf yaptığı temsilciler
→ Ticari mümessiller (BK m. 449), ticari vekiller (BK m. 453), tüccar memurları (BK m. 454), acenteler (TK m. 116) bu kapsamda yer almaktadır.⁹⁶
- Doğrudan doğruya GVK’nin daimi temsilci olarak belirlediği kişiler
→ Yukarıda 2. ve 3. bentlerde belirtilen kişiler bu gruptadırlar. GVK burada kendi ölçütlerini getirerek, özel hukukun kalıplarında yer almayan, özel olarak tanımlanmamış bazı durumları belirleyerek bu durumdaki kişileri –başkaca hiçbir şart aramaksızın– daimi temsilci olarak kabul etmiştir.

GVK m. 8’de yer alan bu tanım çerçevesinde dar yükümlülük açısından daimi temsilci konusunda şu unsurları tespit etmek mümkündür:

- Temsilci ile temsil edilen (dar yükümlü kurum) arasında bir hizmet veya vekalet sözleşmesi (ilişkisi) bulunmalıdır,
- Temsilci dar yükümlü kurum nam ve hesabına hareket etmelidir,
- Temsilci, belirli veya belirsiz bir süreyle veya birçok ticari işlemler yapmaya yetkili olmalıdır.

Yasa metninden tespit edilememekle birlikte; dar yükümlülük açısından daimi temsilciliğin varlığının kabul edilebilmesi için “yapılan işlemin ticari nitelikte olması gerektiği” de belirtilmektedir.⁹⁷

⁹⁶ Ticari mümessil, ticari vekil, tüccar memuru (BK m. 454), acenteler (TK m. 116) konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. DOMANIÇ, Hayri; Türk Ticaret Kanunu Şerhi – Cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul 1988, s. 351 vd.

⁹⁷ Ekmekci’nin, bu sonuca ulaşırken dayanak yaptığı Danıştay kararına ihtiyatla yaklaşmak yerinde olacaktır. Zira söz konusu Danıştay kararı daimi

c. Vergilendirme Yöntemi

Yabancı kurumlarda vergi matrahı “Türkiye’de elde edilmiş olan safi kurum kazancı”dır. Tam yükümlülükte kazancın tespitine ilişkin ilke ve usuller kural olarak burada da geçerlidir. Ancak dar yükümlü kurumların Türkiye dışındaki bağlantılarını ve ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir takım özellikler ve uygulamada işlerliğin sağlanmasına ilişkin bazı nedenler, farklı bir takım esaslara yer verilmesini gerektirmiştir. Burada vergilendirme yönteminin tam yükümlülükle paralel olduğu hususlara sadece ana hatlarıyla değinilecek, daha ziyade dar yükümlülüğün özelliğinden kaynaklanan farklılıkların altı çizilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki dar yükümlü kurumlar Türkiye’de ticari veya zirai kazanç elde ettiklerinde matrah, tam yükümlülükte olduğu gibi bilanço esasını uyarınca özsermaye kıyaslaması suretiyle saptanır. Dolayısıyla dar yükümlü kurumların da bilanço esasında defter tutmaları zorunludur. Bilanço esasında ticari kazancın hesaplanması ile ilgili esaslara göre tespit edilecek kazanç, beyan esasında vergilendirilir. Kazancı tespitinde özsermayelerin hesaplanacağı bilançolar mali bilançolardır. Mali bilançonun düzenlenmesinde işletmeye dahil mevcut alacak ve borçlar VUK’nin ilgili hükümlerine göre değerlendirilir.

temsilcilik konusunu daha ziyade yabancı ulaştırma kurumları açısından ele almakta olup bilindiği üzere dar yükümlü ulaştırma kurumları özellikle matrah saptanması konusunda ayrı bir düzene tabidirler. Bu sebeple yabancı ulaştırma kurumları ile ilgili bir karar tüm dar yükümlüler açısından ele alınırken dikkatli olmak gerekecektir. Bkz. EKMEKÇİ, a.g.e., s.38.

“Özsermaye” kavramını içeriği de yani şekilde VUK’ye göre belirlenir.

98

Türkiye’de bir hukuk tüzel kişiliği olarak örgütlenmeyen yani bir şirket kurmayan ya da şube açmayan bir yabancı yatırımcı kurumun ne şekilde ticaret siciline kaydolacağı ve yine ne şekilde bir vergi mükellefiyeti tesis ettireceği ve hatta yürüteceği ticari ya da sınai faaliyet için gerekli olan başvuruları ne şekilde gerçekleştireceği ise üzerinde düşünülmesi gereken ayrı bir konudur.

Zira daha önce de belirttiğimiz üzere VUK’de “mağaza, yazıhane, idarehane, muayenehane, imalathane, şube, depo, otel, kahvehane, eğlence ve spor yerleri, tarla, bağ, bahçe, çiftlik, hayvancılık tesisleri; dalyan ve voli mahalleri, madenler, taş ocakları, inşaat şantiyeleri, vapur büfeleri gibi ticari, sınai, zirai veya mesleki bir faaliyetin icrasına tahsis edilen veya bu faaliyetlerde kullanılan yer” olarak tanılanan “işyeri” bir mekan olmakla, hukuki olmaktan ziyade fiili bir kavramdır. Bu sebeple yabancı yatırımcı bir kurumun Türkiye’de sadece örneğin bir “mağaza” ya da “yazıhane” açarak ya da bir “idarehane” tesis ederek faaliyette bulunması fiiliyatta mümkün olmayacaktır.

Bu durumda, “Türkiye’de işyeri bulunan dar yükümlü kurumların, bu işyeri aracılığıyla elde ettikleri gelirleri ticari kazanç olarak kabul edilir ve bunların vergilendirilmesinde tam yükümlü kurumlara uygulanan usul ve esaslar uygulanır” şeklindeki düzenlemeyi; yabancı kurumlara, Türkiye’de herhangi bir hukuk kişiliği olarak örgütlenmeksizin faaliyette bulunabilme imkânı tanıdığı

⁹⁸ ÖZBALCI, Yılmaz; Kurumlar Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Oluş Yayıncılık, Ankara, Ocak 2005, s. 240.

şeklinde değerlendirmek kanaatimizce mümkün değildir. Bu düzenleme olsa olsa –tıpkı kanuni merkez yanında iş merkezinin de bir ölçüt olarak belirlenmesi gibi– herhangi bir hukuki kalıpla ortaya çıkmaksızın Türkiye’den gelir elde edilmeye çalışılması durumunda vergi idaresine bu gelirleri kavramasında yardımcı olacak bir ölçüt, bir dayanak olarak değerlendirilebilir.

Bir yabancı kurumun, hiçbir hukuki kalıpla ortaya çıkmaksızın sadece daimi temsilci aracılığıyla faaliyette bulunabilmesi –dolayısıyla ticari kazanç elde etmesi– ise kanaatimizce en azından teorik olarak mümkün görünmektedir. Zira yabancı kurumun Türkiye’de “kendisine bir hizmet veya vekalet sözleşmesi ile bağlı olan, onun nam ve hesabına belirli veya belirsiz bir süreyle veya birçok ticari işlemler yapmaya yetkili olan” bir daimi temsilcisi var ise bu kişi en azından gerçek kişi tacir olarak ticaret siciline kaydolabilecek ve vergi mükellefiyeti tesis ettirebilecektir. Öte yandan bu durumda da yükümlülüğün kimin şahsında gerçekleştiği de tartışılabilir. Kaldı ki bu ölçek ve nitelikte bir örgütlenme biçiminin, ancak küçük çaplı projeler açısından yabancı kurumun ihtiyaçlarını karşılayabileceğini düşünmekteyiz. Zira kanaatimizce, bu küçük ölçekli örgütlenme ve işleyiş, Türkiye’de büyük çapta ticari ve sınai faaliyette bulunmak isteyen bir yabancı kurumun ihtiyaçlarına fiiliyatta cevap veremeyecektir.

2. Dar Yükümlü Kurumun Türkiye’de İşyeri veya Daimi Temsilci Bulunmaması Durumunda Vergilendirme Yöntemi

Bu durumda dar yükümlü kurumun kazancı ticari veya zirai kazanç dışında kalan gelir unsurlarından biri veya birkaçından ibaret bulunacağından KVK m. 13

hükmü uyarınca matrah tespiti GVK'nin ilgili kazanç ve irat hakkındaki düzenlemelerine göre yapılır. Her bir gelir unsuru açısından söz konusu olacak vergilendirme yöntemi yukarıda açıklanmıştır.

3. Yabancı Ulaştırma Kurumlarında Vergilendirme Yöntemi

KVK m. 18 ve 19 uyarınca yabancı ulaştırma kurumları götürü usulde vergilendirilmektedir. Bu kurumlar Türkiye'de ticari faaliyette bulunmakla beraber bilanço esasına göre defter tutmazlar, sadece VUK m. 207'ye göre hasılat defteri tutmaları yeterlidir.

§ III. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ HİZMET ve SERVET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER ile DİĞER VERGİLER VE MALİ YÜKÜMLÜLÜKLER KARŞISINDAKİ DURUMU

Yukarıda, Bölüm 3'ün başında da özet olarak ifade etmeye çalıştığımız üzere, gelir üzerinden alınan vergilerde yabancı yatırımcıların vergilendirilmesinde farklı usul ve esaslar ortaya çıkmasını sonuçlayan tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımı, tüm eylem ve işlemleri açısından bir devletin vergilendirme alanı içinde yer almayan “yabancı” vergi sükjelerinin, ancak o devletin egemenlik alanı içerisinde bir aktivitede bulunmaları halinde vergisel açıdan belirli ödev ve yükümlülüklerle karşılaşabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Başka bir deyişle, aslında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin egemenliğine tabi olmayan yabancı bir gerçek veya tüzel kişinin, doğal olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali sınırları içerisinde bir faaliyette bulunmadığı sürece Türkiye açısından herhangi bir vergi yükümlülüğü ya da vergisel ödevi bulunduğu bahsedilemeyecektir.⁹⁹ Ne zaman ki bu gerçek veya tüzel kişi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mali sınırları dahilinde bir faaliyette bulunacak, işte o zaman Türkiye açısından bir vergilendirme yetkisinin ortaya çıktığından bahsedilebilecektir. Tabiidir ki bu suretle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vergilendirme yetkisi içerisinde giren bu “yabancı” gerçek veya tüzel kişinin şahsında gerçekleşen vergi doğurucu eylem ve işlemlerden sadece Türkiye'deki faaliyetleri kapsamında yer alanlar Türkiye'de vergilendirilebileceklerdir.

⁹⁹ Örneğin damga vergisi kural olarak Türkiye'de düzenlenen kağıtlar –ya da Türkiye'deki resmi makamlara ibraz edilen kağıtlar– açısından söz konusu olan bir vergidir. Dolayısıyla buna ilişkin işlemin Türkiye'nin mali egemenlik alanında yer aldığı tartışmasızdır. Damga vergisinin konusu ve uygulama alanı ile ilgili olarak bkz. BAYDEMİR, Mehmet; Damga Vergisi, İstanbul 2002, s.2 vd.

Bu durum, gelir üzerinde alınan vergilerde (gelir vergisi ve kurumlar vergisi) tam yükümlülük – dar yükümlülük ayrımını sonuçlamasına rağmen; servet üzerinde alınan vergiler, harcamalar üzerinden alınan vergiler ile diğer vergi mali yükümlülükler açısından da aslında aynı gerekçelerle ve aynı şekilde ortaya çıkmasına rağmen tam yükümlülük – dar yükümlülük şeklinde bir ayrıma yol açmamaktadır. Zira gelir üzerinden alınan vergiler dışındaki vergi vergiler ve mali yükümlülükler, vergi süjesinden (yükümlünün “yabancı” olup olmamasından) tamamen bağımsız bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vergilendirme yetkisi içerisine girmiş “yabancı” gerçek veya tüzel kişinin şahsında gerçekleşen ve örneğin servet veya hizmet üzerinden alınan vergilerden biri açısından vergi doğurucu nitelik taşıyan eylem, işlem ve durumlar açısından ayrı bir dar yükümlülük sınıfı yaratmak gereksiz hatta anlamsızdır. Çünkü bu vergilere ilişkin yasalar, hiçbir tartışmaya yol açmayacak şekilde sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin mali egemenlik alanı içerisinde ortaya çıkan vergi doğurucu olayları kapsadıklarını ifade etmektedirler. Örneğin, Türkiye’de elde ettiği kira geliri sebebiyle dar yükümlü olarak gelir vergisi ödemek durumunda olan yabancı devlet vatandaşının; aynı zamanda sahip olduğu gayrimenkul sebebiyle emlak vergisi yükümlülüğü de ortaya çıkacaktır. Bu yabancı devlet vatandaşının emlak vergisi yükümlülüğünün sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sınırları içerisinde yer alan (maliki bulunduğu ve kira geliri elde ettiği) söz konusu gayrimenkul açısından mevcut olacağı, yoksa bu kişinin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin egemenlik alanı dışında başkaca herhangi bir yerde malik bulunduğu gayrimenkuller açısından Türkiye’de vergilendirilmesinin söz konusu olmayacağı aşıkardır. Zira EVK, zaten verginin konusunu “Türkiye sınırları içerisindeki bina arsa ve araziler” olarak belirterek malikin yabancı olup olmaması veya yabancı ise Türkiye sınırları dışında başkaca bina arsa ve arazilerinin bulunup bulunmaması ile ilgilenmemiştir.

Son tahlilde belirtmek gerekir ki; gelir üzerinden alınan vergiler dışındaki vergiler ve mali yükümlülükler alanında, yükümlülük konusunda tam yükümlülük –dar yükümlülük şeklinde bir ayrım söz konusu değildir. Bu (gelir üzerinden alınan vergiler dışındaki) mali yükümlülükler alanında, yabancı sermayeyi teşvik etmek ve ülkeye yabancı sermaye girişini sağlamak amacıyla yönelik olarak, gelir üzerinden alınan vergiler anlamında “dar yükümlü” niteliği taşıyanlara sadece bazı özel istisna ve muafiyetler ile teşvikler tanınması söz konusu olabilmektedir. İşte bu alanda “dar yükümlülük” kavramından sadece tanınan istisna, muafiyet ya da teşvikin kapsam ve alanının belirlenmesi amacıyla yararlanılabilecektir.

SONUÇ

Yatırım ve sonucunda gerçekleştirilen üretim sırasında sürece katılan çeşitli üretim faktörlerinden birisi de sermayedir. Sermaye tasarruf (ve yatırım) ile birikir. Dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde (ve ekonomilerde) sermaye talebi çok fazladır. Bu ekonomilerde sermaye azdır. Çünkü tasarruf kapasitesi sınırlıdır. Bunun sebebi de kişisel gelir seviyesinin düşüklüğüdür. Gelir seviyesinin düşüklüğü sermaye birikimini kısıtlamaktadır. Sermaye birikiminin kısıtlanması yatırımları sınırlamakta, yatırımların sınırlandırılması milli geliri az artırmakta, milli gelirin az artması da yine kişisel geliri yetersiz kılmakta, sonuç olarak da yine sermaye birikimi olumsuz yönde etkilenmektedir.

Yani bir başka deyişle bir ülkenin ekonomik kalkınmasının bağlı olduğu etkenlerin başında yeterli düzeyde sermaye birikimine sahip olmak gelir. Sermaye birikimi olmaksızın öteki ekonomik ve toplumsal faktörlere sahip olmak yeterli olmayacağı gibi; istenen düzeyde kalkınmayı gerçekleştirmek de sağlanamayacaktır. Bu şartlar bir yandan ülke içi sermaye birikimini artırma yönünde çabalamayı zorunlu hale getirirken, diğer taraftan, gerekli sermayeyi –en azından ilk etapta– dışarıdan, yabancı sermaye yatırımları yoluyla, temin etme yönünde bir arayışı da doğurmaktadır.

Elbette ki, bir ülkedeki gereksinimlerin o ülkenin kendi iç kaynaklarından karşılanması asıldır. Ancak kaynakların dünya ülkeleri arasındaki eşitsiz dağılımı, ülkelerarası kalkınmışlık farklılıkları ve bu sebeple hemen yukarıda belirttiğimiz az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan sermaye ihtiyacı ile günümüz dünyasında yaşanan küreselleşme süreci

sebebiyle gelişen uluslararası bağlantı ve ilişkiler karşısında hem ülkelerin iç kaynakları yeterli gelmemekte hem de bir ülkeye yabancı kaynak girişi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye, teknoloji ve nitelikli insan gücü yetersizlikleri, bu ülkeleri dış kaynak aramaya zorlamaktadır. Bu yetersizliklerden kaynaklanan açık –gerek yatırım gerek borçlanma şeklinde olsun– yabancı sermaye ile giderilmeye çalışılmaktadır.

Konuya farklı bir açıdan yaklaşılacak iktisat teorisinde ise yabancı sermaye hareketlerini doğuran temel nedenin sermayenin karlılık dereceleri arasındaki farklar olduğu belirtilir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşme ile bollaşan sermayenin kirası olan faiz miktarı buna paralel olarak düşmektedir. Buna karşılık sermaye miktarının nispeten kıt olduğu ülkelerde ise yatırım, doğal olarak oldukça yüksek bir net kar getirmektedir. Bunun sonucu olarak da sermayenin net karlılığının azalmaya başladığı gelişmiş ülkelere, sermayenin yüksek kar getirdiği ülkelere doğru bir sermaye akımı doğmaktadır.

Yukarıda belirtilen gelişmeler ile günümüz dünyasının ve dünya ekonomisinin taşıdığı özellikler sebebiyle, sermaye hareketleri ve yabancı sermaye yatırımları artık karşımıza neredeyse karşı konulamaz bir gerçek olarak çıkmasına ve özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yaratma, gelir düzeyini yükseltme, sermaye transferi, teknoloji ve know-how transferi, yeni pazarlara ihracat yapabilme olanaklarının sağlanması gibi olumlu etkilerine rağmen; yabancı sermaye tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de tartışılmış ve halen de tartışılmaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarının “yeni sömürgecilik” biçimi olduğu, gelişmiş

Ülkelerin, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki karlı kaynakları işletme isteklerinden kaynaklandığı yönünde eleştiriler yapılmaktadır.

Oysa geniş ölçekte dünya ekonomisinde çokuluslu yatırımların ve bireysel ölçekte ülke ekonomilerinde yabancılardan yatırımlarının oynadığı rol ve taşıdığı önem yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü hızdaki ve nitelikteki gelişmeler ile aslında biraz da bu gelişmelere bağlı olarak doğu bloğunun dağılması süreci; sermaye hareketlerinin ve yabancı yatırımların da hızlanmalarını ve ivme kazanmalarını sonuçlamıştır.

Zira yaşanan bu gelişmelerin beraberinde getirdiği küreselleşme olgusu, ticaret ve ekonomik faaliyetlerin sadece iç pazara yönelik olarak etkin bir Şekilde sürdürülemeyeceği gerçeğini de ortaya koymuştur. Bunun da ötesinde girişimcilerin başarısı artık üretilen ürünlere tüm dünya üzerinde ve rekabetçi ortamda pazar bulabilme becerisi ile ölçülmeye başlanmıştır.

Yatırımı yapan konumundaki gelişmiş, sermaye ve teknoloji gücünü elinde bulunduran ülkeler, gelişmekte olan ülkelerde uygun Şartlarla kendilerine sunulan gerek hammadde gerek emek açısından yerel kaynakları kullanabilmek, bir adım sonrasında bu ülkelerin geniş nüfusları sebebiyle cazip nitelikteki bu pazarlarda yer alabilmek; gelişmekte olan ülkeler ise bu yolla giren kaynak sayesinde ekonomilerini canlı tutabilmek ve sanayileşmelerini tamamlayabilmek amacıyla “yabancı yatırım” konusunda hevesli bir tutum içindedirler.

Bununla birlikte yatırım yapılan ülkedeki çeşitli riskler ve yapılan yabancı yatırımla birlikte yabancıların yatırım yaptıkları ülkede artan etkinlikleri yine her iki taraf açısından madalyonun öbür yüzünü oluşturur. Ayrıca belirtmek gerekir ki yabancı sermaye bir ülkeye sadece doğrudan yatırım yapılması şeklinde girmemekte; piyasalardan tahvil ve hisse senedi alınması, bankalarda mevduat hesapları açtırılması gibi dolaylı (portföy) yatırımları şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Yani bir başka deyişle dünyada yabancı sermaye hareketleri iki ana başlık altında gerçekleşmektedir: Doğrudan yabancı yatırımlar (foreign direct investment-FDI) ve yabancı portföy yatırımları (foreign portfolio investment-FPI). ,

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha ziyade uzun vadeli ve kalıcı yatırım amaçlı bir karakter taşımakta iken; portföy yatırımları ise kısa vadeli ve genelde spekülasyon amaçlıdır. Tabii ki baştan beri bahsettiğimiz sermaye yetersizliğinin aşılmasında her iki yatırım türü de ilk başta faydalı bir görünüm arz etse de; tercih edilen ve uzun vadede olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmayacak olan –spekülasyon amaç taşımayan– doğrudan yatırımlardır.

Öte yandan Türkiye'nin ise tasarruf –ve bu arada teknoloji– açığını kapatabilecek ve küresel boyuttaki rekabet gücüne önemli katkı sağlayabilecek doğrudan yabancı yatırımlardan yeterli oranda yararlanamadığı gerçektir. Bu durumun siyasi istikrarsızlık ve güvensizlik, ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlikler, son döneme kadar sürekli yüksek oranda seyreden enflasyon ve bütçe açıkları, ağır bürokratik yük, mevzuattaki –özellikle vergi mevzuatındaki– karışık görünüm ve özellikle bir dönem sık sık rastlanan geriye dönük vergisel uygulamalar, vergi oranlarının yüksekliği gibi pek çok nedeni bulunmaktadır. Zaten son

yıllarda ÷lkemize yönelik olarak gerçekleşen sermaye hareketlerinin çoğu, dolaylı sermaye yatırımları (portföy yatırımları) şeklindedir. Bunlar kısa vadeli olup likiditesi yüksek varlıklara yönelen, mal ve hizmet hareketlerinden bağımsız, reel getiri durumuna göre hareket eden, istikrarsızlıklara karşı duyarlı ve spekülatif amaçlı bir karakter taşımaktadırlar.

Yani bir başka deyişle; Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya arasındaki eşsiz jeopolitik konumu ve dünya enerji merkezlerine yakınlığı ile “bölgesel bir merkez” olma niteliğine; geniş iç pazarı, maliyet-etkin ve eğitimli iş gücü ve güçlü yerli sermayesine karşın ÷lkemiz, doğrudan yabancı yatırımlar alanında hiçbir dönem kendisinden beklenen performansı sergileyememiştir.

Bu sonucun doğmasına yol açan en önemli unsur, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik kalkınma stratejisinin temel bileşeni haline getirilmemiş olmasıdır. Bu nedenle, gelişmekte olan ÷lkelerin kaynak açığına gidermede, özellikle borç yükünün azaltılmasında anahtar role sahip bulunan doğrudan yabancı yatırımların; teknoloji, istihdam, modern know-how, yönetim becerisi, pazarlama ve ihracat olanakları gibi yararlarının maksimize edilebilmesi için, ÷lke çıkarları ile yatırımcının çıkarları arasında akılcı bir dengenin sağlanması ve bu yönde stratejik politikaların izlenmesi gerekmektedir.

Gelişen dünya pazarında neredeyse her gün yeni rakipler, yeni ürün ve teknolojilerle rol alırken; Türkiye bu pazarda hala maliyet avantajı ve yüksek miktarlarda üretim ile rekabet etmeye çalışmaktadır. Doğaldır ki bunun en büyük dezavantajı daha düşük maliyetli bir başka aktörün pazarda

yer alması durumunda üstünlüğün bir anda kaybedilmesinin yaratacağı kriz riskinin yüksekliğidir. Türkiye'nin bir yandan dünyadaki önde gelen tekstil ve hazır giyim ürünleri üreticisi durumunda iken; öte yandan yine en büyük tekstil makineleri ithalatçısı durumunda bulunması durumun çarpıklığını ve sağlıksızlığını çok açık olarak ortaya koyan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin artık düşük ücret ve düşük maliyet ile yüksek üretim kapasitesine dayalı rekabet anlayışını değiştirmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Her sektördeki tüm yatırım projelerini teşvik kapsamında desteklemek yerine özellikli ürün yaratma, teknoloji geliştirme, insan gücünü eğitme gibi stratejiler belirleyerek teşvik politikasını da buna uygun olarak şekillendirmesi gerekmektedir.

Kanımızca, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istenilen seviyede gerçekleşmesini engelleyen –ve dolayısıyla bu alanda politika hazırlanırken göz önünde bulundurulması gereken– temel hususlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Yabancı sermaye girişinin artırılması için devlet politikası şeklinde oluşturulmuş bir strateji yoktur. Dolayısıyla kapsamlı ve düzenli bir tanıtım faaliyeti yürütülmediği gibi yabancı yatırımcıya yeterli derecede yol gösterecek “yatırım danışma servisi” sağlayacak resmi ya da sivil kuruluş veya girişimler bulunmamaktadır.
- Uygulanan ekonomik istikrar programlarında devamlılık olmaması sebebiyle yatırımcılar açısından ileriye dönük, uzun vadeli beklenti ve tahminlerin oluşmamaktadır.

- Yine uygulanan hükümet politikalarında istikrar olmaması sebebiyle yabancı yatırımcılar açısından güven tesis edilememektedir.
- Bürokratik işlemler halen fazlalıdır, karmaşıktır ve sürekli değişmektedir. Bunda öte bürokrasi de yine halen yabancı sermayeyi “desteklemek”ten ziyade “denetleme” mantığıyla hareket etmektedir.
- Türkiye’de teşvik önlemlerinin neredeyse hepsi denemiştir. Yeni denemek istenen büyük yatırımlara vergi tatilinin teorik yararı olmadığı istatistik araştırmalarla kanıtlanmıştır. Teşvik önlemlerini mutlaka getirisi götürüsü hesaplanarak sisteme sokulması gerekmektedir. Aksi durum saydamlığı zedeleyecek, hedeflenen büyüme ve istihdam amaçlarına hizmet etmeyecektir.

Halen uygulanan teşvik politikaları sektörel anlamda yabancı yatırımcılar için cazibe oluşturmadığı gibi, belli sektörlerde faaliyet gösteren uluslararası firmalara yönelik tanıtım ve teşvik çalışmaları da yapılmamıştır.

- Yabancı sermaye için uygun bir yatırım iklimi oluşturulması amacıyla gerekli ve tatminkâr bürokratik altyapı (yetkilerin tek elde toplanması, işlemlerin basitleştirilmesi ve kurumlar arası koordinasyonun sağlanması) oluşturulmamıştır.

Ayrıca bilindiği üzere yatırım iklimi sadece ekonomik değil aynı zamanda hukukî bir iklimdir. Bu nedenle yukarıda bahsi geçen amacın gerçekleştirilmesi, sağlanacak diğer gelişmelerin yanı sıra, yatırımcıların ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alan, açık, anlaşılır ve şeffaf bir doğrudan yatırım mevzuatının varlığını gerekli kılar.

- Temel girdi maliyetlerinde zaman içinde –sanıldığı aksine– dezavantajlı konuma gelinmiştir. Örneğin Türkiye’de elektrik enerjisi birim fiyatları dünya fiyatlarını neredeyse iki katıdır.

- Yatırım karlılığı düşüktür.
- Vergi sistemi özellikle zaman içinde yasalarda yapılan birçok değişiklikler ile karmaşık, gerekleri karşılamayan, özellikle belli bazı noktalarda yabancı sermayenin beklentilerini karşılamaktan uzak hale gelmiştir.

Bu konuda özellikle şu hususlar dikkat çekicidir:

Bir kere hepsinden önce belirtmek gerekir ki günümüzde doğrudan sermaye üzerindeki vergi yükü, portföy şeklindeki sermaye üzerindeki vergi yükünden çok daha fazladır. Gerçi bu durum, bir ölçüde, devletin doğrudan kaynak ihtiyacını karşılayabilmek için borçlanma araçları olarak kullandığı menkul kıymetlerin maliyetini artırma korkusundan kaynaklanmaktadır. Ancak yine de bu noktada –ve özellikle devletin kısa vadeli sıcak para ihtiyacının belli oranda kontrol altına alındığı son dönemde– ekonomik gereklilikle vergi politikasının birbiriyle ne kadar uyumlu olduğu tartışılır haldedir.

Kanaatimizce “irtibat büroları”nın durumları gözden geçirilmelidir. Bunların açılmasına “Türkiye’de faaliyette bulunmamaları koşuluyla” izin verilmesine rağmen bu bürolar eleman çalıştıran, merkezleri ile Türkiye’deki müşteriler arasında çok çeşitli vesilelerle bağlantı kuran yapılarıyla aslında fiili olarak pazarlama faaliyeti yapmaktadırlar. Bir başka deyişle yabancı kurumlar irtibat büroları aracılığı ile Türkiye’de fiilen ticari faaliyette bulunmakta ancak bu faaliyete ilişkin faturalar doğrudan doğruya yurtdışındaki merkez tarafından kesilmektedir. Bu durumda gerçekte vergilendirilmesi gereken bir matrahın kavranamaması sonucunu yarattığı açıktır. Bu sorunun ancak irtibat bürolarının işyeri olarak kabul edilerek ticari faaliyette bulunabilecekleri ve dolayısıyla vergilendirilecekleri yönünde yapılacak bir düzenleme ile çözülebileceğini düşünmekteyiz.

Türk vergi mevzuatı “teşvikler istisnalar ve muafiyetler” mevzuatı görünümünden kurtarılmalıdır. İstisnaların sayısının azaltılması gerektiği gibi, özellikle teşvik niteliğindeki istisnalar ekonomik açıdan sınırlı ve belirli amaçlara yönelik hale getirilmelidir. Bu husus yabancı sermaye yatırımlarına olan etkisi açısından ayrıca önem taşımaktadır. Öte yandan unutulmamalıdır ki yatırımcılar yatırımlarını yapmadan önce birçok faktörü dikkate alarak ve değerlendirerek karar vermektedir. Bu faktörlerden vergi dışı nitelikteki yatırım iklimi karar aşamasında özellikle önem taşımaktadır. Eğer yatırım iklimi yatırıma girişilmesi konusunda caydırıcı bir görünüm arz ediyorsa; artık vergi teşviklerinin verilmesi ya da vergi oranlarının düşürülmesi yatırımları artıramayacaktır.

Tüm bunlara ek olarak başta vergi idaresi olmak üzere yatırımların gerçekleşmesi ve devamı sırasında fonksiyon ifa eden tüm idari makamların yönetim kapasitesinde ve işleyişinde daha etkin bir yapılanma mutlak surette gerçekleştirilmelidir. İlgili idari makamlarda yabancı yatırımlarla özel olarak ilgilenen ve bu hususta ihtisaslaşmış birimler –örneğin vergi dairelerinde kurulacak “dar yükümlülük servisleri” gibi– kurulması bu noktada çabuk ve etkin şekilde verim elde edilmesini sağlayabilecektir.

Yapılacak tüm düzenlemelerde ve genel olarak vergi politikasının saptanmasında genel olarak kabul görmüş ölçütler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Unutulmamalıdır ki yapılacak düzenlemeler öncelikle adil, eşit ve kesin olmalı, sistemde en az seviyede boşluk bulunmalıdır. Yani çok kısa ve genel ifadesiyle; vergiyi doğuran olay tüm boyutlarıyla kavranmalı, aynı durumdaki yükümlüler aynı şekilde vergilendirilmeli ve ödenecek verginin ödeme zamanı, ödeme şekli ve

miktarı açık olmalıdır. Prosedür basit olmalı, ödeme ve tabi öncesinde tarh-tahakkuku işlemleri kolaylıkla gerçekleştirilebilir bir halde olmalıdır. Ayrıca sistem ve işleyişi saydam (görünür, denetlenebilir) olmalıdır. Bu husus yatırım iklimi ile doğrudan bağlantısı sebebiyle ayrıca önem arz etmektedir. Tabiidir ki yapılacak düzenlemeler ekonomik büyüme ve etkinlik açısından da olumsuz etkiler doğurmamalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- ACAR, Mustafa
Gürhan : “Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti Vergi Sisteminin Karşılaştırılması”, Vergi Dünyası, sy. 264, Ağustos 2003.
- AKDOĞAN,
Abdurrahman /
KIRBAŞ, Sadık /
EYÜPGİLER, Saygı : Açıklamalı Maliye ve Vergi Sözlüğü, Ankara 1986.
- AKKAYA, Şahin : “Vergileme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, **İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 43.-44. Seri, Yıl 2003.
- AKTAŞ, Ebru : “Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hakları”, **Kazancı –Hakemli Hukuk Dergisi**, sy. 10, Temmuz 2005.
- ALANAY, Tefvik S. : Türkiye’de Döviz Kontrolü ve Milli Parayı Koruma, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.
- ALTUĞ, Yılmaz : Yabancıların Hukuki Durumu, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, Menteş Matbaası, İstanbul 1971.
- ARIKAN, Zeynep /
YURTSEVER, Hatice : “Sermaye Hareketlerinin Vergilendirilmesine İlişkin Bir Öneri: Tobin Vergisi”, **Vergi Sorunları**, sy. 189, Haziran 2004.
- ATEŞLİ, Erkan D. : Kambiyo Mevzuatı, Yaklaşım Yayınları, Haziran 2003.

- AVCIOĞLU, Doğan : Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.
- AVI-YONAH, Reuven S. "Globalization and Tax Competition: Implications for Developing Countries", **CEPAL REVIEW**, sy. 74, s. 59, 2001. (Çev. BENK, Serkan; "Küreselleşme ve Vergi Rekabeti: Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Önemi" Vergi Dünyası, sy. 273, Mayıs 2004, s. 142).
- BAĞDINLI, İ. Halil / KURT, Ufuk / ATABEY, Tuncel / KIRLI, Halil : Gelir Vergisi Rehberi, Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, 2. Baskı, Ankara 2001.
- BATIREL, Ömer Faruk : "Gelişmiş Ülkelerde Gelir ve Kurumlar Vergilemesinde Yeni Yaklaşımlar", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Otuzikinci Seri-Yıl 1988-1989, İstanbul 1990, s.20.
- BATIREL, Ömer Faruk : "Vergi Teşvikleri ve Yatırım İlişkisi", **Vergi Dünyası**, sy. 274, Haziran 2004.
- BAYDEMİR, Mehmet : Damga Vergisi, İstanbul 2002.
- BENER, Erhan : Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi, Ankara 1968.
- BİLİCİ, Nurettin : Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri (Genel Bilgiler, İktisadi-Mali Konular, Vergilendirme), Seçkin Yayınları, Ankara 2005.

- BİLİCİ, Nurettin : Vergi Hukuku – Gelen Hükümler – Türk Vergi Sistemi, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.
- BİRSEN, Kemalettin : Devletler Hususi Hukuku – 1. Cilt – Tabiiyet ve Yabancılar Hukuku, İstanbul 1936.
- BULUTOĞLU, Kenan : Türk Vergi Sistemi, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1978. (“BULUTOĞLU-Vergi”)
- BULUTOĞLU, Kenan : 100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi 1970.
- CÖMERT, Faruk : “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, **Hazine Dergisi**, Sayı:13, Ocak 2000, s. 1-27.
- ÇELİKEL, Aysel : “Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzni ve Ulusal Programda Öngörülen Düzenleme”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)** – Prof. Dr. Ergin Nomer’e Armağan, Yıl 22, Sayı:2, İstanbul 2002.
- ÇELİKEL, Aysel / : Yabancılar Hukuku, İstanbul 2000.
- GELGEL (ÖZTEKİN),
Günseli
- ÇEVİK, Savaş : “Küreselleşen Dünyada Vergi Politikası: Vergi Politikasında Dönüşüm ve Küresel Sorunlar”, **Vergi Dünyası**, Yıl 23, Sayı 270, Şubat 2004, s.154.
- ÇAĞAN, Nami : Vergilendirme Yetkisi, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1982.

- ÇANKAYA, Mehmet : “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Bu faktörlerin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Vergi Dünyası**, Yıl 23, Sayı 270, Şubat 2004.
- ÇİLOĞLU, İsmail : “Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü”, **Hazine Dergisi**, Sayı: 13, Ocak 2000, s. 29-48.
- ÇOLAK, Mustafa : Stopaj ve Sorumluluk Müessesesi, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara 2004.
- DEFAZIO, Peter / WELLSTONE Paul : “U.S. Congress Concurrent Resolution on Taxing Cross-border Currency Transactions to Deter Excessive Speculation” (Çevrimiçi) <http://ceedweb.org/iirp/>
- DEMİRCAN, Daim : Türkiye’de Yabancı Sermaye – Personel – Gayrimenkul Edinmeleri – Vergilendirilmeleri ve Kar Transferleri Bakımından, Dilek Matbaası, İstanbul 1971.
- DEMİRCAN, Hayrettin : Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma-İnceleme Dizisi No:35, Ankara 2003.
- DEMİRCAN, Uçar : Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Vergisel Yapımız – Çıkış Noktası – Gelişmesi – Yeni Eğilimler, Güneş Matbaacılık, Ankara 1973.
- DOERNBERG, Richard L. : International Taxation, 4 th Edition.

- DOMANIÇ, Hayri : Türk Ticaret Kanunu Şerhi – Cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul 1988.
- DONAY; Süheyl : “Şirketlerin Tabiiyeti Meselesi”, **Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. 5, sy. 2, Banka ve Ticaret Hukuku Enstitüsü Yayınları, Ankara 1969, s. 220 vd.
- DU PONT, Michael : Foreign Direct Investments in Transitional Economies: A case Study of China and Poland, Saint Martin’s Press, 2000.
- DURAN, Mustafa : Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını. (Çevrimiçi) <http://www.hazine.gov.tr> (“DURAN-Teşvik”)
- DURAN, Mustafa : Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını. (“DURAN-Türkiye”)
- EGELİ, Muzaffer / BORAK, Alp / ACAR, Dorukhan (The Boston Consulting Group) : Türkiye Kurumsal Yönetim Haritası, (Çevrimiçi) <http://www.tkyd.org/docs/bcgraporweb.pdf>
- EKMEKÇİ, Esra : Kurumlar Vergisinde Dar Yükümlülük, Kazancı Hukuk Yayınları No:132, İstanbul 1994.

- EKMEKÇİ, Esra : Küreselleşme ve Vergilendirmede Yeni Eğilimler, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul 2003.
- EKMEKÇİ, Ömer : “Genel Hatlarıyla 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun”, Mercek Dergisi, Yıl 8, Sayı :30, Nisan 2003. s. 29 vd.
- EKŞİ, Nuray : Kambiyo Mevzuatında İhracat/İthalat Hesapları ve Bu Hesapların Kapatılmamasına İlişkin Suçlar, 2. Baskı, Beta, İstanbul 2004.
- EKŞİ, Nuray : “Türkiye’de Yapılan Yabancı Yatırımlara İlişkin Mevzuat Hakkında Genel Değerlendirme”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: Sayı:2, Yıl:2005, sy. 169.
- ERDOĞDU, Seyhan : “Küresel Mali Reform ve Tobin Vergisi”, **Mülkiye Dergisi**, c.25, sy.229, Temmuz-Ağustos 2001.
- ERDOĞMUŞ, Belgin : Roma Eşya Hukuku, Der Yayınları, İstanbul 2000.
- ERDOĞMUŞ, Belgin : Roma Hukuku – Tarihi Giriş – Hukuk Tarihi – Genel Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.
- ERGİN, Feridun : İktisat İlminin Temel İlkeleri – Cilt 1 – Giriş ve Mikroiktisat Teorisi, Sevinç Matbaası, Ankara 1971.
- EVGİN, Tülay : Dünden Bugüne Dış Borçlarımız, (Çevrimiçi) http://www.hazine.gov.tr/arastirma_inceleme/ar_inc_26.pdf, Haziran 2000.

- ERGÜL, Nuray : “Ülkemizde Doğrudan Yabancı Yatırımların Durumu”, **Vergi Dünyası**, Yıl 23, Sayı 270, Şubat 2004.
- FALAY, Nihat : Maliye Tarihi – Ders Notları, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.
- FOREIGN INVESTMENT ADVISORY SERVICE (FIAS) : Administrative Barriers to Investment, (Çevrimiçi) http://www.fias.net/ifcext/fias.nsf/Content/Advisory_Services_Administrative_Barriers
- FOREIGN INVESTMENT ADVISORY SERVICE (FIAS) : Strategies for Multinationals and Competition for Foreign Direct Investment, Aralık 1997.
- FOREIGN INVESTMENT ADVISORY SERVICE (FIAS) : Using Tax Incentives to Compete for Foreign Investment, FIAS 2001.
- FRIEDMANN, Wolfgang G. (Editor) / PUGH, Richard C. (Assistant Editor) : Legal Aspects of Foreign Investments, Stevens & Sons Limited, 1959.
- GARRET, Taylor J. : Doing Business In The Uk – Opportunities And Pitfalls.
- GİRAY, Filiz : Maliye Tarihi, Ezgi Yayınları, Bursa 2001.

- GİRAY, Filiz : “Zararlı Vergi Rekabeti ve Etkileri”, **Vergi Dünyası**, sy. 260, Nisan 2003. (“GİRAY-Rekabet”)
- GÖVER, Z. Tuğrul : Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Temmuz 2005. (Çevrimiçi)
<http://www.hazine.gov.tr>
- GÜNAYDIN, İhsan / BENK, Serkan : “Globalleşmenin Vergi Sistemlerinde Meydana Getirdiği Değişiklikler”, **Vergi Dünyası**, sy. 267, Kasım 2003.
- GÜNEŞ, Gülsen : Vergi Hukuku –Ana Çizgileri ile Bir Hukuk Dalının Cumhuriyet Dönemindeki Kuramsal ve Uygulamasal Gelişimine Eleştirisel Bakış– **Cumhuriyet’in Kuruluşundan Bugüne Türk Hukukunun Seksen Yıllık Gelişimi Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 538, Ankara 2003. (“GÜNEŞ-Cumhuriyet”)
- GÜNEŞ, Gülsen : Verginin Yasallığı İlkesi, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 1998.
- GUSTAFSON Charles : Taxation of International Transactions, West H. / Publishing Co. 1997.
- PERONI, Robert J. / PUGH, Richard Crawford

- GÜRSOY, Bedri : Kamusal Maliye – İkinci Cilt – Bütçe, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 436, Ankara 1980.
- INTERNATIONAL BUREAU OF FISCAL DOCUMENTATION : International Tax Glossary, (Çevrimiçi) <http://join.ibfd.org/Taxglossary/>
- İNÇİ, Aybüke / ŞAHBAZOV, Rövsen : “Globalleşme Sürecinde Teşviklerin Yeri ve Önemi: Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirme”, **Vergi Dünyası**, sy. 227, Temmuz 2000.
- İSLATİNCE, Hasan : “Dünya Ticaretinde Görülen Yeni Gelişmeler ve Gelişmekte Olan Ülkelerin İktisadi Performansları”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c. XIV, sy. 1-2
- KAZGAN, Gülten : Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, İstanbul 1999.
- KANETİ, Selim : “Türkiye’de Yabancı Sermaye’nin Vergilendirilmesinin Ana Çizgileri”, **Vergi Sorunları**, Şubat 1984, sy. 1.
- KANETİ, Selim : Vergi Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.
- KAPUSUZOĞLU, Tuncay : “Tobin Vergisi Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yıkıcı Etkilerini Önlemede Bir Çözüm Olabilir mi?”, **Vergi Dünyası**, sy.250, Haziran 2002.

- KARA, Çetin : Çifte Vergilendirmeyi Önlem Anlaşmaları ve Türkiye Uygulaması, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara 2000.
- KARAKOÇ, Yusuf : Genel Vergi Hukuku, 3.Bası, Yetkin Yayınları, Ankara 2004.
- KAYA, Harun : “Küreselleşme ve Çokuluslu Şirketler: Bir Değerlendirme”, **Vergi Dünyası**, sy. 271, Mart 2004.
- KEOHANE, Robert O. : “Globalization: What’s New ? What’s Not?” / JOSEPH S. Nye Jr.; **Foreign Policy**, 2000.
- KILIÇBAY, Ahmet : İktisat Teorisi, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.
- KIRBAŞ, Sadık : Vergi Hukuku, Siyasal Yayıncılık, 8. Bası, Ankara 1996.
- KOLOĞLU, Mahmut : Ekonomi Dersleri, Cilt II, Sevinç Matbaası, Ankara 1970.
- MALİYE (ve GÜMRÜK) BAKANLIĞI GELİRLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ : Türk Vergi Kanunları Gerekçeleri, 2. Cilt, Ankara 1988.
- McDANIEL, Paul R. / AULT, Hugh J. : Introduction to United States International Taxation, Kluwer Law International, 1998.
- METİYA, Nusret : “Ecnebilerin Hukuku, Yeni Telakkiler, Mukaddime – Tarihçe”, **Hukuk İlmîni Yayma Kurumu**

Konferanslar Serisi: 37, Ankara 1938.

- MORISSET, Jacques / : “How Tax Policy and Incentives Affect Foreign
PIRNIA, Neda Direct Investment”, **The World Bank Policy
Research Working Paper** No:2509, December
2000, s. 4.
- OECD : Benchmark Definition of Foreign Direct
Investment, 1999.
- OECD : The OECD’s Project on Harmful Tax Practises: The
(CENTRE FOR TAX 2001 Progress Report, Paris 2001.
POLICY AND
ADMINISTRATION)
- OGLEY, Adrian : The Principles of International Tax, Interfisc
Publishing, 1993.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz : Türkiye İktisat Kongresi – 1923 İzmir, Ankara
Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
1968.
- ÖNCEL, Mualla : “Vergi Hukuku Açısından Sorumluluk”, **Prof. Dr.
Fadıl H. Sur’un Anısına Armağan**, Ankara
Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını,
No. 522, Ankara 1984. (“ÖNCEL-
Sorumluluk”)
- ÖNCEL, Mualla : “Yabancı Ülkelerde Çalışan İşçilerin Gelir Vergisi
Yükümlülüğü”, **Banka ve Ticaret Hukuku
Dergisi**, C. VII, sy. 1, Haziran 1973, s. 103 -
108.

- ÖNCEL, Mualla / KUMRULU, Ahmet / ÇAĞAN, Nami : Vergi Hukuku, Turhan Kitabevi, 12. Baskı, Ankara 2005.
- ÖNER, Erdoğan : Amerika Birleşik Devletleri Federal Vergi İdaresi:IRS, Makliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara Ocak 2005.
- ÖNER, Erdoğan : Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Ankara Haziran 2001.
- ÖZ, Semih : Uluslararası Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara 2005.
- ÖZBALCI, Yılmaz : “Dar Mükellefiyette İrtibat Bürolarının Vergileme Durumu”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, C. XXII, sy. 8, s. 327-332, Kasım 1975.
- ÖZBALCI, Yılmaz : Gelir Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Oluş Yayıncılık, Ankara, Ocak 2005.
- ÖZBALCI, Yılmaz : Kurumlar Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Oluş Yayıncılık, Ankara, Ocak 2005.
- ÖZBALCI, Yılmaz : Vergi Usul Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Oluş Yayıncılık, Ankara, Ocak 2005.
- ÖZEL, Sibel : “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)** – Prof. Dr. Ergin Nomer’e Armağan, Yıl 23, Sayı: 1-2, İstanbul 2003. (“ÖZEL-

Değerlendirme”)

- ÖZEL, Sibel : “Yabancıların Türkiye’de Taşınmaz Edinmeleri İçin Gerekli Olan Karşılıklılık Şartının Yargıtay Kararları Işığında Yorumu”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)** – Prof. Dr. Yılmaz Altuğ’a Armağan, Yıl 17-18, Sayı:1-22, İstanbul 1997-1998. (“ÖZEL-Karşılıklılık”)
- ÖZGÜVEN Ali : İktisat Bilimine Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991.
- ÖZSOY, Numan : “Türkiye’de Yabancı Sermaye’ye İlişkin Mali Meseleler”, **Maliye Enstitüsü Konferansları**, Yirminci Seri – Sene 1970, s. 311-342.
- ÖZYILDIZ, Hakan R. : “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Süreci”, **Hazine Dergisi**, Sayı:11, Temmuz 1998, s.1-9.
- PEDÜK, Türkben : “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Anayasaya Aykırı mı? Uygulama Yönetmeliği Yasal mı?”, **Yaklaşım**, Yıl 11, sy. 131, Kasım 2003.
- RADO, Türkan : Roma Hukuku Dersleri - Borçlar Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.
- REISEN, Helmut : “**Tobin Tax: Could It Work?**” (Çevrimiçi) http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/664/Tobin_tax:_could_it_work_.html
- SABAN, Nihal : Vergi Hukuku – Genel Kısım, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 130.

- SABIR, Hasan : “Küreselleşme Sürecinde Ekonomik Kriz ve Tobin Vergisi”, **Vergi Sorunları**, sy. 170, Kasım 2002.
- SCHMIDT, Rodney : “Is The Tobin Tax Practicable?”, **Taxing Currency Transactions, Conference Papers**, Vancouver-Canada, Ekim 2001.
- SELİK, Mehmet : Türkiye’de Yabancı Özel Sermaye – 1923-1960 – Türk İktisadî Gelişmesi Projesi No:5, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1961.
- SINGLE, Louise E. : “Tax Holidays and Firm’s Subsidiary Location Decisions,” **The Journal of The American Taxation Association**, Vol.21, No.2, 1999.
- ŞEN, Hüseyin : “Globalleşme ve Vergilendirmedeki Mali Boşluklar”, **Vergi Dünyası**, sy. 241, Eylül 2001.
- ŞENER, Abdüllatif : Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları:39, İstanbul 1990.
- TABAKOĞLU, Ahmet : Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- TENKER, Lütfüallah : İşletme İktisadı, Cilt 1 – İşletmenin Kurulması – Organizasyonu – Finansmanı – Üretim Planlaması – Üretim Faktörleri ve Yönetimi, Bilgi Basımevi, Ankara 1969.
- THOMPSON, Jr. Samuel C. : US Taxation of International Transactions, West Publishing Co. 1995.

- THURONYI, Victor : Legal Framework for Taxation, Volume 1, International Monetary Fund, 1996.
- TİRYAKİOĞLU, Bilgin : Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması, Dayınlarlı Hukuk Yayınları Ltd. Şti., Ankara 2003.
- TOBİN, James : The Tobin Tax – Coping With Finacial Volatility, (Edited by Mahbub ul Haq, Inge Kaul Isabelle Grunberg), Oxford University Pres, 1996.
- TUĞ, Salih : “İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı”, **Maliye Enstitüsü Konferansları**, Yedinci Seri – Sene 1961, İstanbul 1963, s. 179-195.
- TUNCER, Baran : Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968. (“TUNCER, B.”)
- TUNCER, Selahattin : “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”, **Vergi Dünyası**, sy. 264, Ağustos 2003. (“TUNCER-Doğrudan”)
- TUNCER, Selahattin : Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarında Vergi Rejimi, Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği (YASED) Yayın No:12, İstanbul 1984. (“TUNCER”)
- TUNCER, Selahattin : “Vergi Hukuku Açısından İşyeri”, **Vergi Dünyası**, sy.106, Ekim 1990, s. 2-12 (“TUNCER-İşyeri”)
- TÜRK DİL KURUMU : Güncel Türkçe Sözlük, (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/>

TÜRKİYE ODALAR ve BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) : Vergilemede Global Eğilimler – AB ve Türk Vergi Sistemi – Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Mayıs 2001.

TÜRKİYE TİCARET, SANAYİ, DENİZ TİCARET ODALARI ve TİCARET BORSALARI BİRLİĞİ : “Vergi Özel İhtisas Komisyonu” Raporu.

UÇMAZBAŞ, Erol : “Borsada Alternatif Vergilendirme Yöntemi: Hisse Senedi İşlem Vergisi”, **Vergi Dünyası**, sy. 267, Kasım 2003.

ULUDAĞ, Ramazan : Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulaması, Ankara 1991.

UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (UNCTAD) : The World of Investment Promotion At A Glance – A Survey of Investment Promotion Practices, 2001.

YAŞA, Memduh : Devlet Borçları, Sermet Matbaası, İstanbul 1971.

YETKİNER, Erkan : “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile Yatırımlara Getirilen Yeni Düzenleme”, **Vergi Dünyası**, sy. 264, Ağustos 2003.

- YILMAZ, Celali : “Döviz Kuru İstikrarının Sağlanmasında Vergi Politikasından Yaralanılması: Tobin Vergisi”, **Active**, sy. 24, Mayıs-Haziran 2002, (Çevrimiçi) <http://www.activefinans.com/>
- YILMAZ, Cengiz : “Türkiye’de Yabancı Sermaye ve Karlılık”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** – Prof. Dr. Muammer Aksoy’a Armağan – Cilt: XLVI, No:1-2, Ocak-Haziran 1991, s, 476.
- YÜCEL, Selçuk / TURAN, Hayrettin : Dar Mükellef Kurumlar, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul 1999.
- ZARAKOLU, Avni : İktisat İlminin Temel İlkeleri – Cilt 1 – Giriş ve Mikroiktisat Teorisi, Sevinç Matbaası, Ankara 1971.

E K L E R

Tablo 1: Yatırım Politikalarındaki Yasal Değişiklikler

Yıllar	Değişiklik Yapan Ülke Sayısı	Yatırım Politikası Değişikliği Sayısı	Yabancı Sermaye Lehine Yapılan Değişiklikler	Yabancı Sermayeyi Kısıtlayıcı Değişiklikler
1991	35	92	80	1
1992	43	79	79	0
1993	57	102	101	1
1994	49	110	108	2
1995	64	112	106	6
1996	65	114	98	16
1997	76	151	135	16
1998	60	145	136	9
1999	63	140	131	9
2000	69	150	147	3

Kaynak: UNCTAD 2001 World Investment Report

Tablo-2: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Füüli Girişler)

Table-2: Foreign Direct Investment (Inflow)

	Sermaye									Gayrimenkul (Net)	Toplam (Net)	
	Sermaye			Diğer Sermaye*			Toplam					
	Giriş	Çıkış	Net	Kullanım	Geri Ödeme	Net	Giriş	Çıkış	Net			
1995	934	-49	885	--	--	--	934	-49	885	--	885	1995
1996	914	-192	722	--	--	--	914	-192	722	--	722	1996
1997	852	-47	805	--	--	--	852	-47	805	--	805	1997
1998	953	-13	940	--	--	--	953	-13	940	--	940	1998
1999	813	-30	783	--	--	--	813	-30	783	--	783	1999
2000	1.707	-725	982	--	--	--	1.707	-725	982	--	982	2000
2001	3.288	-22	3.266	--	--	--	3.288	-22	3.266	--	3.266	2001
2002	590	-5	585	512	-34	478	1.102	-39	1.063	--	1.063	2002
2003	659	-8	651	324	-209	115	983	-217	766	987	1.753	2003
2004	1.225	-100	1.125	555	-175	381	1.780	455	1.506	1.343	2.849	2004
Ocak	59	--	59	42	-3	40	101	-3	99	55	154	January
Şubat	372	-1	371	56	-30	27	428	-31	398	46	444	February
Mart	35	--	35	37	--	37	72	--	72	54	126	March
Nisan	50	-2	48	26	-8	19	76	-10	67	70	137	April
Mayıs	67	--	67	41	-1	40	108	-1	107	114	221	May
Haziran	211	-2	209	23	-21	2	234	-23	211	135	346	June
Temmuz	28	--	28	222	-11	211	250	-11	239	113	352	July
Ağustos	34	--	34	9	-15	-6	43	-15	28	158	186	August
Eylül	127	--	127	18	-1	17	145	-1	144	129	273	September
Ekim	55	-69	-14	59	-3	56	114	-72	42	258	300	October
Kasım	56	-25	31	11	-21	-10	67	-46	21	121	142	November
Aralık	131	-1	130	10	-62	-52	141	-63	78	90	168	December
2005												2005
Ocak	88	-30	58	8	-11	-3	96	-41	55	118	173	January
Şubat	259	-2	257	14	--	13	273	-2	270	91	361	February
Mart	97	-76	21	52	-3	49	149	-79	70	130	200	March
Nisan	264	-169	95	5	-8	-2	269	-177	93	69	162	April
Mayıs	109	-1	108	9	-11	-2	118	-12	106	122	228	May
Haziran	200	-36	164	-45	31	-14	155	-5	150	132	282	June
Toplam	1.017	-314	703	43	-2	41	1.060	-316	744	662	1.406	Total
	<i>Inflow</i>	<i>Outflow</i>	<i>Net</i>	<i>Usage</i>	<i>Back pay</i>	<i>Net</i>	<i>Inflow</i>	<i>Outflow</i>	<i>Net</i>			
	<i>Equity Capital</i>			<i>Other Capital* (Inter company loans)</i>			<i>Total</i>			<i>Real Estate (Net)</i>	<i>Total (Net)</i>	
	<i>Capital</i>											

Kaynak: T.C.Merkez Bankası * Yabancı Sermayeli Firmaların Yabancı Ortaklarından Aldıkları Kredi
 Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, www.hazine.gov.tr

Source: Central Bank Of the Republic Of Turkey (CBRT) * Credits which foreign companies take from foreign shareholders Provisional Data

Ö Z G E Ç M İ Ő

11.08.1973 tarihinde İstanbul'da doğan Şirin, ilk ve orta öğrenimini Manisa-Akhisar'da tamamladı.

KabataŐ Erkek Lisesi'nde mezun olmasının ardından 1991 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1995 yılında mezun oldu.

1996 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Vergi Hukuku Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı.

Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı Yüksek Lisans öğrenimini 1999 yılında savunduğu "Sermaye Şirketlerinin BirleŐmesinde Vergilendirme" başlıklı çalıŐmasının başarılı bulunması suretiyle tamamlayarak MA unvanını aldı.

Doktora öğrenimine ise 1999 yılında başladı.